

TÜRKİYE’DE BÜYÜK KENTLERİN GECEKONDU VE ÇÖKÜNTÜ MAHALLELERİNDE YAŞANAN YOKSULLUK VE SOSYAL DIŞLANMA

Fikret Adaman

(Ekonomi Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi)

Çağlar Keyder

(Sosyoloji Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi)

Katkı sağlayanlar

Serra Müderrisoğlu

(Psikoloji Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi)

Bediz Yılmaz

(Kamu İdaresi Bölümü, Mersin Üniversitesi)

Deniz Yüksek

(Sosyoloji Bölümü, Koç Üniversitesi)

Bu rapordaki görüşler yazarlara ait olup, Avrupa Komisyonu’nu ve Türkiye Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nı bağlamamaktadır.

ENDEKS

<i>Teşekkür</i>	<i>ii</i>
<i>Yönetici Özeti.....</i>	<i>iii</i>
GİRİŞ.....	1
Bölüm 1: YOKSULLUK VE SOSYAL DIŞLANMA: KURAMSAL ÇERÇEVE.....	4
Bölüm 2: TÜRKİYE’DE YOKSULLUK VE SOSYAL DIŞLANMA ÜZERİNE KUŞBAKIŞI BİR DEĞERLENDİRME	
Genel Resim.....	16
Yakındaki Uzak: İstanbul’un bir Kentiçi Mahallesinde Sosyal Dışlanma ve Mekansal Sürgün (Bediz Yılmaz).....	27
Yurtlarından ve Yaşamlarından Koparılmış İnsanlar: Bir Sosyal Dışlanma Süreci Olarak Türkiye’de Kürtlerin Yerlerinden Edilmesi (Deniz Yüksek).....	40
Çalışmak ya da Çalışmamak: Bütün Mesele Bu! (Serra Müderrisoğlu).....	54
Bölüm 3: ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE ANALİZ.....	65
Bölüm 4: DEĞERLENDİRME VE POLİTİKA ÖNERİLERİ.....	123
REFERANSLAR.....	141

TEŞEKKÜR

Türkiye'nin büyük kentlerin gecekondualarında ve kentiçi yoksul mahallelerinde yaşanan sosyal dışlanma üzerine olan bu rapor, Avrupa Komisyonu'nun Çalışma, Sosyal İşler ve Fırsat Eşitliği Dairesi için, "Sosyal İçerme Belgesi (Joint Inclusion Memorandum)"—JIM sürecine katkı vermesi amacıyla hazırlanmıştır (VC/2005/0155). İkinci bir destek, Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Vakfı tarafından sağlanmıştır (06M101). Her iki kuruma da mali destekleri için teşekkürlerimizi sunarız.

Yalnızca yol göstericilik değil, entelektüel birikimini de araştırma boyunca bizlerle paylaşmış olan Avrupa Komisyon'undan Bay Walter Wolf'a şükranlarımızı aktarmak isteriz.

Odak grup ve anket çalışmaları sırasındaki profesyonellikleri ve destekleri için Frekans Araştırma Merkezi'ne müteşekkirimiz. Projede asistanlık yapan Bengi Akbulut, Burcu Yakut, Ceren Soylu, Çağrı Yoltar, Derya Güvenç ve Ilgın Erdem'e de içten teşekkürlerimizi sunarız.

Paydaşlarla niceliksel ve niteliksel çalışmaların sonuçlarını tartışmak amacıyla (biri 6-7 Aralık 2005'te İstanbul'da, diğeri 12-13 Aralık 2005'te Gaziantep'te) yapılan iki çalıştay birçok açıdan katkı sağlamıştır. Bu çalıştaylar hem sonuçların yorumlanmasında hem de politika önerilerinin şekillenmesinde önemli girdiler vermiştir. Tüm katılımcılara, özellikle de sonradan daha ayrıntılı yorum iletmış olanlara teşekkür ederiz. Aynı şekilde, sosyal dışlanma ve ilintili konularda görüşme yapmayı kabul edip değerli zamanlarını ayırarak ve bu konuda bize yazılı malzeme temin ederek katkıda bulunanlara müteşekkirimiz. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi'ne de uzmanlıklarını bizimle paylaştıkları için şükranlarımızı sunarız; kendileri her türlü desteği vermenin yanı sıra taslak raporumuza değerli yorumlarını sunmuşlar ve ayrıca çalıştaylara zenginlik katmışlardır.

Konuyla ilişkili üç makalenin yazarları Bediz Yılmaz, Deniz Yüksek ve Serra Müderrisoğlu'na projeye verdikleri değerli katkıları ve gösterdikleri işbirliği ve destek için ayrıca teşekkür ederiz.

Yapıcı eleştirileri sebebiyle Abdullah Karatay, Antonio Marquez Camacho, Ayşe Gül Altınay, Aziz Çelik, Burcu Yakut, Ceren Soylu, Çağrı Yoltar, Deniz Hayat, Hande Sart, Kahraman Eroğlu, Meltem Ahıska, Nazan Üstündağ ve Zafer Yenil'a minnettarız. Pınar Ardic'a da ekonometrik analiz konusundaki yardımları için teşekkür ederiz.

Alışılmış uyarıyı tekrar etmek adına, yukarıdaki isimleri ilerleyen sayfalarda sunulan görüşlerden muaf tutarız.

FA&ÇK

YÖNETİCİ ÖZETİ

Bu rapor, Türkiye’de yaşanan sosyal dışlanmanın kapsamını, özellikle altı büyük ilin (Adana, Ankara, Diyarbakır, Gaziantep, İstanbul ve İzmir) gecekondulu ve kentiçi yoksul mahallelerine vurgu yaparak, incelemeyi amaçlamaktadır. Burada sunulan sonuçlar, dışlanmanın farklı boyutlarına dair yazılmış üç makale, paydaşlarla yürütülen bir dizi derinlemesine görüşme ve yukarıda belirtilen altı şehirde gerçekleştirilmiş olan 12 derinlemesine grup ve 1,863 denekle yürütülmüş anket çalışmasına dayanmaktadır. Araştırma, ayrıca, anketin ham sonuçlarının tartışıldığı (biri Gaziantep diğeri İstanbul’da gerçekleştirilmiş olan) iki çalıştayın katılımcılarının görüşlerinden de faydalanmıştır.

Türkiye’nin büyük kentlerin yoksul mahallelerinde yaşanan sosyal dışlanma üzerine olan bu rapor, Avrupa Komisyonu’nun Çalışma, Sosyal İşler ve Fırsat Eşitliği Dairesi için, “Sosyal İçerme Belgesi (Joint Inclusion Memorandum)”—JIM sürecine katkı vermesi amacıyla, hazırlanmıştır (VC/2005/0155). (Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Fonu da maddi katkı sağlamıştır—06M101.) AB’nin “Sosyal İçerme Koordinasyonu Yöntemi”¹ tam katılımına hazırlıkları bağlamında, Türkiye (2004 yılı sonu itibariyle) Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın eşgüdümünde JIM üzerine çalışmaya başlamış olup, konu ile ilgili hazırlıklar devam etmektedir. JIM sürecine katkı sağlaması amacıyla bu raporun taslak hali Bakanlığa ve Avrupa Komisyonuna sunulmuştur.

Bu çalışmada her ne kadar vurgu (özellikle büyük kentlerin yoksul mahallelerinde yaşanan) fakirlik olgusuna verilmişse de, (yaşlılar, engelliler, yurtlarından koparılmışlar, Romanlar, sokak çocukları gibi) marjinal gruplara ve işsizlik, eğitim ve şehirleşme gibi sorunlara da uzak kalınmamaya çalışılmıştır.

Sosyal dışlanma bu raporda (Avrupa Konseyi’nin tanımına istinaden), kişilerin—yoksulluk, temel eğitim/becerilerden mahrumiyet ya da ayrımcılık dolayısıyla—toplumun dışına itilmeleri ve toplumsal hayata dilediklerince katılımlarının engellenmesi sürecine karşılık gelmektedir. Bu bağlamda, iktisadi hayatta karşılaşılan dışlanma, temel eğitim/becerilerden mahrum olma ya da siyasi veya kültürel ayrımcılık dolayısıyla da ortaya çıkabilmektedir. Bu tip bir dışlanma, kaynak yetersizliğinin yoksulluğu yenmeyi güçleştirmesi sebebiyle kendi kendini besleyen bir hal almaktadır. Dışlanmışlar, kendilerini benzer durumda olanlarla aynı ikametgah yakınlığı içinde bulduklarında mekansal ayrımcılık da hayatlarını kısıtlayan bir diğer unsur halini almaktadır. Dolayısıyla, sosyal dışlanma çok boyutlu bir kavram olarak ele

¹ http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/objectives_en.htm

alınmakta ve yalnızca geliri değil yaşanan dünyanın koşullarını belirleyen diğer göstergeleri de kapsamaktadır. Sosyal dışlanmanın her biri bir diğerini tetikleyen ve besleyen iktisadi, siyasi, kültürel ve mekansal boyutları olduğu kabulünden hareketle, farklı boyutlardaki dışlanmaların kalıcılaştırıcı etkileşimi nedeniyle olumsuz koşulların süreklilik kazandığı kendi kendini besleyen döngülerin önemi ortadadır.

Her ne kadar Türkiye son birkaç yılda görece yüksek büyüme oranlarına sahip olsa da, kişi başına düşen gelir hâlâ AB seviyesine kıyasla düşüktür (Avrupa Birliği'nin [EU25] kişi başına düşen ortalama gayri safi milli hasılası, satın alma gücü paritesince ifade edildiğinde, 100 olarak alındığında, Türkiye'nin 2005 yılı için değeri 29.1'dir). Bu durum, çarpık gelir dağılımıyla birleştiğinde, ülkede bariz bir yoksulluk sorunu olması beklentisine yol açmaktadır. Gerçekten de, her ne kadar "açlık sınırı" (hayatta kalmaya ancak yeten meblağ) altına düşen nüfus oldukça düşükse de, "yoksulluk-riski" taşıyan kesim ele alındığında (eşdeğerlik ölçeğine göre eşitlenmiş hanehalkı net gelirlerinin meydanının %60'sının altında olan kesim), resim bariz şekilde değişmektedir. Türkiye'de nüfusun yüzde 26'sı, 2003 yılı itibariyle, bu sınırın altındadır. Gelir dağılımının coğrafi eşitsizliği, Doğu'daki ortalama gelirin Batı bölgelerindekinin yarısından az oluşu verisinde somutlandığı gibi, bu resmi daha da rahatsız edici hale getirmektedir. Bu eşitsizlik insani gelişme göstergelerinden de takip edilebilmektedir; örneğin, yaşam beklentisinin Doğu-Batı arasında 8 yıl fark ediyor olması gibi. Bir diğer farklılaşma kendini kent-kır ayrımında göstermektedir; ülke nüfusunun yaklaşık üçte birinin kırdaki yaşıyor olmasına rağmen bu kesimin gayri safi milli hasıladan aldığı payın bu oranın yarısından da az olması durumu tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

Yoksulluğun arkasında yatan belirleyici sebebin, son on yılda artış gösteren ve yakın gelecekte de pek muhtemel görünmeyen yapısal değişiklikler olmadıkça düşeceğine dair bir işaret bulunmayan işsizlik olduğu öne sürülebilir. Ülkenin gerçekleştirdiği büyümenin fazla istihdam yaratamadığı ortadadır. Ayrıca, ülkedeki—iyimser tahminlere göre tarım dışı istihdamın %30'u olarak tahmin edilen—kayıtdışı ekonominin genişliği de, çalışmakta olanların bir kesiminin iş güvencesi ve sosyal sigorta olmadan yaşadığını göstermektedir.

Sosyal hizmetler, gerektiği gibi oluşturulduğunda, bu sorunları yoksulluk ve güvence eksikliğini hedef alarak tersine çevirebilmektedir. Türkiye vakasında ise, sosyal programlar yeterli fona sahip olmayıp, idari ve örgütsel sorunlar (ki bu verim kaybı anlamına gelmektedir) yaşamakta ve eşitlik ilkesini sağlamada yetersiz kalmaktadır. Mevcut eğitim, sağlık ve emeklilik düzenlemeleri, en yüksek gelir ve statü grubundaki ayrıcalıklı azınlık haricinde, topluma düşük kaliteli ve yetersiz hizmet sağlamaktadır. Yoksullukla mücadeleyi amaçlayan programların hedeflere ulaşma anlamında yeterli olmadıkları ortadadır. Riske

karşı geleneksel dayanışma ve sigorta mekanizmalarının da—aile ve diğer sosyal ağlar gibi—erozyona uğramakta olduğu düşünüldüğünde, durum daha da çarpıcı bir hal almaktadır.

Nüfusun büyük bir kısmı işsiz ya da kayıt dışı istihdam edilmiş olduğundan, yani hiçbir sosyal güvence ve sağlık sigortası olmadan bozulan sosyal güvenlik içinde yaşadığından, sosyal dışlanma ihtimalinin ülke genelinde yüksek olduğu sonucuna varabiliriz. Her ne kadar sivil inisiyatif ve yerel yönetimlerin eğitim ve sağlık alanlarında belli katkıları oluyor ve yoksulluğu azaltma amacıyla Koşullu Nakit Transferi gibi yeni sosyal destek projeleri oluşturuluyor olsa da, toplumun büyük bir kesiminin sürekli olarak yoksulluk sınırı altında ya da bu sınır civarında yaşamasını engelleyebilmek için uzun vadeli yapısal değişikliklerin gerekliliği açıktır.

Gecekondu ve kentiçi yoksul mahalleler, şüphesiz, sosyal dışlanma süreçlerine karşı en savunmasız bölgelerdir. Köyden kente göç 1950’lerde hem bir itim hem de bir çekim olarak başlamıştır ve halen sürmektedir. 1950’lerde yalnızca nüfusun dörtte biri şehirlerde yaşarken bu oran günümüzde üçte iki mertebesine çıkmıştır. İlk göçmenler, hükümetlerin toplumun bu kesiminin konut ihtiyacını karşılayamadığı bu dönemde, gecekonducularını, kelime anlamına uyacak şekilde bir gecede, büyük şehirler civarına inşa etmişlerdir. Bu yeni gelenler büyümekte olan sanayiye ucuz emek sağlamışlardır. Hükümetler genelde popülist ve patronaj bazlı politikalar yürütmüşlerdir: çoğunlukla kamu arazisi üstüne kaçak inşa ettikleri evlere göz yumma ve belirli belediye hizmetleri sağlama karşılığında göçmenlerin oylarını alma şeklinde gelişen örtülü bir pazarlık mevcuttur. Bu vaatlerin sonucu olarak, 1966’da çıkan “Gecekondu Kanunu” bu gecekondu bölgelerinin kalıcılaşmasına zemin hazırlamıştır. 1980’lerde, devam eden şehirleşme ve şehir merkezlerinde artan bina yoğunluğu, servis sektöründeki gelişmeler gibi etmenler neticesinde orta sınıfın artan konut talebi gecekondu alanlarının birden değer kazanmasına yol açmıştır. Sonuç olarak, küçük bahçeli tek katlı evler yıkılıp çok katlı “apartman gecekondu”lar halini almıştır ve bu da daha sonra “gecekondu sahipleri” ve “gecekondu kiracıları” ayrımını yaratacak süreci başlatmıştır. Bu yeni sosyal ayırım 1990’lardaki kitlesel zorunlu göç ile (Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun kırsal kesiminden bölgedeki ve Batı’daki şehirlere) daha da şiddetlenmiştir. Bir milyon kişi olduğu tahmin edilen bu yeni göçmen dalgası Güneydoğu’daki silahlı çatışmaların sonucudur.

Gecekondu mahalleleri genellikle “çalışan yoksul”ları barındırmaktadır. Bu kesim, her ne kadar (sürekli olmasa bile) çalışıyor olsa da, temel gereksinimlerini karşılamakta zorlanan ve haliyle yoksulluk sınırında ya da altında yaşayan işgücünden oluşmaktadır. Düşük ücretlere ek olarak, kayıtdışı istihdam (ki bu da çoğu durumda düzensiz iş ve belirsiz istihdam

anlamına gelmektedir), düzensiz gelir (ya işverenin muntazam ödeme yapmaması ya da sık iş değiştirme mecburiyeti), sosyal güvenlik ağlarından mahrumiyet gibi sorunlar bu duruma sebep olarak sayılabilmektedir. Sonuç olarak, gecekondü sakinleri yoksulluktan kaynaklanan dışlanma riskiyle karşı karşıyadır.

Gecekondü bölgelerinin sınırları kesin olarak çizilememektedir; ama belli ortak özellikleri bulunmaktadır: bu binalar bir gecede inşa edildiğinden şehir planlamasından söz edilememektedir. Binaların kalitesi kötüdür. Kaçak elektrik kullanımı yaygındır. Dar sokaklar sebebiyle çöp araçlarının ve acil durumlarda itfaiye ve ambulansların girmesi sorunludur. Altyapı yetersizdir: kanalizasyon sisteminin yetersizliği sebebiyle yer altı suları kirlenmektedir; oyun alanları, park ve kamu binaları hem sayı hem de kalite olarak kent ortalamasının altındadır.

Yoksulluktan kaynaklanan dışlanma, üretim ve paylaşım süreçlerinin ekonomi-politiğinin bir tezahürü olarak ülkedeki sosyal dışlanmanın belirleyici yanıdır. Öte yandan, yukarıda belirtildiği üzere, kültürel ve siyasi boyutların varlığı da mevcuttur ve tanınmayan ya da talep edilmeyen haklar da ayrımcılığa yol açmaktadır. Yaptığımız literatür taraması dışlananların çok çeşitli gruplara (engelliler, kimsesiz yaşlılar, sokak çocukları vb.) mensup olduğunu ve dışlanma süreçlerinin çok katmanlılığını (eğitim, sağlık, emek piyasası, siyasal haklar vb.) açıkça göstermiştir.

Sosyal dışlanmanın Türkiye'deki tezahürlerini tam olarak kavramak amacıyla, üç konuda konu uzmanlarına makale yazmalarını istedik. Bediz Yılmaz'ın Tarlabası'ndaki (İstanbul) mekansal dışlanmayı inceleyen çalışması, dışlanmanın farklı tezahürlerinin iç içe geçişlerine dair dikkate alınması gereken saptamalarda bulunmaktadır. Bu çalışma şehir içindeki yoksullaşmış mahallelerin dinamiklerini Türkiye'deki mevcut gecekondü sorunu bağlamında ele almaktadır. 1990'ların göç dalgası, belirtildiği üzere, genelde gönüllü yapılmamıştır. Bu kitlesel yerinden olmanın sonuçlarına ve toplumsal maliyetlerine dair geniş kapsamlı bir açılım Deniz Yüksek tarafından sunulmaktadır. Son olarak, çocuk emeğinin önemine dikkat çeken Serra Müderrisoğlu, İstanbul'da etnik ve mekansal dışlanmalara maruz kalan ve bir yandan da çalışmak zorunda olan Kürt çocuklarının aynı anda okuma hedefine ulaşmasındaki zorlukları dile getirmektedir.

Bütün bu gözlemlerin ışığında yürüttüğümüz çalışmanın üç kısmı vardır: (1) Hem merkezi hem genel yönetimden yetkililerle, STK ve sivil inisiyatif temsilcileriyle ve akademisyenlerle, sosyal dışlanmanın dolaylı ya da doğrudan sebepleri konusunda 34 tane derinlemesine görüşme yapıldı. (2) Anılan altı kentin her birinde, biri erkeklerle diğeri kadınlarla olmak

üzere, toplamda 12 adet fokus grup çalışması gerçekleştirildi; görüşülen toplam erkek sayısı 39, kadın sayısı 44'tür. (3) Bu altı ilin gecekondü bölgelerinde yaşayan 1,863 kişi ile anket çalışması yürütüldü.

Bu çok boyutlu tablodan çıkarttığımız göze çarpan sonuçlar aşağıda özetlenmiştir:

- Beklendiğı üzere, yoksulluk birçok hanehalkının iç-içe bulunduğı ve hatta bir yaşam şekli olarak kabullendiğı bir sorundur. Anket çalışmamıza katılanların yarıya yakını yoksulluk nedeniyle kendilerini toplumdan dışlanmış hissetmektedir. Yoksulluğun nedenleri arasında, hedef grubumuzun büyük bir bölümünün istihdam edildiğı (çoğıu enformel kesimde olan) düşük kalifiye işlerdeki ücretlerin az olması (emek piyasasındaki kadın-erkek farkının yarattığı ilave soruna ilaveten); sermayeye erişimde güçlükler yaşanması; eğitim imkanlarından yeterince yararlanamama neticesinde beşeri sermayenin düşük seviyede kalması; mekansal sorunlar nedeniyle (örneğin, kalabalık nüfus ve küçük mekan, kötü sağlık koşulları, yetersiz beslenme, ısınamama) verimliliğın düşmesi; küçük ölçekli (genelde ev merkezli) üretimde/satışta danışmanlık hizmeti almada yaşanan güçlükler; beceri geliştirmeye yönelik kurs vb. hizmetler arzının istenilen sayı ve kalitede olmaması; evdeki yükümlölükler ya da engellilik sebebiyle emek piyasalarına (istenilen ölçüde) girememesi; işte ayrımcılık sayılmıştır. Araştırmanın yürütüldüğü şehirler arasında çarpıcı farklar ortaya çıkmıştır.
- Türkiye ile ilgili bir diğeri çarpıcı gösterge çalışmasına rağmen yoksulluktan kurtulamayan kesimin fazlalığıdır. Halihazırda çalışanlar içerisinde yoksul olanların oranı %23 mertebesinde ki bu oran EU25'tekinin yaklaşık üç katıdır. Bu husus, çalışmamızda son derece çarpıcı bir şekilde kendini belli etmiştir.
- Yoksulluğun, sağlık, eğitim ve konut gibi temel hizmetlere ulaşmada yaşanan sorunları arttırdığı gözlenmiştir. Araştırmaya katılanların neredeyse üçte ikiye yakın bir kesiminin sağlık ya da iş sigortası ya da emeklilik imkanlarının olmadığı, eğitime ulaşımında engellerin olduğı (çocukları okula göndermenin masraflı olduğı çoğunluk tarafından dile getirilmiştir) ve sağlık koşullarının gerektiğı gibi olmadığı (örneğin, evlerin beşte birinde akar su sistemi bulunmamaktadır ve yine beşte birinde tuvalet dışarıdadır) görülmektedir. Yoksul mahallelerdeki genel eğitim tablosu da alarm vermektedir: görüşme yapılanların dörtte birinden fazlası okur-yazar değildir ve ancak beşte birinden azı liseyi tamamlamıştır. Dolayısıyla, görüşülenlerin dörtte birinin, eğitim seviyeleri nedeniyle toplumdan dışlandıklarını hissetmeleri şaşırtıcı değildir. Mevcut yoksulluğun ileriki nesiller için düşük beşeri sermayeye neden olarak düşük ücretli istihdamı sürekli kılacağına ve dolayısıyla yoksulluk-eğitimsizlik-yoksulluk

kısır döngüsü yaratacağına dair açık işaretler vardır. Yoksulluk, son olarak, engellilerin yaşadığı sorunları derinleştirmektedir.

- Katılımcılar, kamusal sağlık ve eğitim hizmetlerinin kalitesinin düşüklüğü ve yetersiz oluşuna dair eleştiriler getirmişlerdir. Şikayetler şunlardır: Eğitim ve sağlık hizmetleri arzının gecekondü bölgelerinde, şehrin geneline kıyasla, bariz şekilde düşük olması (sağlık birimlerinde personel ve ekipman yetersizliği ve eğitimde kalabalık sınıflar şeklinde tezahür etmektedir); okulöncesi eğitim, yaşlı ve küçük çocuklar için bakım hizmetlerinin yetersizliği; çocuklar için okul dışı faaliyetlerin azlığı; eğitim ve sağlıkta talep edilen yasadışı ek ücretler. Araştırma ayrıca bazı çocukların okulda anadillerinin Kürtçe olması sebebiyle sorun yaşadığını göstermiştir; bazı durumlarda kız çocukları kültürel sebeplerle okula gönderilmemekte ya da belli bir seviyeden sonra eğitime devam edememektedir; engelliler için eğitim olanakları yetersizdir ve kalite düşüktür.
- Araştırmamız gecekondü bölgesinde yaşayan korunmasız grupların ciddi sorunlar yaşadığına dair bazı endişeleri saptamıştır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:
 - o Gençler eğitim olanaklarından tam anlamıyla faydalanmalarını sağlayacak koşullardan mahrumdur (okul dışı faaliyetlerin sınırlı olması, sınıfların kalabalık oluşu, evde çalışmaya uygun ortamın bulunmayışı vb.); bunun yanında bazıları zamanlarını okula ayırmak yerine tam ya da yarı zamanlı çalışmaya veya evdeki bakıma muhtaçların bakımını üstlenmeye zorlanmaktadır (çok çocuklu ailelerdeki genel durum, bazılarının aileye destek için çalıştığı, bazılarının bakıma muhtaçların bakımını üstlendiği ve ancak bir kısmının zaten düşük seviyeli olan eğitim fırsatlarından yararlanabildiği şeklindedir).
 - o Engelliler, sağlık, eğitim, mekan, istihdam ve bakım hizmetlerinde ciddi sorunlar yaşamaktadır. Ancak, daha önemlisi, engellilerin kamusal alandaki haklarının savunulmasında ciddi sorunlar olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu, engellilerin toplumsal yaşamdan çekilmesine yol açabilmektedir. Engelli ebeveynlerin çocukları ek zorluklar yaşamaktadır.
 - o Kadın olmanın gecekondü bölgelerinde ek sorunlar yarattığı ya da mevcut sorunları derinleştirdiği gözlemlenmiştir: kadın nüfusun eğitim ve eğitim piyasasına katılımı düşüktür, siyasi karar alma mekanizmalarına dahil olma oranı çok daha düşüktür, hem aile içi hem de aile dışı şiddet (uç noktada “namus cinayetleri”) yaygındır, kadınlar çok fazla çocuk doğurmaya zorlanmakta ve hanedeki çocuk, yaşlı ve engellilerin bakımı onların

sorumluluğu olarak görülmektedir. Bu koşullar altında kadınların bazı mekanlara ulaşımında ve bağımsızlıklarını kazanmada sorunlar yaşaması ve kendilerini geliştirip toplumsal süreçlere dahil olmasında engellerle karşılaşması şaşırtıcı değildir.

- o Zorunlu göç sonrasında kente gelenlerin bütün bu alt gruplara kıyasla dışlanma tecrübesini daha keskin bir şekilde yaşadığına dair somut kanıtlar mevcuttur. Kentsel yaşama katılımları beklenmedik bir şekilde gerçekleştiğinden, bu kesim kısa bir zamanda “üretici”den ziyade “tüketici” haline gelmekte ve hem şu anki, hem de gelecekteki yaşamlarını etkileyen, yoksulluk başta olmak üzere, düşük beşeri sermaye, çocukların hane gelirine katkı için çalışmak zorunda oluşu ve okula gidemeyişi gibi ciddi sorunlar yaşamaktadır. Bu ailelerde hane başına düşen çocuk sayısı yüksek, yaşanan mekan dar ve düşük kalitededir; bu kesim sosyal ağların (akrabalar) faydalarından mahrumdur; (herhangi bir sigorta kapsamında olmayan yoksullara sağlık hizmetlerine ulaşabilmeleri için gereken) Yeşil Kart sahipliğinde gelir getirmediği halde geldikleri yerde sahip oldukları mülkler (ev, tarla) kaynaklı sorunlar yaşamaktadır. Dönmek isteyenlere yardım sunan “Köye Dönüş” kampanyasının başarısı yeterli olmaktan uzaktır.
- Yukarıda bahsi geçenler dışında kalan sorunlar şu şekilde sayılabilir:
 - o Veriler belli gruplara yönelik kültürel, sosyal ve politik dışlamayı göstermektedir. Katılımcıların beşte biri etnik köken sebebiyle dışlandıklarını dile getirmiştir.
 - o Dini inançlara dair de sorunlar mevcuttur: Görüşülenlerin çok bariz bir kısmı, etnik köken kadar yüksek olmasa da, dini inançları sebebiyle dışlandıklarını ifade etmiştir. Sünni mezhebi dışında kalanlar (özellikle Aleviler) ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Bu arada belirtmekte yarar bulunmaktadır ki, ülke genelinde gayri-Müslim oranı çok düşük olduğundan (%0.5 civarında), anket çalışmamızda bu kesimden kimseyle karşılaşmadık. Ancak, belirtilmesinde fayda bulunmaktadır ki, gayri-Müslim ve dini inancı olmayanlar, toplumsal, kültürel ve politik dışlanmalara maruz kalabilmektedirler.
 - o Toplum tarafından cinsel tercih, adli sicil vb. konularda “marjinal” kabul edilen kesimlere yönelik dışlanma büyük ölçüde keşfedilmemiş olarak kalmıştır; yine de bu gruplara karşı dışlanmanın varlığına dair fikir verebilecek kanıtlar mevcuttur.

- Anketin yürütüldüğü şehirlerin gecekondlu mahallelerini temsil eden nüfusun büyük bir kısmı birçok alanda (yukarıda belirtildiği üzere) dışlanma yaşadığını dile getirmiştir; ancak, aynı kesim belli gruplara karşı (adli sicili olanlar, alkolikler, ruhsal hastalığı olanlar, AIDS hastaları, eşcinseller vb.) dışlayıcı tutum da ortaya koymaktadırlar. Dolayısıyla, anket katılımcılarının büyük bir kısmı hem dışlanan hem dışlayan durumundadır.
- Son olarak, sosyal dışlanma konusunun kamuoyunda, siyasi arenada, akademisyenler arasında ya da medyada yeterince yankı bulmadığına dair endişeler dile getirilmiştir.

Türkiye'deki altı ilin gecekondlu bölgelerindeki sosyal dışlanmanın boyutları ve süreçlerine dair bu tablonun ışığında, aşağıda bir takım çözüm önerileri sunacağız.

- Ülkenin farklı yörelerinde ekonominin hangi alanlarının büyüme ve istihdam yaratma konusunda katkı sağlayacağına yönelik çalışmalar yürütülmelidir. Büyümenin istihdam etkisine yönelik (büyüme-istihdam ilişkisi) sektörel çalışmaların önemi ortadadır. Daha önce de vurgulanmış olduğu üzere, ülke nüfusunun üçte birlik bir kesimi kırdan yaşarken bu kesimin gayri safi milli hasıladan aldığı payın bu oranın yarısından az olması söz konusudur. Bu çerçeveden bakıldığında, şehirleşmenin hızı ve niteliğinin ülkenin ekonomik ve coğrafyasal topografyasını belirlemesi söz konusudur. Kırsal kesimdeki kişilerin ortalamada kentlilere göre daha az eğitilmiş olması nedeniyle, gelecekteki göçlerin kentlere iş bulmak amaçlı taşıyacağı potansiyel göçmenlerin çok düşük beşeri sermayeye sahip olmaları beklenmelidir. Dolayısıyla, kırsal kesimin boşalmasının yavaşlatılmasında isabet bulunmaktadır. Kırsal kesimde çiftçilik dışında istihdam ve gelir getirici faaliyet alanlarının genişletilmesinin kentlere göçü azaltacağı ve kentlerde yoksulluk yumaklarının artmasını engelleyeceği düşünülmelidir. Aynı felsefeden hareketle, yeni oluşmakta olan (sağlık ve kişisel bakım amaçlı sosyal hizmet alanı örneğinde olduğu gibi) alanlarda istihdam yaratmaya yönelik eğitim programlarının gerçekleştirilmesi amaçlı etkin emek piyasaları politikalarının oluşturulmasında isabet bulunmaktadır.
- Eğitimde devamlılık, beceri ve iş bulabilirliği geliştirici eğitim programlarının varlığı gecekondlu ve kentiçi yoksul alanlarda yoksulluk çıkmazına düşmeyi engellemekte faydalı olacaktır. Gelişmekte olan ülkelerde işsizliğin hem nedeni hem de sonucu olan yapısal sorunlar (kayıtdışı ekonominin varlığı, işgücü talebindeki mevsimsel dalgalanmalar, kadınların emek piyasasına katılımının düşüklüğü, sendikal haklarda

yaşanan erozyon) ve bunları hedefleyen politikalar çok-boyutlu bir açıdan analiz edilmelidir. Devlet politikaları, bireyler ve bölgeler arası gelir ve servet dağılımı eşitsizliğini azaltmayı hedeflemelidir.

- Sosyal hizmetlerin arzının niteliği ve niceliği adil bir biçimde arttırılmalıdır. Eğitim, yoksulluğun kuşaklar arası aktarımını engellemede kilit roldedir. Eğitime erişimi garantileyecek akıllı bir politika, dışlanmayla mücadele için en iyi uzun vadeli çözümdür. Dışlanma hissini arttıran bir diğer konu da sağlık hizmetlerine erişimdir. Genel bir sağlık sigortası hem güven seviyesini arttıracak, hem de bireylerin koşullarını geliştirecek fırsatlar aramasına yardımcı olacaktır. Ülke genelinde nicel ve nitel verilere bakıldığında hem eğitim hem de sağlık hizmetlerinin genelde halkın taleplerini karşılamaktan uzak olduğunu görmekteyiz; ayrıca, hem sağlık hem de eğitim alanında, personel ve altyapı anlamında (ki hem niteliği hem niceliği etkilemektedir) ciddi bölgeler arası farkların olduğu da bir gerçektir.
- Yoksulluğun azaltılmasına dair kapsamlı politikalar mevcut olmalıdır. Sokak çocukları, muhtaç durumdaki çocuklar, bakım sorunu yaşayan yaşlılar ile engelliler, yoksulluktan dolayı karşılaştığı zorlukları katmerleşmiş kadınlar, yerinden olmuş kişiler ve mekansal dışlanma yaşayanlar gibi korunmasız grupların sosyal hizmetlere erişimde önceliği konusuna özel hassasiyet gösterilmelidir. Yaşlı ve engellilerin sorunlarına dair sosyal destek mekanizmaları geliştirilmelidir; sağlık ve eğitim hizmetlerinin kalitesinin ve erişilebilirliğinin arttırılması yeni neslin eğitim eksikliği kaynaklı yoksulluk çıkmazından kaçmasına fırsat vermek açısından önemlidir. Yoksullar arasında en yoksulu hedefleyecek, temel gelir desteği (“basic income”) ya da okulda yemek verilmesi gibi sosyal destek projeleri hazırlanmalı ve uygulanmalıdır. Yoksulluk çeken yaşlı ve engellilere yönelik maddi destek imkanları bulunmaktadır. Yapılması gereken bu tür desteklerin ihtiyaç sahibi herkese yaygınlaştırılmasıdır. Adli sicili olan bireylerin rehabilitasyonunda en önemli adım iş fırsatlarının yaratılmasıdır; bu amaca hizmet edecek meslek eğitim kursları geliştirilmelidir. Son olarak, engellilerin emek piyasasına erişimine yönelik mevcut kanunların uygulanması için çaba harcanmalıdır.
- Bütün bu politikaların geliştirilmesi ve başarıyla uygulanması kamu kurumlarının verimliliğiyle ilintilidir. Bu sebeple, kamusal düzenlemelerle katılımcı ve şeffaf mekanizmaların oluşturulması bu kurumların etkinliğini ve verimini arttırmada, bürokrasinin azaltılmasında ve aynı sahada çalışan birimler arasında koordinasyonun

sağlanmasıda önem taşımaktadır. Devletle sosyal güvenlik ve destek alanında çalışan STK ve özel sektör arasındaki ortaklığın geliştirilmesi de çok önemlidir.

- Kültürel ve siyasi koşullardan kaynaklı sosyal dışlanma süreçlerine de gerekli ilgi gösterilmelidir. Her ne kadar yoksulluğun düşmesi ve eğitim seviyesinin genelde artması dışlanmanın kültürel ve siyasi tezahürlerinin azaltılmasında yardımcı olsa da, ekonomik olmayan sebeplere bağlı dışlanma yaşayanların savunulması için bir takım anayasal haklar tanınmalıdır. Bağlantılı olarak, genel kamuoyunun bu tür hakların anlamı konusunda eğitilmesinde hukuki yapının güçlendirilmesi bağlamında büyük yarar olduğu muhakkaktır.

Türkiye'nin altı ilinin yoksul mahallelerinde yaptığımız araştırma göstermektedir ki bu bölgelerde yaşayanların büyük bir kısmı iş imkanlarından, gelir ve eğitim olanaklarından uzaktadırlar, güce ve karar alma mekanizmalarına erişimleri sınırlıdır ve dolayısıyla toplum dışına itilmeleri kaçınılmazdır. Bu rapor sosyal adaletin paylaşım, tanınma ve katılım üçlemesine dayandığını kabul etmektedir. Bu tanıma göre paylaşım adaleti, hem ekonomik boyutu olan hem devlet müdahalesiyle sağlanacak bir yeniden paylaşım mekanizması boyutu olan bir alandır. Tanınma adaleti, içirme prensipleri ve çeşitli düzey ve düzlemlerdeki farklılıkların kabulü için kilit rol taşıdığı kabul edilen bir alandır. Katılımda adalet ise bireylerin, grupların, paydaşların ve sivil inisiyatifin karar alma sürecine adil katılımına dair prensiplerin ve çoğunluk karşısında azınlığı savunulmasının gerektiği noktaların belirleyicisi olarak tanımlanmıştır. Ancak sosyal adaletin toplumsal seviyede sağlanmasından sonra, sosyal dışlanma sorununu daha kökten ve derinlikli bir şekilde ele almak mümkün olabilecektir.

GİRİŞ

GİRİŞ

Bu rapor, belli bireylerin toplum dışına itilmesi ve toplum yaşamına dilediğinde katılımlarının yoksulluk, temel yetkinlik ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarının eksikliği, ya da ayrımcılık sebebiyle engellenmesi olarak tanımlanan sosyal dışlanmanın Türkiye’deki durumunu altı büyük ildeki (Adana, Ankara, Diyarbakır, Gaziantep, İstanbul ve İzmir) yoksul mahallelere özel vurgu yaparak incelemeyi hedeflemektedir. Burada sunulan sonuçlar, dışlanmanın çeşitli boyutlarına dair üç makale, paydaşlar ve araştırmacı/akademisyenlerle sosyal dışlanma ve ayrımcılık konusunda bir dizi derinlemesine görüşme, 12 adet fokus grup çalışması ve 1863 kişiyi kapsayan bir ankete (her ikisi de belirtilen 6 ilde yürütülmüştür) dayanmaktadır.

Rapor, 1.Bölüm’de sosyal dışlanma kavramına dair literatür taraması üzerinden kuş bakışı bir tur sunmaktadır. Bu bölüm, ekonomik hayattan dışlanmanın temel becerilerin ve eğitimin eksikliğinden ya da siyasi ve kültürel ayrımcılıktan kaynaklanabileceğini ve kaynak yetersizliği yoksulluğu aşmayı zorlaştıracığından, bu türde bir dışlanmanın kendi kendisini besleyen bir hal alabileceği sonucuna varmaktadır. Dışlanmışların, kendilerini benzer durumdakilerle aynı ikametgah yakınlığı içinde bulduğunda, mekansal ayrımcılığın hayatlarını kısıtlayan ek bir unsur haline geldiği malumdur. Dolayısıyla, sosyal dışlanma çok boyutlu bir kavram olarak ele alınmakta ve yalnızca geliri değil, yaşanan dünyanın koşullarını belirleyen diğer göstergeleri de kapsamaktadır. Sosyal dışlanmanın her biri bir diğerini tetikleyen ve besleyen iktisadi, siyasi, kültürel ve mekansal boyutları olduğu kabulünden hareketle, farklı boyutlardaki dışlanmaların kalıcılaştırıcı etkileşimi nedeniyle olumsuz koşulların süreklilik kazandığı kendi kendini besleyen döngülere vurgu yapılmasında yarar vardır.

Bu teorik açımdan sonra dikkatimizi Türkiye vakasına odakladık. 2.Bölüm, Türkiye’deki sosyal dışlanmayı kapsamlı bir literatür taraması sonrasında, gecekondü ve kentiçi çöküntü alanlarındaki sosyal dışlanma süreçlerine vurgu yaparak açıklamayı hedeflemektedir. Bu genel çerçevede, bu bölüm proje için yazdırılmış üç akademik makale sunulmuştur. Bediz Yılmaz’ın Tarlabası’ndaki mekansal dışlanmayı inceleyen çalışması, dışlanmanın farklı tezahürlerinin iç içe geçişlerine dair dikkate alınması gereken saptamalarda bulunmaktadır. Bu çalışma, şehiriçindeki mahallelerin dinamiklerini Türkiye’deki mevcut gecekondü sorunu bağlamında ele almaktadır. 1990’ların göç dalgası, belirtildiği üzere, genelde zorla olmuştur. Bu kitlesel yerinden olmanın sonuçları ve toplumsal maliyetlerine dair geniş kapsamlı bir açılım Deniz Yüksek tarafından sunulmaktadır. Son olarak, çocuk emeğinin önemine dikkat çeken Serra Müderrisoğlu, İstanbul’da etnik ve mekansal

dışlanmalara maruz kalan ve bir yandan da çalışmak zorunda olan fakir aile çocuklarının aynı anda okuma hedefine ulaşmasındaki zorluklarını dile getirmektedir.

Daha sonra, 3.Bölüm’le birlikte proje için yürüttüğümüz araştırmaların sonuç ve analizleri sunulmaktadır; araştırmamız üç bölümden oluşmuştur: (1) Hem merkezi hem de genel yönetimden kişiler, STK ve sivil inisiyatif temsilcileri ve akademisyenlerle, sosyal dışlanmanın dolaylı ya da doğrudan sebepleri konusunda 34 tane derinlemesine görüşme yaptık. (2) Toplamda 12 adet odak (foküs) grup çalışması, ki her ilde biri kadın diğeri erkeklerle olmak üzere iki adet, gerçekleştirdik. Görüşülen toplam erkek sayısı 39 ve kadın sayısı 44’tür. (3) Bu altı ilin gecekondü bölgelerinde yaşayan 1,863 kişi ile anket çalışması yürüttük. Araştırma ayrıca (biri Gaziantep diğeri İstanbul’da) yapılan ve anketin ham sonuçlarının tartışıldığı iki çalıştayın katılımcılarının görüşlerinden de faydalanmıştır. Derinlemesine görüşmelerin ve odak grup çalışmalarının ana amacı, anket çalışmamızın hazırlığına girdi sağlamalarıydı. Toplumsal dışlanmanın çok boyutluluğunu anket sorularını hazırlamaya başlamadan hissetmek istemiştik. Bu görüşmeler ve toplantılar, aynı zamanda, anket sonuçlarının yorumlanmasında da bize yardımcı oldular. Çalışmamız aynı zamanda gerçekleştirilen iki çalıştaya katılanların değerli görüş ve yorumlarıyla zenginleşti. Biri İstanbul’da diğeri Gaziantep’te düzenlenen ve ana sonuçların sunulduğu bu iki günlük çalıştaylar, hem sonuçların daha net yorumlanmasına hem de bir dizi politika önerisi geliştirilmesine katkı sağladı. Son olarak, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın Avrupa Koordinasyon birimi deneyimlerini bizle paylaştı ve sonuçlara ilişkin değerli katkılarını sundu.

Son olarak 4. Bölüm’de görüşlerimizi (araştırma sonuçlarının yanı sıra politika önerileriyle beraber) sunmaktayız. Türkiye’nin altı ilinin gecekondü ve kentiçi döküntü alanlarında yaptığımız araştırma göstermektedir ki, bu bölgede yaşayanların büyük bir kısmı iş imkanlarından, gelir ve eğitim olanaklarından uzaktadırlar, güce ve karar alma mekanizmalarına erişimleri fazlasıyla sınırlıdır ve dolayısıyla toplum dışına itilmeleri kaçınılmazdır. Araştırmamız ayrıca dışlanmanın ekonomik nedenler dışında da nedenleri olduğunu ortaya koymuştur: Kültürel, siyasi ve mekansal boyutlar kişilerin hayatında önemli roller oynamaktadır. Bu bağlamda, ailevi bağları olmayan ileri yaşlılar, engelliler, sokak çocukları gibi korunmasız grupların çeşitli düzlemlerde ayrımcılıklarla karşı karşıya bulunmakta olduklarını sonuçlarımız ifade etmektedir.

Bu rapor, paylaşım, tanınma ve katılım üçlemesine dayandığını kabul ettiğimiz sosyal adalet anlayışının toplumsal düzlemde kabul edilmesiyle ancak sosyal dışlanma sorunsalının daha kökten ve derinlikli bir şekilde ele alınması mümkün olacaktır.

Aksi belirtilmediği takdirde, tüm istatistiki veriler TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) ve EUROSTAT tarafından alınmıştır.

BÖLÜM 1

YOKSULLUK VE SOSYAL DIŞLANMA: KURAMSAL BİR ÇERÇEVE

BÖLÜM 1

YOKSULLUK VE SOSYAL DIŞLANMA: KURAMSAL ÇERÇEVE

Sosyal Adalet İlkesi—Farklı bakışlar, farklı yorumlar

Bilindiği üzere, dönemden döneme, toplumdan topluma, coğrafyadan coğrafyaya çok farklı tezahürleri bulunan sosyal adalet ilkesi, toplumsal yaşamın en önemli bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu ilkenin, tarihsel süreç boyunca bakıldığında, son yıllara kadar genelde iktisadi alanda cisimleşmiş olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla da, sosyal adalet tartışmaları yakın geçmişe kadar büyük ölçüde gelir/servet dağılımı sorununa endekslenmiş durumdaydı. Diğer bir ifadeyle, üretim ve bölüşüm süreçlerinin sosyal adalet tartışmalarının hemen neredeyse tümünün içini son dönemlere kadar doldurmuş olduklarını müşahade etmekteyiz. Bu bağlamda, sosyal adaletin operasyonalizasyon anlamında endeksini genelde gelir/servet dağılımı ve yoksulluk oranları oluşturmuştur. Yaklaşım böyle olunca, sosyal politikalar da sosyal adaleti tesis adına gelir/servet dağılımını çeşitli vasıtalarla düzeltmeyi ve/veya yoksullukla mücadele etmeyi hedef olarak görmüşlerdir. Doğal olarak, tercih edilen politikalar içinde bulunulan ekonomik sisteme bağlı olmuşlardır. Piyasa ekonomilerinde bu politikalar, düzenlemeler ve sosyal harcamalar üzerinden gerçekleştirilmiş ve böylece İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Batı Avrupa'nın refah devletleri oluşmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda işgücü arz fazlasının fazlaca yaşanmadığı “gelişmiş ülkelere” baktığımızda sosyal adalet ilkesinin ne şekilde hayata geçirileceğinin büyük ölçüde toplum içerisindeki farklı grupların toplam üretimden ne pay alacakları tartışmasına (emeğin payı, sermayenin payı ya da endüstrinin, tarımın, banka sektörünün vb. payları) indirgenmiş olduğunu görmekteyiz. 1970'ler ise, kabaca ifade edilecek olursa, Fordist üretim yöntemlerinin terk edilmeye başlandığı, emek üretkenliğinin arttığı, emek piyasasında segregasyonun yaşandığı (eğitimli ve yüksek ücretle çalışan ve genelde “yerli” işçilerle, eğitimsiz ve düşük ücretle çalışan ve genelde “yabancı” işçiler), işsizliğin giderek yapısal bir nitelik kazandığı yıllara tekabül eder.

Bu yıllarda sosyal adalet kavramının daha geniş bir çerçeveden tanımlanmaya başlandığını görmemiz şaşırtıcı olmasa gerek. Sosyal adaletin salt hane ya da kişi başına karşılık gelen gelir ya da servet karşılığı parasal bir değer ile ifade edilmesinin yetersizliğinin geniş kesimlerce kabulü ve buradan hareketle parasal boyutun yanına (doğumda ölüm beklentisi, 1 yaşına kadar bebek ölüm yüzdeleri, doktor başına düşen hasta oranı gibi çeşitli

endekslerle nitel bir ifade kazandırılmaya çalışılan) sağlık boyutunun ve (okur-yazarlık, okunulan sene, okullaşma oranları, kişi başına tüketilen kitap gibi çeşitli endekslerle nitel bir ifade kazandırılmaya çalışılan) eğitim boyutunun eklenmesi yapılmıştır. Ancak, bu çerçeve genişletilmesi, son kertede, sosyal adaletin iktisadi bir süreç olarak algılanmasına radikal bir değişim getirmemektedir. Eğitim ve sağlık servislerinden hakkıyla yararlanabilmek son kertede iktisadi bir pencereden değerlendirilmekteydi; ekonomik gelişmenin yoksulluğu yeneceği düşünülmekteydi. “Gelişmekte olan ülkeler”de ise, tarımdan sanayiye geçiş sancuları beraberinde kentlerde varoşların ve gecekondu bölgelerinin oluşumu ve formel kesime koşut büyüyen enformel kesimin mevcudiyeti, sosyal adalet tartışmalarında boy göstermeye başlamıştı.

Sosyal adalet kavramının büyük ölçüde iktisadi mercekten değerlendirilmesi ve daha adil bir gelir/servet bölüşümüne (ki buna bölgesel farkların azaltılması da eklenmiştir) ve yoksullukla mücadeleye indirgenmesinin yerinde ama eksik bir pozisyon olduğu yollu eleştiriler, yine kabaca ifade edecek olursak, 1990’larda hem akademik hem politika çevrelerinde daha yüksek sesle ifade bulmaya başlamıştı. Buradaki temel nokta, kişilerin/ailelerin/grupların iktisadi nedenler dışında da, istiyor olmalarına rağmen, toplumsal yaşamın çeşitli evrelerine kısmen ya da tamamen katılamıyor oldukları saptamasıydı. Farklı bir ifadeyle, yola çıkış noktası, belli kesimlerin iktisadi olmayan, ya da son kertede iktisadi nedenlere indirgenemeyecek, süreçlerle toplumsal yaşamın dışına itildiği, yani “sosyal dışlanma”ların yaşandığı vurgusuydu. Tabii ki, son kertede, iktisadi başarıyı toplumsal içerme ile ödüllendiren bir toplum yapısından söz ediyoruz burada. Fakat, iktisadi dışta bırakılma her zaman salt iktisadi nedenlere indirgenemiyor. Bu da, beraberinde, sosyal politikalar tartışmalarına, özellikle de Avrupa Topluluğu bağlamında, çok boyutlu bir kavram olan sosyal dışlanma kavramının dahil edilmesini gerekli kılmıştır.

Yoksulluk/Sosyal Dışlanma: Tanımsal netleşme

Bu çok kısa “kuş uçuşu” bakıştan sonra, yoksulluk ve sosyal dışlanma kavramlarının çalışmamızda ne şekilde kullanılacağını netleştirmek istiyoruz. Burada bu iki kavrama farklı tanımlar getirmenin mümkün olduğunu, ancak bizim Avrupa Topluluğunun tanımlarını tercih ettiğimizi belirtelim.²

² *Joint Report on Social Exclusion* (2004). Yoksulluk ve dışlanma konusundaki Türkçe çalışmalardan bir seçme için, bkz. Oruç (2001), Şenses (2001) ve Sapancalı (2003).

Yoksulluk: İnsanlar, eğer gelir ve kaynaklarındaki yetersizliklerden dolayı içinde bulundukları toplumca kabul edilebilir olarak değerlendirilen bir yaşam standardı seviyesini tutturamıyorlarsa yoksulluk içerisindeyler. Böyle bir durumda, yoksul kesim bir dizi sorunu birlikte yaşamaya mahkumdur: İşsizlik, düşük gelir, kötü yerleşim koşulları, sağlık hizmetlerinden yeterli düzeyde yararlanamama ve kültür, spor, dinlenme ve eğitim olanaklarına yaşam boyu ulaşmada engeller. İktisadi, toplumsal ve kültürel hayatta diğer insanların doğal hayat akışı içerisinde yapa geldikleri etkinliklere hakkıyla katılamazlar ve temel haklarına ulaşımında zorluklar yaşayabilirler.

Tanımın belirttiği gibi, burada yetersiz olan maddi kaynakların ta kendisidir ve kişi/aile/grup sadece ve sadece maddi kaynaklardaki yetersizlikler nedeniyle toplumun üzerinde anlaşıcağı minimum hayat standardını tutturamıyor durumdadır. Burada kaynakların eksikliğinin etkileri hem doğrudandır (örneğin, düşük gelir) hem de dolaylıdır (örneğin, sağlık hizmetlerinden yararlanamama). Dikkat edilecek olursa, tanımın içerisinde öznellik bulunmaktadır: “kabul edilebilir olarak değerlendirilen seviyede bir yaşam standardı”, şüphesiz, toplumdan topluma, dönemden döneme görecelik barındıran bir yaklaşımdır. Yani, burada kullanılan kavram esas itibarıyla görel bir yoksulluk tanımından kaynaklanmaktadır. Yoksulluğu belirleyen, içinde bulunulan toplumun genel durumu çerçevesinde nerede konumlanıldığıdır. Ancak, son kertede, bu tanım yoksulluğun iktisadi boyut dışında ve ötesinde bir boyutunu barındırmamaktadır. Biz de çalışmamızda yoksulluğu bu bağlamda kullanacağız.

Sosyal dışlanma: Sosyal dışlanma, kişilerin—yoksulluk, temel eğitim/becerilerden mahrumiyet ya da ayrımcılık dolayısıyla—toplumun dışına itilmeleri ve toplumsal hayata dilediklerince katılımlarının engellenmesi sürecine karşılık gelmektedir. Bu durum bu kesimin bir yandan emek piyasalarına, gelir getirici faaliyetlere, eğitim ve öğretim imkanlarına ulaşımında zorluklar yaşamasını getirirken, diğer yandan da toplumsal ve çevresel ağlar ve etkinlikler kurmasında engeller oluşturmaktadır. Bu kesimin elindeki güç oldukça sınırlı olup, karar alma süreçlerine katılımı sınırlı gerçekleşmektedir; dolayısıyla da bu kesim genelde kendini güçsüz ve günlük yaşamını etkileyecek kararların alımında kontrolü elinde tutmaktan aciz hisseder.”

Yukarıda da kısaca bahsedildiği gibi, toplumsal yaşamın dışına düşüşte iktisadi boyut da dahil olmak üzere bir dizi boyutun mevcudiyetine işaret edilmektedir bu tanımda. Bu noktada belirtmekte yarar var ki, yukarıdaki tanımla uyumlu olarak, AB Anlaşması’nın 13’üncü maddesi Topluluğun ilkelerinin uygulanması bağlamında hukuksal bir temel oluşturarak ayrımcılıkla mücadeleyi, cinsiyet, ırk ve etnik köken, inanç ve din, engellilik, yaş ve cinsel tercih bağlamında tanımlamakta, böylelikle de, Topluluğun eşitlik bağlamındaki ilkesini cinsiyet ve ulus sınırlarının ötesine taşımakta ve eşitlik ve ayrımcılık yapılmaması ilkelerini yansıtmaktadır.

Bu kavşakta, bu iki birbiriyle ilintili kavramın ayrımlarını daha net ortaya koyabilmek açısından Graham Room'un çizmiş olduğu şu farkların aktarılmasında büyük fayda bulunmaktadır:³

- Sosyal dışlanma çok boyutlu bir kavramdır ve sadece geliri değil yaşam standartlarını belirleyen birçok endikatörü bünyesinde barındırmaktadır.
- Sosyal dışlanma dinamik bir perspektiften ve bir süreç olarak ele alınarak incelenmelidir; dışlanmayı tetikleyen faktörlerin süreç içerisinde incelenmesinde zaruret bulunmaktadır.
- Sosyal dışlanma ilişkilerde tezahür eder; yoksulluk kişi ya da hane elindeki kaynakların yetersizliği anlamında bir bölüşüm sorununa tekabül ederken, sosyal dışlanma daha ziyade ilişkilerdeki sosyal katılımın yetersizliği, sosyal entegrasyonun bulunmayışı ve güçten yoksunluk gibi sorunları ön plana çıkartır.
- Sosyal dışlanma, toplumun geri kalanıyla ciddi anlamda bir ilişki kopuşuna karşılık gelmektedir.
- Sosyal dışlanma mekansal bir boyut içermektedir. Yoksunluk salt kişisel ya da hanesel maddi kaynakların eksikliğinden kaynaklanmayabilir, yaşanılan yerdeki kamusal hizmetlerin eksik ya da yetersiz kalitedeki sunumu da kişiyi/haneyi toplum dışına itebilir. Ayrıca, sosyal dışlanmışlığın yoğun olarak yaşandığı bir mekanda dışlanmışlıktan kurtulmak için gerekli ilişkileri kurmak da imkansızlaşmakta, gerek kişisel motivasyon, gerek de toplumsal imkan boyutlarında dışlanmanın kendini sürdürmesi riski artmaktadır.

Şimdi de aşağıdaki 2x2'lik matriksi oluşturarak sosyal dışlanma ve yoksulluk ilişkisini belirlemeye dair daha analitik bir yaklaşım sergilemeyi ve neticede tartışmamızı daha somutlamayı amaçlamaktayız (Tablo1).⁴

TABLO 1: YOKSULLUK ve DIŞLANMA

	Dışlanmış	Dışlanmamış
Yoksul	1	2
Yoksul değil	3	4

³ Room (1999); ilintili bir açılım için, bkz. Barnes (2002).

⁴ Bu tablo ve takip eden satırlar büyük ölçüde *Edmonto Social Plan* (2005) çalışmasından uyarlanmıştır.

Bu tablodan anlaşılacağı üzere, elimizde 4 olası kategori bulunmaktadır. 1 no’lu kesim hem yoksuldur hem de toplumun dışına itilmiştir (düşük gelirli ve varoşlarda yaşadığı için dışlanmış bir aile örneğinde olduğu gibi). Böyle bir durumda dahi, yoksulluğun dışlanmanın salt nedeni ya da nedenlerinden biri olup olmadığı sorularını yanıtlamak farklı boyutların analizini gerektirmektedir. 2 no’lu kategoride ise yoksul olmasına rağmen toplum dışına itilmemiş bir kesimden bahsedilmektedir (üniversitede zor maddi koşullar içerisinde okuyan bir öğrenci örneğinde olduğu gibi). Bu kategorideki kişiler için geçerli olan (toplum tarafından kabul edilen) varsayım, yoksulluğun geçici olduğudur—yani, yoksulluk durumu süreklileşerek daimi olarak dışlanmış bir “alt sınıf” veya “kast” kategorisi oluşmasına yol açmayacaktır. 3 no’lu kategoride ise gelir ve maddi kaynaklara ulaşmada sorunu olmamasına rağmen başka nedenlerden dolayı toplumun çoğunluğu tarafından toplum dışına itilmiş, dışlanmış kesimi kastetmekteyiz (maddi imkanları yeterli ama dinsel ya da cinsel tercihinden ya da etnik kökeninden dolayı dışlanan biri örneğinde olduğu gibi). 4 no’lu kategori ise toplumsal hayata dilediğince katılabilen ve maddi zorlukları bulunmayan çoğunluğu tanımlamaktadır.

Bu çerçevede değinmek istediğimiz son nokta, maddi imkansızlık ve sosyal dışlanma arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığına dairdir. Şüphesiz, yukarıda tartıştığımız gibi, yoksulluğun olduğu yerde dışlanma olmayabilir, ya da yoksulluğun olmadığı yerde dışlanma olabilir. Ancak, birçok durumda da, yoksulluk ve dışlanma yan yana gitmektedir. Böylesi durumlarda nedensellik önemli bir tartışma alanı olarak ortaya çıkıvermektedir.

Acaba maddi imkansızlıklar beraberinde dışlanmayı mı getirmektedir, yoksa ekonomik olmayan nedenlerden kaynaklanan dışlanmanın mevcudiyeti maddi imkansızlıklara mı yol açmaktadır, şeklinde basitçe ifade edilebilecek olan bir sorgulama çerçevesinde, gerek kuramsal gerek uygulamalı araştırmalar dikkatleri maddi imkansızlıklar-dışlanma sarmalına çevirmiş durumdadırlar. Devlet kaynaklı güvenlik ağlarının bulunduğu ve hatta politik ve hukuki boyutlarda dışlanmanın karşısında politikaların olduğu durumlarda bile, kültürel düzeyde dışlanma işlemeye devam edebilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, politik ve hukuki güvenceler vatandaşlık kavramının tüm vaatlerini sağlamaya yetmeyebilmektedir. Her iki bağlamda da yerleşik olduğu varsayılan bir topluluğun içine dışarıdan yeni bir grup geldiği zaman bu kesim istenen düzeyde toplumun içine alınamayabilmekte ve dışlanma sorunları gündeme gelebilmektedir. Yani, göç tecrübesi ve göçmenler sözünü ettiğimiz maddi imkansızlıklar-dışlanma sarmalını sergileyen en yaygın olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Göçün en yaygın nedenini maddi imkansızlıklar teşkil etmektedir. Dolayısıyla, göçmenler aynı zamanda hem yeni ve yabancı, hem de yoksuldurlar. Göç edenler “göçmen” oldukları

için mi dışlanmakta ve dolayısıyla emek piyasaları başta olmak üzere çeşitli alanlara girememekte ve sonuçta yoksulluğa düşmektedirler, yoksa yoksullukları nedeniyle mi dışlanmaktadır? Şüphesiz bu karmaşık sorunun cevabı ziyadesiyle coğrafya-ölgül verilebilir. Bir coğrafyada bir yönde işleyen nedensellik, başka bir coğrafyada tam tersi yönde işleyebilir.

Sosyal Dışlanmanın Tezahürleri

Yukarıdaki kategorizasyonda 2 no'lu kutuda saptanan durum, ekonomik sistemin iyimser modellere uygun çalıştığı dönemde daha geçerli olmaktadır. Nitekim, yakın zamana kadar sosyal politikalar da maddi yoksulluğun geçici olduğu varsayımını benimsemişti. Oysa gelişmiş ölkelerde Fordist istihdam sisteminin gücünü kaybettiği, gelişen ölkelerde ise eski dönemin entegre edici kalkınmacılığının aynı başarıyla çalışmadığı yeni zamanlarda “geçici” yoksulluğun sürekli bir duruma dönüşmesi olasılığı yükselmiştir. Demek ki, sosyal dışlanmanın, yoksulluk hallerini de içeren ama onun tek boyutluluğunu ve anlık niteliğini aşan bir kavram olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu noktadan hareketle, sosyal dışlanmanın, bir kısmı yukarıda belirtilmiş olduğu üzere, çeşitli tezahürleri bulunmaktadır:⁵

- **Ekonomik dışlanma:** Emek piyasasının dışına düşmekten ötürü kısa ya da uzun dönemli işsizliklerin yaşanması ve/veya kredi olanaklarına ulaşamama durumudur. Sosyal politikanın iyi işlediği ortamlarda emek gelirinden yoksun kalma karşısında emeklilik, işsizlik sigortası veya sosyal yardım mekanizmalarının devreye girmesi ile ekonomik dışlanmanın önlenilmesi mümkün olabilir. Ekonomik dışlanmanın uç noktasında kişisel gelirler ve devlet transferleri en temel ihtiyaçlara dahi cevap verecek düzeye erişemeyebilir. Ayrıca, toplumsal ve ailevi mekanizmalar vasıtasıyla yapılan yardım ve aktarımlar hem süreklilik kazanmayacak hem de miktar olarak yeterli olmayacaksa, dışlanma akut bir düzeyde yaşanacaktır. Bu da, beraberinde, iyi beslenememe, kötü sağlık koşulları, kötü yaşam koşulları (uç durum evsizlik), eğitim olanaklarına ulaşmada yaşanan zorluklar, ileri yaşta bakımsız ve ilgisiz kalınması gibi durumları getirecektir. Ekonomik dışlanmanın belki de en uç noktası “hayattan dışlanma”dır; zira inilebilecek son nokta açlıktır ve—belirtmeye gerek yok ki—açlık en hafif haliyle kişilerin bedensel ve zihinsel

⁵ Açılımlar için, bkz. Dufy (1995), SEU (1997), Walker ve Walker (1997), Bryne (1999), Barnes (2002) ve Sapancah (2003).

kapasitelerine zarar vererek yoksulluğun kalıcılaşmasına ve meşrulaştırılmasına yol açmaktadır.

- Mekansal dışlanma: Bir dizi nedenden dolayı belli mekanlara ulaşım ve mekanlardan yararlanmada sorunların bulunması, engellerle karşılaşılması durumudur. Mekansal dışlanmanın büyük ölçüde iç-içe geçmiş iki bileşkesi vardır. İlki, toplum genelinin kişiyi yaşadığı mekan/coğrafyası nedeniyle dışlaması, hakir görmesi, ayrımcılığa tabi tutmasıdır. Bu perspektif, belli mekanlarda yaşayan insanların tamamen “unutulması” olgusunu yaratabilir. İkincisi, kişinin, bireysel/hanesel maddi kaynaklara ulaşım imkanlarından bağımsız olarak, yaşadığı coğrafyadaki kamusal hizmetlerin nitelik ve niceliksel seviyeleri nedeniyle toplumsal hayatın içine tam anlamıyla, layıkıyla girememesi halidir.
- Kültürel dışlanma: Ekonomik nedenlerden bağımsız olarak, toplumsal ve kültürel hayata dilediğince katılamama durumudur. Örneğin, bulunulan coğrafyadaki çoğunluk referans alındığında, farklı bir etnik kökenden/ırktan gelmek ya da farklı bir din/mezhep üyesi olmak, çoğunluk dilini rahat konuşamamak, ya da aksanlı konuşmak, farklı giyim kuşam ya da cinsel tercihler gibi nedenlerden ötürü toplumsal yaşamın genelinde süregitmekte olan etkinliklere alınmama, soğuk davranılma, engellerin çıkartılması şeklinde tezahür etmektedir. Bu boyutun izdüşümleri toplumsal statü ve kimlik farklarının ne denli dışlamalar getirmekte olduğunda cisimleşir.
- Politik dışlanma: Çeşitli nedenlerden dolayı vatandaşlık haklarını, özellikle de hukuki ve siyasi hakları tam olarak kullanamama ve/veya siyasal yaşama katılmanın doğrudan ya da dolaylı olarak engellenmesi durumudur. Bu durum belli kesimlerin kamusal anlamda güvencelerini kaybetmesi, politikadan uzaklaşması—hatta uç noktalarda politika dışına düşmeleri—anlamına gelebilir. Bu da, doğal olarak, vatandaşın tartışmalara ve kararlara katılımının mevcudiyetinin sorgulanması demek olacaktır.

Şüphesiz, bu boyutlar çoğu zaman iç-içe geçmiş ve birbirinin etkisini artıran bir şekilde karşımıza çıkmaktadır; dışlanma, bir süreç olarak, bu çeşitli boyutlar ve bunlar arasındaki dinamikler dikkate alınarak incelenmelidir.

Farklı dışlanma türlerinin birbirini çoğu zaman beslediği/tetiklediği bir gerçektir. Örneğin, politik dışlanmanın, dağıtım ve tahsis etme (“allocation”) süreçlerindeki siyasi kararların dışına düşmeyi beraberinde getirmesinden dolayı, ekonomik dışlanmayla sonuçlanacağı öngörülebilir. Diğer taraftan, ekonomik dışlanma, toplum hayatına ekonomik imkansızlıklardan dolayı dahil olmakta engeller oluşturacağından, kültürel ve politik

dışlanmaya sebep olabilir. Dolayısıyla, farklı dışlanma boyutlarının karşılıklı etkileşimi nedeniyle, dışlanma süreçlerinde kendi kendini besleyen bir döngüden bahsetmekte isabet bulunmaktadır. Bu durumun bir tezahürü de, sosyal dışlanmanın kuşaklar arası aktarımında karşımıza çıkmaktadır. Dışlanmış bir ailenin çocuklarının dışlanma çemberlerini aşma ihtimalleri çoğu durumda küçük olmakta, dolayısıyla bu noktada kuşaklar arası döngüden bahsetmemiz gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Dışlanma konusunun karmaşık doğasını yansıtan bir diğer husus, dışlanmışlığın monolitik bir toplumsal katman yaratmadığı hususudur. Yukarıda tartışıldığı üzere, çok faklı nedenlerle dışlanmalar yaşanmakta olduğu için, kendileri dışlananların kendi dışlanmalarından farklı nedenlerle başkalarının dışlanmasına iştirak etme ihtimali bulunmaktadır. Şöyle ki, bir özelliğinden (örneğin etnik kökeninden) dolayı çoğunluk tarafından dışlanan birinin başka bir boyutta (örneğin cinsel tercihindan ötürü) toplum tarafından dışlanan birine yönelik pozisyonu önceden bilinmemektedir, zira bu durumdakilerin bazıları (başka bir dizi neden ve süreçten dolayı) ”dışlanmışlık dayanışması” gösterirken kimileri ise bu kişilere karşı dışlayıcı bir tavır alabilmektedir. Dolayısıyla, bireylerin birden fazla toplumsal kimlik taşıdığı gerçeği ve bu kimlikler arasındaki ilişkilerin dışlanmanın açıklanmasında önemli bir nokta olduğu dikkate alınmalıdır.

Sosyal dışlanmanın analizinde yapılması gereken bir diğer ayrım, dışlanmanın toplumun mu yoksa kişilerin mi bir niteliği olduğu ayrımıdır.⁶ Dışlanma, kişilerin özniteliğine yüklendiği takdirde, analiz birey/hane/grup tabanlı olup, sadece toplumca normal (olması gereken) olarak atfedilen etkinliklere katılamayan kişilerin özelliklerini açıklamaya yönelik olmaktadır.⁷ Burada, dışlanmanın kümülatif nedenler/süreçler sonucu ortaya çıkabileceği göz önünde bulundurularak, analizin birimini oluşturan kişilerin geçmişini dikkate alarak söz konusu nedenler/süreçler arasındaki dinamikler incelenmektedir. Diğer taraftan, dışlanmanın topluma dair bir nitelik olarak algılanması, toplumun genel politik, ekonomik ve kültürel yapısının ve mevcut hakların bir sıfatı olarak ele alınması anlamına gelmektedir. Genel yapılar, kurumlar ve kurallar tarafından çizilen bu genel çerçeve verili durumdayken, bireyin/hanenin/grubun kendi kararlarını sözü edilen çerçevenin çizdiği kısıtlar içinde almakta olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, analiz birimi olarak birey/hane/grup alınmamakta ve dışlanmanın toplumun yapısal karakterlerinden kaynaklandığı savından hareketle kişileri

⁶ Bkz. ILO (1996).

⁷ Bu bakış açısının genelde kullandığı kuramsal çerçeve, kişilerin, servet ve gelir stoklarına ilave olarak, beşeri sermayeleri (temelde eğitim ve beceri seviyesini belirler), sosyal sermayeleri (aile, eş-dost, akraba bağ ve ağlarını kapsar) ve fiziksel sermayeleri (ikamet edilen yerin niteliğini tanımlar) bulunduğu görüşünden hareket eder ve kişilerdeki farklı nitelikteki sermaye stoklarının eksikliğinin dışlanmaları beraberinde getirdiğini savlar (bkz. *Edmonton Social Plan*, 2005).

çevreleyen ortam incelenmektedir. Ayrıca, şunu da hatırlatmalıyız ki, devletin uygulayabileceği siyasi ve sosyal politikaya yönelik önermeler ancak böyle bir analize dayanabilir. Toplumun yapısından kaynaklanan sorunlara devlet politikası ile çözüm bulmaya çalışmak anlamlı bir çabadır. Oysa, tedavi edilmeye çalışılan sorunlar bireylerin niteliği olarak çözümlediği bir durumda, aranılan çözümlerin de bireysel düzeyde olması doğaldır. Bu durumda, kişilere kişisel niteliklerini geliştirmeleri veya kişisel sermayelerini (beşeri, kültürel ve toplumsal) büyütmeleeri salık verilecektir. Ancak, unutulmamalıdır ki, bireysel/hanesel/grupsal nitelikler dolayısıyla dışlanma, çoğu durumda, yapılar, kurumlar ve haklar açısından da dışlanmayı beraberinde getirmektedir. Bu durumda dışlanmanın tek bir niteliğe (birey ya da toplum) atfedilmesi yetersiz kalmaktadır.

Sosyal Dışlanma: Ölçüm sorunu

Şu ana kadar kavramsal düzlemde yürüttüğümüz tartışmayı, politika düzeyine indirebilmek, hedeflerin nasıl saptanacağını belirlemek için sosyal dışlanmanın ne şekilde ölçülebileceğine dair bir netleşmeye varmak gerekliliği çok açıktır. Ölçme işleminde iki farklı sorun bizi beklemektedir: Birincisi, sosyal dışlanma çok boyutlu bir süreçse, farklı boyutlardaki dışlanma tezahürlerinin toplamını ne şekilde yapacağız? İkincisi ise, boyutları tek-tek ele aldığımızda bu boyutlarda dışlanma olup olmadığını ne şekilde ölçeceğiz? Belirtmeye gerek yok ki, bu iki farklı (ama birbiriyle bağlantılı) sorunun net ve üzerinde anlaşılmış bir cevabı yoktur. Zaten, tüm toplumlara, tüm coğrafyalara, tüm zamanlara uygulanabilecek tekil bir skala bulmak, kavramın özgül niteliğinden dolayı mümkün değildir.

Şüphesiz kimi durumlarda belli nesnel ölçüler getirmek mümkündür ve bunların ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye karşılaştırmalar yapılarak uygulanmasına kimsenin itiraz etmeyeceğini varsaymak pek mümkündür: Belli bir kalorinin altında besin almak, sağlık güvencesi olmamak, temel eğitimden yararlanamamak gibi örnekler nesnel ölçütlere vurulabilen ve büyük ölçüde de toplumlar ve zamanlar arası karşılaştırmaları mümkün olan durumlara karşılık gelmektedir. Ya da bir coğrafyada kamusal hakların bazılarının bir etnik gruba kapalı olmasının üzerinde tartışılacak fazla bir nokta olmadığı gibi. Ama, örneğin cinsel tercihten ya da din/mezhep bağından dolayı kültürel anlamda dışlanmaların yaşanıp yaşanmadığını anlamak, ya da varsa bunları derecelendirmek, oldukça zor, nesnel skalalarla gerçekleştirilmesi pek de mümkün olmayan analizlerdir. Bu gibi durumlarda yapılması gereken ister istemez öznel analizlere girmektir.

Nesnel ya da öznel ölçümler, bize belli boyutlarda dışlanma olup olmadığına, ya da varsa bunun yoğunluğuna dair saptamalar sunacaktır. Farklı boyutlardaki saptamalardan daha bütüncül (agrega) bir fotoğrafa ulaşmak için yine elimizde nesnel olarak tanımlayabileceğimiz bir ölçü bulunmamaktadır. Burada, analizi yapan kişinin bahsedilen bütüncülleşirmeyi (agregasyonu) ne şekilde yapmayı seçtiğine dair pozisyonu elbet belirleyici olacaktır.

Bu noktada genelde izlenen orta yol, sosyal dışlanma riski bulunan, genelde korunmasız (“vulnerable”) olarak tanımlanan kesimlerin dışlanmalar yaşayıp yaşamadıklarının mercek altına alınmasıdır. Kent varoşlarında yaşayanlar, sağlık-emeklilik sigortası olmayanlar, sürekli bakıma muhtaç olanlar, engeli bulunanlar, sokak çocukları gibi kesimlerin sosyal dışlanmalara maruz kalma ihtimalleri yüksek olduğundan, sosyal politikacılar dikkatlerini bu tür kesimlere çevirerek, tabir caizse, dışlanmanın haritasını çıkartmaya çalışmaktadırlar.

Sosyal Dışlanma: Nedenler

Çok boyutlu ve süreçleri içeren yapısı veri alındığında, sosyal dışlanmanın nedenlerine ilişkin net fotoğraflar ortaya koyabilmek çok zordur. Bu bağlamda, ayrıntılı tartışmaların içine girmektense, sosyal dışlanmaya neden olabilecek kimi süreçlerin kategorilendirilmesiyle yetinmek istemekteyiz. Belirtmeye gerek yok ki, nasıl dışlanma boyutları birbiriyle etkileşim içerisindeyseler, tanımlayacağımız kategorilerin de birbiriyle etkileşimleri son derece beklenir olmalıdır.

- Üretim ve paylaşım süreçlerinin ekonomik organizasyonu: Gelir boyutu dışlanma başlığında önemli bir yer tuttuğuna göre, gelirin nasıl yaratıldığı ve nasıl paylaştırıldığı ve bu süreçlerin ne tür bir yapı içerisinde geliştiği elbet dışlanmanın anlaşılmasında önemli bir adım olacaktır. Zaman içinde, ekonomik sistemin dönüşümü, yapıyı da değiştirmektedir. Örneğin vasıfsız işçi kullanan ekonomik faaliyetlerin giderek (hem üretkenlik artışlarından hem de küreselleşme nedeniyle) azalması, istihdamın niceliğini ve niteliğini de değiştirmiştir. Bununla beraber istihdam genelde daha enformel, güvencesiz ve sürekli olmayan bir nitelik kazanmıştır. Bu yöndeki dönüşüm, tabii ki, ekonomik dışlanma olasılıklarını artırmaktadır. Eğer ekonomik durum ve istihdamın yapısı hem doğrudan kişilerin gelir ve servetlerini hem de dolaylı yoldan eğitim, sağlık gibi niteliklerini etkiliyorsa ve aynı zamanda gelecek kuşağın ne şekilde yetişeceğine dair

damgasını vuruyorsa, dönemin ekonomi politiğinin analizi önemli bir açılım getirecektir sosyal dışlanma tartışmalarına.

- Kültürel yapı: Genel olarak kültürel yapının ve özel olarak söylemlerin dışlamalar getirdiği gerçeğini veri aldığımızda, bu yapının oluşumu ve bileşenleri hakkında ayrıntılı fotoğraflara sahip olmanın önemi ortadadır. Kültürel yapılar, bazen ve belki de çoğu zaman, kişilerin farkına varmadan başka kesimleri dışlamalarına neden olabilecek davranış ve tutumları doğurabilmektedirler. İnsanlar, hakim kültürü sorgulamadan içselleştirmelerinden dolayı, kültürel dışlanmaları ya da dışlamaları doğal görebilmektedirler. Tabii ki, farklılıkları kabul edebilmek bakımından çeşitli ülkelerdeki hakim kültürler arasında da önemli farklılıklar vardır.
- Hakların tanımlanması: Toplumsal yapılar bir dizi hakların başta *a priori* anlamda tanımlanmasıyla oluşmaktadır (elbet bu tanımlar bazen zımni olabilir ve yine elbet toplumlar evrildikçe tanımlar artar, dönüşür, çeşitlenir). Bu hakların ne şekilde tanımlandığı, hakların içerisine hangi maddelerin alındığı, son kertede, dışlanma sorunsalıyla çok iç-içe olan bir husustur. Hakların tanımlanmasının bir diğer ifadesi kendini, kişi ve grupların farklı toplumsal güç stoklarına sahip olduğu noktasından hareketle, gücün toplumsal yaşamda ne şekilde regüle edildiğinde gösterir.
- Kurumsal yapılar: Toplumsal yapı içerisinde geliştirilen kurumların yapısı, bazen sosyal dışlanmaya davetiye çıkartan bazen de dışlanmayı engelleyen bir nitelik arz edebilir. Bu açıdan, kurumsal bir analizin sosyal dışlanma sorunsalının anlaşılmasında önemli bir rol oynamakta olduğunu varsaymak yanlış olmasa gerek.

Elbet, sosyal dışlanma ile mücadeleyi amaçlayan her yaklaşım, kendince (açık ya da zımni) bir nedenler listesi oluşturmak ve o nedenleri ortadan kaldırmaya yönelik çabalar içerisine girmek durumundadır. Bu nedenler manzumesi, kimileri açısından daha yapısal olabilir ve dolayısıyla bu kesim yapının bizzat kendisine yönelik radikal değişiklikleri talep edebilir; kimileri açısından ise sosyal dışlanma yapısal olmayan, daha reformist yaklaşımlarla çözüm alınabilecek bir nitelik taşıyabilir.

Sosyal Adalet-Sosyal Dışlanma

Bu kısa açılım yazımızı noktalarken en baştaki sosyal adalet ilkesine tekrar uğramak istemekteyiz. Yukarıda tartıştığımız üzere, sosyal adaletin günümüzde üç bileşeni olduğu konusunda bir netleşmeye ulaşılmıştır. Sosyal adalet; paylaşım, tanınma ve katılım üçlemesi

üzerine inşa olmak durumundadır.⁸ Paylaşım adaleti, bir yandan iktisadi boyutun belirlediği bir alan bir yandan ise devletin müdahaleleriyle oluşan bir *yeniden* paylaşım alanıdır. Dolayısıyla, sadece ekonomik düzenin nasıl oluştuğuyla değil, aynı zamanda sosyal kültürün ve siyasetin devlet iradesini paylaşımı düzeltmek yönünde nasıl etkilediğine de bağlıdır. Bu alandaki adalet anlayışı, en basit anlamda ve ölçekte, üretimin kişi/hane/grup/bölgeler bağlamında hem bugünün hem geleceğin kuşakları arasında ne şekilde dağıtılacağına dair ilkeleri belirler. Tanınma adaleti ise, çeşitli düzey ve düzlemlerdeki farklılıkların ne ölçüde “ötekileştirileceğine”, ne ölçüde de içselleştirileceğine dair ilkeleri belirler. Farklılık ne kadar meşru görülüp kabullenilebiliyorsa, tanınma o kadar geçerli demektir. Son olarak da katılım adaleti, siyasal karar alma süreçlerine kişi/hane/grup/bölgelerin katılım oranlarını, azınlıkların çoğunluk karşısındaki direnme noktalarının neler olması gerektiğine dair ilkeleri belirler.

Bu üç bileşenin ne oranda bir potada eritileceği, vurgunun hangi “bileşenler”ce yapılacağı, şüphesiz, son kertede, ideolojik bir seçimdir; ancak, bu üç bileşenin eşanlı olarak ve birbirleriyle etkileşimleri göz ardı edilmeden mütalaa edilmesinde büyük isabet olduğu çok açıktır.

⁸ Paralel bir açılım için, bkz. Keyder (2005).

BÖLÜM 2

TÜRKİYE'DE YOKSULLUK VE SOSYAL DIŞLANMA ÜZERİNE KUŞBAKIŞI BİR DEĞERLENDİRME

BÖLÜM 2

TÜRKİYE’DE YOKSULLUK VE SOSYAL DIŞLANMA ÜZERİNE KUŞBAKIŞI BİR DEĞERLENDİRME

Dışlanma ile yoksulluk arasında güçlü bir bağ olduğu noktasından hareketle, yoksulluğun Türkiye’deki tezahürlerine dair yapılan çalışmaların büyük ölçüde üzerinde anlaştıkları birkaç önemli saptamayla bu bölüme başlamak istiyoruz (Gürsel, Levent, Selim ve Sarıca, 2000; World Bank, 2001, 2003, 2006; Adaman, 2003; Buğra ve Keyder, 2003; Erdoğan, 2003; Erman, 2003; Yalman, Sonat, Tayanç ve Tayanç, 2004; DPT, 2005; SIS/World Bank, 2005; UNDP, 2005; Zenginobuz, 2005; Altuğ ve Filiztekin, 2006).

- ❖ Son yıllarda gözlenen yüksek büyümenin beraberinde yeni iş imkanlarını istenildiği oranda getirmediği ve işsizliğin giderek artmakta olduğu bir gerçektir. İşsizliğin kısa/orta dönemde azaltılmasına dair geniş kapsamlı ve yapısal bir müdahale de bulunmamaktadır ve özellikle gençler arasında oran daha da artmaktadır.¹ Bu durumun, ileride ufalması beklenen tarım kesiminin emek fazlasının kentlere akmasıyla daha da vahim bir hale gelmesi endişesi vardır (İzmen, Filiztekin ve Yılmaz, 2005). İşsizliğin, dolayısıyla, güvence ağları (“safety nets”) eksikliğinde toplumsal dışlanmaya karşılık gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Ayrıca, emek piyasasıyla ilgili bir diğer çok önemli sorun, cinsiyet-temelli ayrımında ortaya çıkmaktadır.²
- ❖ Kısmen yukarıdaki maddeyle ilintili ama kısmen de bağımsız bir diğer saptama, gerek kişisel/hanesel gerek bölgesel gelir ve servet dağılımlarının ciddi ölçüde bozuk olduğudur. Son yıllardaki yüksek büyüme sayesinde kişi başına düşen gelir ciddi anlamda yükselmişse de, bu meblağ örneğin Avrupa ortalamasıyla karşılaştırıldığında son derece düşüktür (Avrupa Birliği’nin [EU25] kişi başına düşen ortalama gayri safi milli hasılası, satın alma gücü paritesince ifade edildiğinde, 100 olarak alındığında, Türkiye’nin 2005 yılı için değeri 29.1’dir). Bu da nüfusun büyük bir oranının yoksulluk sınırının civarlarında ve altında bulunması sonucunu doğurmaktadır. Açlık sınırının altında bulunan insanların oranının fazla olmadığı doğrudur, ancak bu sınıra

¹ Türkiye’de büyümenin istihdam üzerindeki etkisi çok düşük olmasına çarpıcı bir görüntü, 1980-2004 yılları arasında çalışabilir nüfusun 23 milyon mertebesinde artmasına karşın yaratılan işgücünün 6 milyona sınırlı olmasıdır (emek piyasası üzerine tartışmalar için bkz.: SIS/World Bank, 2005). 2006 Mart ayı itibarıyla ülkedeki işsizlik oranı %11’i aşmış durumdadır; oran 2000 yılında %6.5 civarındaydı! 15-24 yaş grubu arasındaki işsizlik oranı %20’lere çıkmaktadır.

² Bilindiği üzere, erkeklerin işgücüne katılımı %65’ler civarındayken, kadınlarda bu oran %25’lere düşmektedir (emek piyasasına katılım üzerine tartışmalar için bkz.: Tunalı, 2003; SIS/World Bank, 2005).

yakın çok fazla sayıda insanın bulunduğu da bir diğer gerçektir.³ Ülkede azımsanmayacak bir kesimin çalışmasına rağmen bu sınırın uzağına gidememekte—adete bir “çalışan yoksul” kesimini oluşturmakta—olmaları dikkate alınması gereken bir diğer ilintili saptamadır. Düşük istihdam oranlarının ve aşağıda vurgulayacağımız enformel kesimin varlığının ücretlerin düşük olmasındaki payı ortadadır.

- ❖ Üretimin %30’lar civarının enformel kesimde gerçekleşmekte olmasının bir dizi maliyeti bulunmaktadır; bunlardan bir tanesi de toplanabilen vergi yekununun olması gerekenden kabaca %30 kadar daha düşük seviyede gerçekleşmesidir (Özar, 1996; Çarkoğlu ve Eder, 2004; Zenginobuz, 2005). Buna ilave olarak, ülke önceliklerinde sosyal harcamalara ayrılan payın düşük olması nedeniyle, sağlık, eğitim gibi alanlarda verilebilen hizmetlerin sayı ve kalitesinin oldukça düşük gerçekleşmesi söz konusudur. Ayrıca, kamu servislerinin üretiminde ve sunumunda yaşanan bir dizi organizasyonel/yönetişimsel problemin varlığı da bilinmektedir; bu durumun etkinlik (efficiency) kayıplarını beraberinde getirmesi söz konusudur. Bu noktada hatırlanması gereken bir diğer önemli nokta, ülkenin borç yükünün oldukça fazla olması ve dolayısıyla toplanan vergilerin önemli bir oranının borç yükünün karşılanmasında kullanılmakta olmasıdır.⁴
- ❖ Yüksek işsizlik ve geniş bir enformel sektörün varlığı nedeniyle sosyal güvenliğin (emeklilik ve sağlık bağlamında) nüfusun yüksek oranda bir kesimini kapsayamadığı bilinmektedir (mükerrer sayımlar [“double counting”] nedeniyle resmi istatistiklerde kapsanan nüfusun hâlâ olduğundan yüksek gözükmesi söz konusudur—bu durumun yanlışlığının yine bazı diğer resmi birimlerce kabul edilmesine rağmen).⁵ Sosyal güvenlik eksikliğini kısmen de olsa sağlamakta olan aile ve diğer toplumsal bağların gücünün azalmakta olduğuna dair işaretler bulunmaktadır (Buğra ve Keyder, 2003). Türkiye genelinde doğurganlık düşmekte olmasına rağmen yine de birçok sosyal

³ 2003 yılı verileriyle GINI katsayısı 0.42 ve S80/S20 oranı 10 mertebelerinde olup, gelir dağılımının oldukça bozuk olduğuna işaret etmektedir. her ne kadar “açlık sınırı” (hayatta kalmaya ancak yeten meblağ) altına düşen nüfus oldukça düşüğe de, Dünya Bankası tarafından “toplam yoksulluk” olarak adlandırılan ve “gıda ve gıda-dışı” sınırı altında kalıp “yoksulluk-riski” taşıyan kesim ele alındığında (eşdeğerlik ölçeğine göre eşitlenmiş hanehalkı net gelirlerinin meydanının %60’ının altında olan kesim), resim bariz şekilde değişmektedir. Türkiye’de nüfusun yüzde 26’sı, 2003 yılı itibarıyla, bu sınırın altındadır (Türkiye’de yoksulluk üzerine kapsamlı bir çalışma için bkz.: SIS/World Bank, 2005). Türkiye ile ilgili bir diğer çarpıcı gsterge çalışmasına rağmen yoksulluktan kurtulamayan kesimin fazlalığıdır. Halihazırda çalışanlar içerisinde yoksul olanların oranı %23 mertebesindedir ki bu oran EU25’tekinin yaklaşık üç katıdır.

⁴ Bilindiği üzere, okuryazarlık, okullaşma oranı, öğretmen başına öğrenci, doktor başına düşen hasta, yaşam beklentisi, çocuk ölüm oranları gibi temel sağlık ve eğitim göstergelerinde ülkenin performansı yine Avrupa örneğini referans alacak olursak oldukça kötüdür (Adaman, 2003).

⁵ 2001 yılından sonra gerçekleştirilmeye başlanan “hanehalkı anketleri” sonuçlarına göre yaklaşık üçte bir oranında nüfusun sosyal güvencesi bulunmamaktadır. Tahmin edilebileceği üzere, hanehalkının geliri düştükçe sigortalı olmama ihtimali artmaktadır (SIS/World Bank, 2005).

güvencesi olmayan (ve büyük ihtimalle yoksul olan) aile için tek güvence fazla çocuk sahibi olmak şeklinde görülmeye devam edilmektedir—bu da yine örneğin Avrupa ortalamasına baktığımız zaman yüksek bir nüfus artışı ve son kertede fazla emek arzı anlamına gelmektedir. Hanehalkı büyüklüğünün bölgeler arasında dikkate değer farklar yaratmaya devam ettiğini vurgulamakta yarar bulunmaktadır.

- ❖ Ayrılan kamusal kaynakların tahsisinde (allocation) ne denli hakkaniyet ve rasyonalite ölçülerinde davranılmakta olduğu konusunda soru işaretleri bulunmaktadır—bunun motifleri ne olursa olsun... Bu soru işaretlerine en kolay verilebilecek örnek, sağlık ve eğitim gibi temel kamu hizmetlerinin bölgeler arası farklarına değildir.⁶ Halbuki, gerek beş yıllık planlarda, gerek yıllık planlarda ve gerek Avrupa ile olan müzakerelerde bölgesel farkların kaldırılması yönünde çaba harcanması gerektiğine yönelik net ifadeler bulunmaktadır.

Sonuçta, ülkenin önemli bir kesimi haneye giren gelir anlamında yoksulluk çekmektedir ya da bu sınıra çok yakın bulunmaktadır. Halihazırdaki sosyal hizmetlerin bu kesimin ihtiyaçlarına ancak kısmi çare bulabildiği anlaşılmaktadır. Son yıllarda yerel yönetimlerin ve sivil inisiyatifin eğitim ve sağlık gibi alanlarda önemli katkıları olmaktaysa da, yoksul kesime destek (maddi ya da ayni olarak) verilmekteyse de, yoksullukla mücadele için kamu bir dizi proje üretmekteyse ve sosyal destek alanlarında yönetişimsel/organizasyonel düzenlemelere başlanmışsa da, yapısal ve uzun soluklu müdahaleler yapılmadığı takdirde nüfusun önemli bir yüzdesinin yoksulluk çekmeye devam edeceği ve sosyal hizmetlerin niceliği ve niteliğinin yeterince artmadığı ve bu hizmetlerin hakkaniyet ilkesinin gereklerine uygun tahsis edilmediği durumda da bu kesimin sosyal dışlanmalara maruz kalacağı bilinmelidir.

Sosyal dışlanma süreçlerinin yoğun yaşandığı alanların başında kentlerdeki yoksul mahalleler gelmektedir. Çalışmamızın da sıklet merkezini bu alanlar oluşturduğundan, bu noktada yoksul mahallelerin ortaya çıkış süreçlerini ve bu süreçlerin dışlanma bağlamında beraberinde getirdiklerini, başlıklar halinde, ortaya koymakta yarar bulunmaktadır (Keyder, 1993; Buğra,

⁶ UNDP'nin hazırlamakta olduğu “İnsani Gelişme Endeksi”nin bölgeler arasında yakaladığı fark çok nettir (UNDP, 2005). Ülkenin Batısında yaşam beklentisi Avrupa ortalaması civarlarındayken (72’ler), Güneydoğu’da 60’lara inebilmektedir; keza Batı’da okuryazarlık oranı %90’ların üzerindeyken, Güneydoğu’da %65’lere inebilmektedir. Ülke genelinde %15’e yaklaşan bir kesimin ve her dört kadından neredeyse birinin okuma yazma bilmiyor oluşu, elbet, dikkate alınması gereken bir husustur. Bilindiği üzere, halihazırda herkesi kapsayan bir sağlık sigortası bulunmamakta, sadeve formal kesimde sigortalı olarak çalışanlar sağlık hizmetlerinden yararlanabilmektedirler; ayrıca, yoksulun yoksulu da Yeşil Kart sayesinde temel sağlık hizmetlerine ücretsiz olarak erişebilmektedir.

1998; Akşit, 1999; Işık ve Pınarcıoğlu, 2001; Altıntaş, 2003; Buğra ve Keyder, 2003; Eder, 2003; Yıldırak, 2004).

Malum olduğu üzere, gecekondu, mülkiyeti üzerinde muğlaklık olan arsalara gayri resmi olarak inşa edilen yapılara karşılık gelmektedir. Çoğunlukla inşaat gayri kanunidir de. Genel anlamda bakıldığında göç sonrası hızla büyüyen Güney şehirlerindeki ev sorununa enformel olarak bulunan çözüm kümesi içerisinde mütalaa edilmelidir. Bu tür yerleşimlerin ortak özellikleri, kalitesi düşük ve geçici olarak inşa edilmiş ve biraz derme-çatma nitelikli olmalarıdır. Fransa'nın Afrika sömürgelerinde görülen *bidonville* ya da Brezilya'da rastlanan *favela* bu tür hızlıca ve gayri kanuni nitelikte inşa edilmiş mekanların farklı isimleridir. Türkiye'de, bir gecede çatısı çıkartılan ve elde edilen mevcut durumun rahatlığıyla bilahare içi sonradan düzenlenen gecekondu da bu ortak nitelikleri taşır.

Bilindiği üzere, kırdan kente göç, çok kabaca ifade edilecek olursa, 1950'li yıllarda başlamıştır. Burada, tarımda artan nüfus ama aynı oranda artmayan tarım arazisinin getirdiği baskının, tarımın makineleşmesi (emek verimliliğinin artışı) ile birleşmesi sonunda, kırdan emek fazlası oluşmuş, bu durum da kırdan kente bir itiş ("push") doğurmuştur. Aynı zamanda, kent civarlarında gelişmekte olan sanayinin emek talebini kentlerde yaşayan kesim karşılayamadığından, yeni gelişmekte olan sanayinin emek talebinin kırsal kesim açısından bir çekim ("pull") oluşturması söz konusuydu. Dolayısıyla da, kentleşmenin gerisinde hem bir itiş hem de bir çekimden söz edebiliriz. 1950'lerin başında ülke nüfusunun ancak dörtte birine yakın bir kesimi kentlerde yaşarken, bilindiği üzere, bu oran günümüzde % 65'ler mertebesine çıkmış durumdadır.

İlk gecekondu 1950'lerde İstanbul'da ortaya çıkmış, bu durum diğer şehirlere de yansımış ve 1970'lerde en üst düzeye tırmanmıştır. Araziler ya devlet mülkiyetinde ya da ya artık varolmayan ya da haklarını arayamayan vakıflara aitti. Şehrin daha dış alanlarına yapılan gecekondu ise tarım arazi üzerindeydiler ki buralarda yerleşim kanunca yasaklanmıştı. Neticede, değişen kanun dışılıklarla inşa edilen gecekondulaşmanın kendisi de bunları gerçekleştirenler de suç işlemekteydiler ve her an cezaya çarptırılabilmeleri mümkündü. Ancak, böylesi durumlar genelde gerçekleşmedi, zira politik olarak resmi mülkiyet verilmemekle birlikte gecekondulaşmaya ses çıkartılmadı.

1950-70'ler dönemine baktığımızda, özel sektörün, büyük ölçüde kentlerdeki arazi mülkiyeti sorunlarından dolayı, konut alanına yoğunlukla girmeyi seçmemiş, bunun yerine enerjisini sanayide yoğunlaştırmış olduğunu görmekteyiz. Sanayi yatırımlarında ise, yurtdışından gelen teknolojinin maliyetinin ucuz emek ile dengelenmesi ihtiyacı bulunmaktaydı. Ucuz emeği ise, kentlere göç eden ve büyük ölçüde kamu arazisinde, çoğu

zaman kelime anlamına uyan bir şekilde bir gecede inşa edilen, gecekondularda yaşayan, çoğu enformel çalışan, kesimler sağlamaktaydı. Dolayısıyla, büyük kent merkezlerinin civarında konuşlanan yeni gelenler sanayiye ucuz girdi verebilmekteydiler, zira bir yandan kira ödemek durumunda değillerdi, diğer yandan sigortalı olanlar dışındaki kesimin dolaylı vergiler dışında ödemek zorunda oldukları vergiler de bulunmuyordu. Kamu, bir yandan bu kesimin barınak ihtiyacını karşılayamıyor ama öbür taraftan da Osmanlı döneminden kalma geniş kamu alanlarının kullanımına da çok ses çıkartmak durumunda kalmıyordu; ayrıca, aşağıda ayrıntılı belirtileceği üzere, politik birimler bu kesimi oy deposu olarak görmeye başlamışlardı.

İlk göç dalgası, genelde fazla bir serveti olmayan yoksullardan oluşmaktaydı. Ama bu kesim hızlıca ilk gelmenin avantajlarından yararlanmaya başladılar, özellikle de yerleştikleri yerler şehrin tercih edilen alanlarına yakınsa. 1960 ve 1970’lerde gelenler ise, genelde ilk taşınma maliyetini (arsa bulup inşaat yapma anlamında) üstlenebilecek bir zenginlik yapısındaydılar. Kırdan göç eden aile, daha önce ayarlamalarını yapmış bir şekilde ve halihazırda yerleşmiş olanların desteğiyle bir gecede tek katlı evler inşa ediyor ve süreç içerisinde evlerin kalitesini ve kullanım alanlarını arttırmaya çalışıyordu; ama her durumda yapılan evlerin yıkılma ihtimali olduğundan inşaat kalitesi düşük tutuluyordu. Bu dönem içerisinde gerek politikacılar gerek planlamacılar arasında gecekondunun sorunu sıkça tartışılan bir konuydu. Yönetimle gecekondunun ilişkisi yerel bir nitelik taşımakta olduğu için genelde bu konuda karar alma yetkisi belediye başkanlarında olması gerektiği fikri benimsenmişti; ancak, başkanlar için bu kesim, ya da kısa zaman içerisinde benzer alanlara yerleşmek üzere gelecek akrabaları, seçimde oy demekti de aynı zamanda.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok partili döneme geçişle birlikte, popülist ve patronaj bazlı politikalar da izlenmeye ve oy potansiyeli olarak gecekondunun alanları görülmeye başlanmıştır. Politik oluşumlar, bu coğrafyalarda en başta tapu sağlama ve altyapı hizmetleri sunma şeklinde çeşitli vaatlerde bulunmaya başlamışlardı. Bu vaatlerin bir sonucu olarak da 1966 yılında çıkartılan Gecekondunun Yasası ile gecekonduların kalıcı olabilmesine hukuksal bir zemin hazırlanmıştır. Yerel/merkezi yönetimler ile gecekondunun bölgelerinin ilişkilerinin aldığı niteliğe bağlı olarak, kimi zaman gecekonduların hukuki ve mekansal sorunlarına yönelik çözümler üretiliyor, kimi zaman ise genelde polis eşliğinde yıkımlar yapıyordu. Dolayısıyla, bazı mahallelerde elektrik, su, kanalizasyon gibi hizmetler gecekondunun yaşayanlarına getiriliyor, bazen de servis alamayan mahalleler kendi imkanları ölçüsünde, ama genelde son derece iptidai şekilde, altyapı sorunlarını çözmeye çalışıyorlardı—bu çoğu durumda, çöplerin toplanıp yakılması ve kanalizasyonların yakın derelere verilmesi anlamına geliyordu. Bu

dönemde genel görüntü, kent sınırları ile sanayi alanları arasında konuşlanmış, genelde etrafında bahçecilik yapmaya elverişli bir miktar toprağı da bulunan, tek ya da en fazla iki katlı evlerden oluşan ve benzer coğrafyalardan göç etmiş kesimin yaşadığı mahallelerden oluşmaktaydı.

1980'lere gelindiğinde ise, kentlerdeki yüksek nüfus artışı, kent merkezleri ve civarlarındaki bölgelerdeki bina yoğunluğunun yükselişi, servis sektöründeki gelişmeye koşut olarak kent merkezlerine servis sektörünün gelişi gibi bir dizi beraber mütalaa edilmesinde yarar olan etmenler neticesinde, orta sınıfın kent civarlarındaki alanları yerleşim yeri olarak benimsemesi söz konusu olmuş; bu da beraberinde gecekondu alanlarının birden değer kazanmasını getirmiştir. Dolayısıyla, orta sınıfın oturduğu blok yerleşimler ile gecekondu bölgeleri yan yana bulunmaya başlamış, bu da beraberinde gecekondu olgusunun kendisinin ticari bir görüntü almaya başlamasına neden olmuştur. Aynı zamanda, yukarıda bahsedilmiş olduğu gibi, eskiden tek katlı ev şeklinde olan ve önünde/yanında bir parça üzerinde bahçe işleri yapmaya imkan veren bahçesi olan gecekondu yerlerini “apartman gecekondu” bırakmaya başlamıştı. Elbet böyle bir sürecin başlamasında Özal dönemindeki imar ve kat çıkma izinlerinin verilmesinin oynadığı rol çok açıktır. 1980'lerde tartışma gerçeğin popülist bir bakışla kabul edilmesi doğrultusunda çözümlendi. Çoğu durumda fiili mülkiyete resmi mülkiyet verildi; kanun dışı nitelik düzenlendi; yapılaşma yasağı yumuşatıldı. Gecekondu sahipleri genelde önünde meyve-sebze ektikleri, hayvan besledikleri ufak bahçesi olan tek katlı evlerini apartman haline getirebilmelerinin önündeki yasaklar kaldırıldı. Artık bugün ilk dönemlerde inşa edilmiş, tek katlı ve bahçeli gecekondu bulma şansımız düşüktür. Genelde göreceğimiz, sağlam olmasına karşılık kötü inşam edilmiş, bazen bitmemiş ve estetik kaygılardan uzak gecekondu-apartmanlardır.

Sonuçta, 1980'ler başlarında gecekondu olgusu dönüşüm geçirmeye ve “gecekondu sahipleri” ile “gecekondu kiracıları” şeklinde ayrışmalar oluşmaya başlamıştır. 1990'lardan itibaren gecekondu kiracılığında artış bulunmaktadır. Yeni göçmenler, üzerine inşaat yapabilecek arazi bulamamaktadırlar. Artık araziler üzerinde talepleri bulunan çok kesim vardır ve yöneticiler eskiden olduğu gibi duruma ses çıkartmamazlık etmemektedirler. Yeni gelenlerin inşaata başlayacak maddi imkanları ya da kendisine bu yolda yardım edecek tanıdıkları bulunmamaktadır. Artık kentlerde yeni gecekondu inşaatlarını görmek söz konusu değildir, hatta *Kentsel Dönüşüm* projeleri kapsamında belediye başkanları gecekondu tıraşlamaya başlamış durumdadırlar. Bu durum da, beraberinde, eski göç edenlerin yeni göç edenler üzerinden rant almasını getirmiştir. Dolayısıyla, yeni göç edenlerin kendilerini yoksulluğun içinde bulmaları bir anlamda kaçınılmaz olmuştur, zira kira ödemek gibi önemli

bir maliyet söz konusudur. Bu sürecin bir diğer yansıması, kiracı olarak gecekondulaşan mahallesine gelen kesimin hemşerilik ilişkilerinden eski gelmiş olanlar kadar yeterince yararlanamamaları ve dolayısıyla kendilerine yeni göç ettikleri kentte büyük ölçüde yalnız kalmalarıdır.

Gecekondulaşan mahalleleri, çok net sınırlarla çizilememektedir. Bunun bir nedeni, yukarıda vurgulanmış olduğu üzere, kimi gecekonduların apartmana çevrilmesidir ve bazen bu apartmanların inşaat kalitesi (hele bir şekilde oturma izni alınmışsa) düşük olmamaktadır, bir nedeni de ortak/yüksek gelirli kesimlerin konut ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak eskiden gecekondulaşan bölgelerin “temizlenmiş” olmasıdır. Ama çizilebildiği ölçüde, gecekondulaşan mahallelerinin ortak özellikleri bulunmaktadır: Tanım gereği bir gecede konutlandırılan ya da hızlıca inşa edilen binalar kümesinden ve düzensiz gelişmiş mahallelerden bahsedilmekte olduğu için bu mahallelerin herhangi bir kentsel planlamadan nasibini almış olmasını bekleyemeyiz. Dolayısıyla, binaların kötü kalitesine, yaşanan yerin plansızlığı da eklenmelidir. Bir kısım yerlerde kaçak kullanılan elektrik hatları ortalıktadır, kimi sokaklara çöp arabası girememesi, acil durumlarda itfaiye/ambulans araçlarının plansız sokaklar nedeniyle ulaşımında sorunlar yaşaması söz konusu olmaktadır; kimi durumda kanalizasyon sistemi bulunmadığı için atık sular sıhhi bir biçimde toplanamamakta ve yer altı sularını kirletmektedir; çoğu durumda yeşil alan, oyun sahası, kamusal binalar şehir ortalamalarının altında olabilmektedir.

Ayrıca, kent merkezi ya da yakınlarında olup da bir nedenle “terkedilmiş” bir mahallenin yoksul kesim tarafından ikamet alanı olarak seçilmesi de söz konusu olabilmektedir. Buradaki tipik görüntü ise binaların bakımsızlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul ve Diyarbakır başta olmak üzere, büyük kentlerdeki bu terkedilmiş alanlar genelde zorunlu göçe maruz kalmış kesimlere (ilerde ayrıntılı bilgi sunulacaktır), sokak çocuklarını ve kapkaç/esrar/seks işçiliği gibi yeraltında iş yapan kesimi barındırmaktadır.

Netice itibarıyla, gecekondulaşan ve terkedilmiş alanlardaki konut sayısına yönelik net bir bilgi vermek mümkün olmamaktadır. Göç edenlerin kentsel yaşama eklemlenmelerinin geçirdiği süreçler, bu süreçte yaşanan zorluklar, kent sakinlerinin tutumu, yeni gelenlerin emek piyasalarına girmelerinin etkileri başta olmak üzere, birçok sorunsal sosyolojik, iktisadi ve politik araştırmalara konu tesis etmiştir (bkz., örneğin, Erder, 1996; Erman, 2004; Keyder, 2005).

Göç olayına bugün baktığımızda ise, ilk göç dalgalarının yerini 1990’ların ortalarında özellikle zorunlu göçle gelen yeni bir dalganın büyük ölçüde almakta olduğunu görmekteyiz.

Sayılarının bir milyonun üzerinde olduğu konusunda genel bir kabulün olduğu bir kesim, 1990’larda Güneydoğu’da yaşanan silahlı çatışmalar nedeniyle ya kamu zoruyla ya da kendilerini çatışmanın içerisinde bulmamak için zorunlu bir şekilde yaşadıkları kırsal kesimleri terk ederek büyük kentlerin çöküntü alanlarına, çoğu durumda da ellerindeki tarımsal mülkü paraya çeviremeden, göç etmek durumunda kalmışlardır. Yukarıda bahsedilmiş olduğu üzere, ilk (1950-90 arası) dalgalarda hem bir çekimden (şehirler ve civarındaki endüstri) hem de bir itişten (tarımda artan nüfusa cevap veremeyen üretkenlik sorunları) bahsetmek mümkünken, yeni göç dalgasının siyasi alanda belirlenmiş olması söz konusudur. Yeni gelenlerin bazıları kentiçi yoksul mahallelere yerleşmişlerdir. Buralarda yaşam bir ailenin ya da birkaç çalışmaya gelmiş erkeğin, ancak temel ihtiyaçlara cevap verebilen eski bir evin ya da apartman dairesinin bir odasını kiralaması şeklinde tezahür etmektedir. Kentlerde yaşanan yoksulluğun en derini bu bölgelerdedir. Bu tür gettolaşma (“slummification”) kentlerin gecekondu bölgelerinde de gerçekleşebilir elbet: yoksulluk artan nüfusla artar, apartmanlar bölünür, evler daha fazla sayıda aileyi barındırmaya başlar. Zorunlu göçün İstanbul, Diyarbakır ve Adana’nın yoksul ve harap mahallelerinde yoğunlaşarak mekansal bir yoğunlaşmayı beraberinde getirmiş olması söz konusudur. Böylelikle, zorunlu göçle gelenler yardım alamayan kiracılara ve ucuz emek gücüne karşılık gelmiş oldular (Göç-Der, 2001; Işık ve Pınarcıoğlu, 2001; Başak Kültür ve Sanat Vakfı, 2004; Ayata ve Yüksek, 2005; Kirişçi, 2005).

Gecekondular ve kentiçi yoksullaşmış alanlar, genel olarak bakıldığında, “çalışan yoksullar”dan oluşmaktadırlar. Bu kesim, her ne kadar (ve de sürekli olamadan) çalışıyor olsa da, temel gereksinimlerini karşılamakta zorlanan ve düzenli yardıma muhtaç yaşayan işgücünden oluşmaktadır. Dolayısıyla, çalışmak, kişinin ekonomik refahı için yeterli olamamaktadır (çalışanlar arasındaki yoksulların yüksek oranını—sayfa 17’deki 3. dipnota bakınız—hatırlayalım). Kayıt dışı istihdam (ki bu da çoğu durumda düzensiz iş anlamına gelmektedir), düzensiz gelir (ya işverenin muntazam ödeme yapmaması ya da sık iş değiştirme mecburiyeti), sosyal güvenlik ağlarından mahrumiyet gibi sorunlar bu duruma neden olarak gösterilmekle beraber, asgari ücretin yetersizliğinin burada önemli bir rol oynamakta olduğu ifade edilmektedir. Sonuçta, gecekondu insanı yoksulluk içerisinde toplumsal yaşamın dışına düşmektedir. Elbet, yoksulluk dışında, çok farklı nedenlerle dışlanma süreçlerinin yaşanması söz konusu olabilmektedir. Bu noktaları daha iyi kavrayabilmek açısından ülke genelinde yaşanan dışlanma süreçlerinin ele alınması gerektiği çok açıktır.

Yoksulluk kaynaklı dışlanma, malum, üretim ve paylaşım süreçlerinin ekonomi-politiği ile anlaşılabilir. Türkiye’de yaşanmakta olan dışlanmanın önemli bir nedeninin bu zaviyeden yapılacak bir analizle anlaşılmasının mümkün olduğunu düşünmekteyiz. Ancak, bir önceki bölümde de belirtmiş olduğumuz gibi, dışlanmanın kültürel ve politik boyutları da bulunmaktadır ve ayrıca kimi hakların tanınmaması ya da toplumsal önyargılar nedeniyle dışlanmışlıklar yaşanabilmektedir. Bu saptamadan hareketle, sosyal dışlanmaya açık gruplar üzerine yapılmış olan çalışmalara kuşbakışı göz atıldığında ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

- Çocuk ve gençlerde yoksulluğun eğitim ve emek süreçlerine etkisi ve sokak çocukları: Bu alanda yapılan çalışmalar, genelde, ailelerin yaşadığı iktisadi ve mekansal dışlanmaların çocuklar ve gençler üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Yoksulluk riski altındaki çocuk oranının %34 olduğu (genel ortalama %26), hanehalkı büyüklüğü arttıkça yoksulluğun arttığı ve 6-14 yaş grubunda binlerce çocuğun çalışmakta olduğu (DİE, 1999; SIS/World Bank, 2005) noktalarından hareketle, bu kesimin yaşadığı zorluklar çeşitli yöntemlerle mercek altına alınmıştır. Ayrıca, eğitim sisteminin, son yıllarda yaşanmakta olan yeniden yapılanma süreçlerinin ve eğitimin sekiz yıla çıkartılmış olunmasının getirdiği olumlu gelişmelere rağmen, eksikleri malumdur ve bu eksiklerin genç nüfus üzerine etkilerinin olması kaçınılmazdır (Chawla, 2005; SIS/World Bank, 2005). Sokak çocukları giderek artan bir sorun olmaktadır ve bu konuda da son yıllarda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (bkz., örneğin, Akşit, Karancı ve Gündüz-Hoşgör, 2001; Altıntaş, 2003; Yıldırak, 2004; SIS/World Bank, 2005). Bakım isteyen çocukların durumu da dikkate alınan konular arasındadır.
- İleri yaş: 65 yaş ve üstü nüfus halihazırda nüfusun %6’sına karşılık gelmektedir ve bu oran giderek yükselmektedir. Bu kesimden sosyal sigorta şemsiyesi altında olmayanlar bakım ve yaşam açısından büyük ölçüde ailelerine bağlı durumda kalmaktadırlar. Her ne kadar 65 ve üstüne verilen ileri yaş yardımları belli bir rahatlama sağlamaktaysa da, yoksulluk yine de bu kesimin toplumsal sürecin dışına düşmelerine neden olabilir. Aile bağlarının azalması durumunda bu kesimin sorunlar yaşayacağı ve toplumsal dışlanmaya maruz kalacağı ortadadır (bkz., örneğin, TÜBA, 2003; *Türk Geriatri Dergisi*’nin muhtelif sayıları).
- Engellilik hali: Türkiye’de engellilik üzerine TÜİK’in yapmış olduğu ilk ve kapsamlı 2002 anketinden sonra, engelli kesimin ülke sathındaki profili ortaya konabilmiştir; bu alanda çalışan derneklerin ve bir grup akademisyenin çalışmaları dışında engellilik üzerine ülkede kapsamlı çalışmalardan fazla bahsedilemez, halbuki e oranı ülkede

%12 mertebesinde bulunmuştur (bkz., örneğin, Kimsesiz Çocukları Koruma Derneği ve Özürlüler İdaresi, 1997; DİE, 2004).

- Göç sorunu: Gerek gönüllü gerek zorunlu göçün getirdiği sorunlar giderek artan yoğunlukla irdelenmeye alınmış bulunmaktadır. “Köye Dönüş” politikasıyla zorunlu göçe tabi bırakılmış kesimin yurtlarına dönmesini hedefleyen bu uygulamanın da son dönemki çalışmaların dikkat noktasına oturduğunu belirtelim (bkz., örneğin, İçduygu, Sirkeci ve Aydıngün, 1998; Barut, 2001; Başak Kültür ve Sanat Vakfı, 2004; Ayata ve Yüksek, 2005).
- Cinsiyet ve cinsel tercih temelli dışlanma: Cinsiyet temelli dışlanmaların ağırlıklı bir biçimde emek piyasası kapsamında tartışılmakta olduğunu müşahade etmekteyiz. Kadına yönelik şiddet (ve uç noktada “namus cinayetleri”) ise, dikkatlerin çevrilmiş olduğu bir diğer konudur. Diğer taraftan cinsel tercih temelli dışlanmalara karşı alınan pozisyonun genelde yola çıkış noktasını, cinsel tercih nedeniyle bir ayrımcılığın yapılamayacağına yönelik bir ilkenin anayasada var olmaması oluşturmaktadır (bkz., örneğin, Erder ve Kaşka, 2003; CEDAW, 2005; *Kaos GL* dergisi sayıları).
- Dinsel tercih temelli dışlanma: Bu başlık altındaki çalışmaların önemli bir yüzdesinin kendini Sünnilerle özdeşleştirmiş olan devletin diğer mezheplere (özellikle de Alevilere) ayrımcılık yapıp yapmadığı üzerine yoğunlaşmıştır. Bu tartışmaların orta noktasında Alevilerin dinsel haklarının Dinayet İşleri tarafından yeterince korunup korunmadığı yatmaktadır—pratik anlamda camilerin legal bir yapısı varken Cem evlerinin olmamasıdır (bkz., örneğin, Çakır ve Bozan, 2005).
- Azınlık sorunları: Bilindiği üzere, azınlık kategorisi Lozan anlaşmasında salt Müslüman-dışı kesimler olarak çizilmiştir (Ermeniler, Rumlar ve Museviler—ki Museviler daha sonra bu haklarından vazgeçmişlerdir). Bu kesimlerin ve bu kesimler dışında kendilerince ve başkalarınca etnik bağlamda farklı bir şekilde tanımlanan grupların sorunlarına ilişkin çalışmalar son yıllarda artmış bulunmaktadır; çalışmaların genellikle Romanlara yönelik özellikle kültürel düzlemdeki dışlamaların ve kültürel/politik/iktisadi boyutları olan Kürt sorununa yoğunlaşmış oldukları anlaşılmaktadır (bkz., örneğin, Kirişçi ve Winrow, 2000; Aksu, 2003; İncirlioğlu, 2005; Marsch ve Strand, 2005).
- Diğer: Göçebelerin, evsizlerin, belli meslek gruplarının, belli hastalığı olanların, ceza çekmiş olanların, ilaç bağımlılarının ve kaçak işçilerin yaşadıkları sorunların yer yer tartışma ortamına getirilmekte olduğunu görmekteyiz (bkz., örneğin, İçduygu, 2003; Lordoğlu, 2005).

Dolayısıyla, kuşbakışı bakıldığı zaman, çalışmaların bir ayağını korunmasız/savunmasız (“vulnerable”) grupların incelenmesi oluşturmaktadır (engelliler, kimsesiz yaşlılar, sokak çocukları vb.). Çalışmaların bir diğer ayağı ise, hangi alanlarda/süreçlerde dışlanmaların yaşandığına ilişkindir: Eğitim, sağlık, emek piyasası, siyasal arena gibi boyutlar araştırma merkezini oluşturmaktadır. Şüphesiz, geneli kucaklayan, resmi tek bir bütün olarak sunan çalışmaların ortaya koyduğu analizin çok daha zengin boyutlu olması söz konusudur. Ayrıca ilave etmek gerekir ki, tartışa geldiğimiz siyasi, ekonomik ve toplumsal/kültürel dışlanma süreçleri metropollerin belirli coğrafyalarında “mekansal” olarak daha vahim tezahür etmektedir. Gecekondu bölgelerinde tezahür eden dışlanma süreçlerinin çok boyutlu olması maalesef bugünün bir gerçeğini oluşturmaktadır.

Türkiye genelinde yaşanan dışlanmanın tezahürlerini daha iyi yakalamak üzere, şu altı başlıkta açılım yapmanın çalışmamıza önemli bir katkı yapacağı noktasından hareketle, konularında uzman akademisyenlerden destek aldık.

- ❖ Mekansal dışlanma sorunsalının tartışılmasını Tarlabası (İstanbul) semti üzerine bir incelemeyle yapan Bediz Yıldız’ın çalışması, dışlanmanın farklı tezahürlerinin iç içe geçişlerine dair dikkate alınması gereken saptamalarda bulunmaktadır. Bu çalışma, şehir merkezinde “terkedilmiş” olan bir mahallenin dinamiklerini Türkiye’nin “varoş” sorunu bağlamında tartışmaktadır.
- ❖ 1990’ların ortasında yaşanan ikinci göç dalgası, yukarıda vurgulanmış olduğu gibi, zorunlu göçten oluşmaktaydı. Bu zorunlu göç dalgasının sonuçlarına ve genelde yaratmış olduğu tahribata ilişkin bir açılımı Hatice Deniz Yüksek sunmaktadır. Yazar, ayrıca, bu kesimin yaşamakta olduğu sorunlara ilişkin politika önerileri sunmaktadır.
- ❖ Çocuk işçiliği sorununun önemli boyutlarda olduğu noktasından hareketle, Serra Müderrisoğlu, etnisite ve mekansal dışlanmalara maruz kalan ve çalışmak zorunda olan bir çocuğun aynı anda okuma hedefine ulaşmasındaki zorlukları vak’a analizi yaparak dile getirmektedir.

Yakındaki Uzak:
İstanbul'un Bir Kentiçi Mahallesinde Sosyal Dışlanma ve Mekansal Sürgün
Bediz YILMAZ
Kamu İdaresi Bölümü, Mersin Üniversitesi

“sıklıkla bir bina yıkılır; o kadar kötü durumdadırlar ki insanların içeri giriş çıkışlarını götüren insan hamamböceklerinin ulaşabileceği boyutlarla şaşkına döner.”

“İstanbul'un ucuz uyuşturucu merkezi... tehlikelidir...”

“eski Rum evleri hâlâ ayakta, içindekileri rutubet ile yavaş yavaş çürütmekte..”

“bazı sokaklarına polisin giremediği yer...”

“Dünya bir üçüncü dünya savaşının ardından herhalde Tarlabası'na benzer... çarpıklık, tarih, dünyanın her yanından insan, simetrisizlik... İstanbul'u simcity gibi oynasak suç tablosunda koyu kırmızı parlayacak bölge...”

“Tarlabası bir çamur gibidir. ona dokunmamalısınız. yoksa elinize yapışıp kalır, size bulaşır çıkmaz.’ İstanbul'un bu ‘namlı’ semtinde yaşayan küçük kapkaççının gözüyle Tarlabası, bu...”

“Caddesi'nin altından geçince istiklal Caddesi'yle hiç bir alakan kalmaz. 12yi geçirdiysen hızlı yürü. arkayı da iyi kolla. gündüzse kafanı kaldırıp evlere de bak... evlere dikkat et. hatırladın mı? savaş ay'da göstermişti hani yasadışı kerhane diye”

“bu yoksulluğu paylaşan insanlar kadar birbirinden nefret eden başka semt yoktur. romanlar Kayserililerden, Siirtliler romanlardan, Karadenizliler Kürtlerden öldüresiye nefret ederler.”

Sanal bir sözlükte Tarlabası için yazılanlar (2000-2005)
[www.eksisozluk.com]

Bu alıntılar, Tarlabası'nın çoğu özelliğinin (eski evler, suç, fuhuş, heterojen nüfus, yoksulluk...) yanında, bu mahallenin kamuoyu tarafından nasıl görüldüğünü de yansıtmaktadır. Bu imaj, her ne kadar gerçeklere dayansa da, burada oturanları damgalayan ve mekansal ayrımcılıkla sonuçlanan bir abartıdır. Bu imaj, ayrıca, yokuşun aşağı kısmında kalan Tarlabası'nın fakir çöküntü mahallelerini, üst kısımdaki hali vakti yerinde, eğlence, kültür ve ticaret merkezi olan Beyoğlu'ndan ayıran Tarlabası Caddesi'nden çok daha keskin bir kentsel sınır yaratır. Bu makalede, çöküntü mahallelerinde yaşanan sosyal dışlanma ve mekansal sürgün merkezli kısır döngüleri daha iyi anlayabilmek adına bazı savlar sunacağız. Makalemiz, birden fazla tezahürü olan dışlanma sorunsalına mekan odaklı bir yaklaşım getirerek sosyal dışlanmanın oluşumunda ve etkisinin ağırlaşmasında mekanın oynadığı kilit rolü tartışmayı amaçlıyor.

Türkiye'deki kentbilim çalışmalarında yoksulluğun mekansal durumu çoğunlukla şehrin eteklerindeki gecekonduılara, sosyal ve mekansal mesafeyi yansıtan yeni ismiyle, “varoşlara” odaklanarak araştırılmıştır.⁷ Ancak, özellikle 1990'lardan sonra, zorunlu göçün getirdiği yeni göç dalgası ile birlikte, İstanbul ile Diyarbakır ve bir ölçüde de Adana kentlerinin merkezlerine yakın kimi bölgelerinin fakirleşerek çöküntü alanlarına dönüşme süreci yaşanmaya başlamıştır. Başta yoksulluk olmak üzere, gecekondu bölgeleriyle kentiçi çöküntü alanlarının birçok ortak noktası bulunmasına rağmen, iktisadi, mekansal, hukuki,

⁷ Yoksulluk ve çevre mahallerde dışlanma konularında öne çıkan iki çalışma Erder (1997) ile Işık ve Pınarcıoğlu (2000)'dur. Gecekondu kavramı üzerine en son çalışmalardan biri için bkz. *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue no: 1, 2004 [http://www.ejts.org]

kültürel ve politik süreçler bağlamında birçok fark da vardır. Mekansal dışlanma tartışmalarına, en az yoksul gecekondular kadar ayrışma yaşayan kentiçi mahallelere mütevazı bir ışık tutarak katkıda bulunmayı umuyoruz.

Göçlerle Şekillenen Bir Mahalle

Gayri resmi olarak Tarlabası adıyla anılan dikdörtgenimsi bölge, güneyde İstanbul'un en cazip kültürel ve ticari merkezlerinden İstiklal Caddesi'ne paralel konumdaki Tarlabası Caddesi, kuzeyde Dolapdere Caddesi, batıda Ömer Hayyam Sokak ve doğuda Taksim Meydanı arasında yer alır ve resmi olarak tanımlanmış 6 mahalleyi kapsar: Bostan, Bülbül, Çukur, Kamer Hatun, Kalyoncu Kulluk ve Şehit Muhtar. Tarlabası, bütün kenar mahallelerin belirsizliğini taşır; coğrafi olarak şehrin kalbine ne kadar yakınsa, sosyoekonomik olarak bir o kadar uzaktır.

Galata'nın üst kısmıyla Taksim arasında kalan İstiklal Caddesi, dünya kapitalist sistemine 19. yüzyılda dahil olan Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüyen uluslararası ticareti neticesinde şehrin modern kesimi haline gelmiş Pera'nın ana caddesiydi. Cadde-i Kebir—şu anki İstiklal Caddesi—, şehrin daha eski bölümlerinin aksine, yabancılar ve üst sınıf gayri-Müslim Osmanlı vatandaşları için konut ve ticaret merkezi haline geldi. Bununla birlikte, Pera'nın her bölümü aynı ekonomik statüyü taşııyordu: komşu olmalarına rağmen, Tarlabası ve Pera aslında hiçbir zaman aynı sosyal sınıfa ev sahipliği yapmadı. Topografya da sosyal yapıyla şekillendi: hali vakti yerinde sınıflar ana caddenin üst kısımlarında ikamet ederken, aşağı sınıflar yokuşun alt tarafına yerleşti, Tarlabası Caddesi ise bu ikisi arasında sınır görevi gördü. Tarlabası sakinleri de gayri-Müslim'di, ancak onlar işçi sınıfına dahildi.

Bu yapıdaki değişim, 2. Dünya Savaşı yıllarında Varlık Vergisi'nin (1942) uygulanması, daha sonraki yıllarda 6-7 Eylül Olayları'nın (1955) yol açtığı yıkım ve Yunanistan vatandaşı olan kişilerin sınır dışı edilmesi (1964) sonucu ortaya çıkmaya başladı. Böylece, 1950ler sonrasında, özellikle 60larda, mahalle çift yönlü nüfus akışı yaşadı: bir yandan mevcut nüfus, yani gayri-Müslimler giderken, Anadolu'dan kırsal kökenli göçmenler geldi. Bu nüfus akımları kurulu çevre üstünde de büyük etki yarattı; özellikle Rumların gidişiyle, mülkleri ya değerinin altında satıldı ya da sahipsiz kalarak işgal edilme ve kaçak olarak satılma ya da kiralanmaya maruz kaldı.

Tarlabaşı muhtarlarından⁸ birinin ifade ettiğine göre, 1960lara kadar, bölge sakinleri genelde Rumlardı ve az sayıdaki Türk de çoğunlukla Erzincan ya da Sivas'tan gelmeydi. 1980ler sonrasında, Beyoğlu'nun saygın bir iş bölgesi olarak popülerliğini yitirmesine paralel olarak, Tarlabaşı da köhneme sürecine girdi. Özellikle, 80'li yılların ikinci yarısında eski şehir ve Beyoğlu bölgesi arasındaki ana eksen olan Tarlabaşı Caddesi'nin genişletilmesi, Tarlabaşı ve İstiklal bölgeleri arasındaki farklılaşmayı derinleştirdi. Halihazırda fiziki çürüme tehlikesi altında olan Tarlabaşı, sosyal yapıda bozulmalar da yaşamaya başladı ve adi suçlar, uyuşturucu satıcılığı, fuhuş gibi sorunlarıyla nam saldı. Artık toplum dışına düşmüşlerin yaşam alanı haline gelmişti: Romanlar, travestiler, başka yerde barınamayan hayat kadınları, şehre yeni gelenler, bekar odalarında yaşayan genç erkekler, uluslararası göçmenler - çoğunlukla Türkiye'de kalıcı sığınma ümit eden Iraklılarla Batı Afrikalılar- ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan çatışmalar nedeniyle gelen Kürt göçmenler.

Sonuçta, bu mahalle homojen bir nüfusa sahip olmaktan çok uzaktı. 1950lerden bu yana, her on yıl yeni bir göçmen grubunu getirmişti: Karadeniz Bölgesi ve Marmara Bölgesi'nden (ki son grup ağırlıklı olarak Roman'dır) 1960lardan önce gelen ilk grubu, 1960-80 arasında kitleler halinde Orta ve Doğu Anadolu'dan (özellikle Sivas, Erzincan, Konya ve Kayseri) gelen göçmenler izledi. 1980 sonrası ana göçmen grup Güneydoğu Anadolu'dan ve daha az oranda da Doğu Anadolu'dan gelen, çoğunlukla (ama tamamen değil) Kürt kökenli gruptu. Kürt göçü kabaca ikiye ayrılabilir: 1980lerde gönüllü olarak adlandırılabilir ekonomik nedenlere dayalı göç yerini, PKK ile güvenlik güçleri 1980lerden beri süregelen arasındaki çatışmalar sebebiyle 1990lardan itibaren, hem politik hem de ekonomik sebeplerden kaynaklanan bir gönülsüz bir göç (zorunlu yer değiştirme ve kötü yaşam koşullarından kaçış) dalgasına bıraktı.

Şunu en baştan belirtmek gerekir ki, Tarlabaşı'nda ikamet eden farklı göçmenler farklı sosyoekonomik (ve mekansal) konumda olmaları nedeniyle sosyal dışlanmadan eşit düzeyde etkilenmemektedirler. İlk göçmenler şehir hayatının her alanında daha iyi bir durumdayken, boyutlarını bu makalede inceleyeceğimiz sosyal dışlanma prosedürlerine maruz kalanlar daha ziyade son göçmenlerdir.⁹ Mekansal anlamda, Tarlabaşı'nın en ücra mahallesi ve sosyal dışlanmanın en sert biçimde yaşandığı yer olan Çukur Mahallesi, Kürt nüfusun yoğunlaştığı

⁸ Bilindiği üzere, muhtarlar beş yıllık bir dönem için seçilirler ve ayrıntılı tanımlanmış görev ve yetkileri bulunmaktadır. Vali ya da kaymakamlar, muhtarlar adına karar veremezlerse de muhtarların kararlarını veto etme yetkisine sahiptirler.

⁹ Romanlar bu varsayıma bir istisna oluşturmaktadır; çünkü her ne kadar en eski yerleşimcilerden olsalar ve gelirleri müzisyen olarak çalıştıkları eğlence sektörü sayesinde görece yüksek olsa da, sosyal dışlanmanın çoğu boyutundan etkilenmektedirler. Bu durum, Türkiye'nin gerçek ve başlıca dışlanmış olan bu grubun hususi sosyal konumundan kaynaklanmaktadır.

ve en eski mahalle olması nedeniyle çevredeki yapıların en fazla harap olduğu bir yer olarak ön plana çıkmaktadır.

Tarlabaşı’nda Çok Boyutlu Dışlanma

Sosyal dışlanma kavramı Avrupa’da, yoksulluk, marjinallik ya da sınıf-altı kavramlarından daha öncelikli tutulan ve toplumsal bütünleşmeden sorumlu kurumların yetersiz işleyişine işaret eden çok boyutlu bir kavramdır. Analiz odağını bireyden topluma kaydıran bu kavram sayesinde, mahrumiyet yalnızca gelir değil, ayrıca toplumun politika, iş, refah sistemleri ve kültürel alanlarına katılımda eşit fırsatlar anlamına gelen temel vatandaşlık bağlamında da ele alınabilmektedir.¹⁰ Bu soyut kavramları biraz daha somutlaştırabilmek adına Tarlabaşı’nda gözlenen dışlanmanın farklı yönlerini tartışacağız.¹¹ Yaygın olarak kullanılan ilk üç boyuta, ki bunlar ekonomik, sosyal ve politik boyutlardır, mekansal ve söylemsel boyutları da ekleyeceğiz. Bu tip bir yaklaşımın nedeni mekansal ve söylemsel dışlanmanın Tarlabaşı’ndaki dışlayıcı süreçleri şiddetlendirmesi ve oradaki dışlanmayı anlamada vazgeçilmez oluşudur. Ayrıca, bu yoksul kenar mahallede, yoksulluk da bu iki faktör nedeniyle dışlanma olarak tanımlanabilir hale gelmiştir. Dışlanma boyutlarını çakışan katmanlar olarak düşünürsek, Tarlabaşı sakinleri beş dışlanma katmanının yükünü taşımaktadır.

Ekonomik Boyut

Ekonomik boyut büyük ölçüde gelir ve mal ile hizmetlere ulaşım sorunu odaklıdır. İlk mesele gelir yoksulluğudur; özellikleri ise, yüksek işsizlik oranları ve işi olanlar için düşük gelir düzeyidir. 2000 Yılı Genel Nüfus Sayım sonuçlarına göre, Tarlabaşı’nın dahil olduğu Beyoğlu bölgesi (yüzde 14) ve İstanbul geneli (yüzde 11) ile karşılaştırıldığında, Tarlabaşı’nda daha yüksek işsizlik oranı olduğunu görmekteyiz (yüzde 20). Tarlabaşı içinde ise, Bostan ve Kalyoncu Kulluk mahalleleri neredeyse Beyoğlu kadar düşük oranda erkek işsize sahipken, Çukur, Bülbül, Kamer Hatun ve Şehit Muhtar’ın oranları ise Beyoğlu ve özellikle İstanbul oranlarından gözle görülür biçimde yüksektir. Kadın işsizlere bakıldığında tablo daha da kararmakta ve Çukur ile Şehit Muhtar’ın yüzde 38 ile en kötü oranı verdiği

¹⁰ Resmi vatandaşlık kavramına karşıt olarak *temel* vatandaşlık anlayışı için, bkz. Castles ve Davidson (2000).

¹¹ Makaledeki incelemeler, çatışmadan kaçan Kürt göçmen hanehalklarıyla yapılmış etnografik saha çalışması ve Tarlabaşı’nın diğer sakinleri ile yapılmış formel görüşmelere dayanmaktadır (yerel yöneticiler, mahalleyle ilişki içindeki devlet kurumlarının çalışanları, Büyükşehir Belediyesi ve Beyoğlu Belediyesi çalışanları, STKlar, siyasi partiler, akademisyenler, araştırmacılar ve gazeteciler). Nitel araştırma, 6 mahallenin 2000 yılı nüfus sayımındaki nicel verileri ile bir önceki sayımın (1990) %5’lik örnekleminde ve iki sosyolojik makaleden alıntılarla (Ünlü, Alkışer ve Edgü, 2000; Dinçer ve Enlil, 2002) tamamlandı.

görülmektedir.¹² Bunun sebebi, çatışmalardan kaçan Kürt göçmenlerin bu iki mahallede yoğun bir biçimde ikamet ediyor oluşudur. Bu olgu, Tarlabası'ndaki bazı bölgelerin daha fazla dışlanmış olduğu ve Çukur Mahallesi'nin en uç noktada olduğu gerçeğine ışık tutmaktadır.

Her ne kadar dışlanmanın önemli bir faktörü olsa da, işsizlere gelir sağlayan enformel sektör nedeniyle, işsizlik konusu gelir yoksulluğuna yalnızca kısmi bir ışık tutabilmektedir. Bu nedenle, burada, Amerikan gettoları için kullanılan ve iş imkanlarıyla iş ihtiyacı olanların yaşam alanları arasındaki artan ayrılık olarak tanımlanabilecek *mekansal eşleşmeme* kavramından çok farklı bir bağlam tezahür etmektedir.¹³ Amerikan örneğinin aksine, ekonomik faaliyetlerin İstanbul dahil Türkiye metropollerinin kentiçi bölgelerini tamamen terk ettiği söylenemez. Aksine, göçmenlerin bu kentiçi bölgelere yerleşme tercihlerinde iş imkanlarının da etkili olduğu öne sürülebilir. Tarlabası sakinleri, mahallenin merkeziliğini hayatta kalma stratejilerini belirlemede bir koz olarak kullanmaya çalışmaktadırlar. Bu sebeple, düşük kira seviyesinin yanı sıra, Tarlabası, Merkezi İş Bölgesi içindeki konumu, kültür ve eğlence merkezlerine olan yakınlığı sayesinde çok çeşitli iş imkanları sunabilmektedir.

Öte yandan, istihdam yapısına daha yakından bakınca iş sahibi olmanın sosyal dışlanmayı engellemek için yeterli olmadığı görülmektedir. Tarlabası'ndaki istihdam yapısının en göze çarpan özelliği, formel iş olanaklarına erişimin son derece sınırlı olduğu ve yalnızca kayıt dışı sektördeki tehlikeli, düzensiz ve geçici işlerde düşük ücretli ve sosyal güvenlikten mahrum olarak çalışma olanağı bulunduğuudur. İşveren konumundakiler ya kendilerine ait ticari işletme (bakkal/market, kahvehane, restoran, tamirci vb.) ya da imalathanelerle (çoğunlukla 10 kişiden az eleman çalıştıran tekstil, mobilya, torna atölyeleri ve matbaalar) geçim sağlarken, çalışan konumundakiler ise yeme-içme ve eğlence sektöründe (garson, güvenlik görevlisi, bulaşıkçı, temizlikçi vb. olarak) ya da yukarıda belirtilen atölyelerde çalışmaktadır. Romanlar çoğunlukla, eğlence sektöründe, televizyon programlarında, gece kulübü ve restoranlarda müzisyen olarak çalışmaktadır. Bunun dışında, sokak, bütün sakinler için, ama özellikle Kürt göçmenler için en geçerli gelir getirici faaliyet alanı olmaktadır: gezici işportacılık (mevsime göre değişen sebze-meyve, şişe su, kaset, oyuncak, günlük aksesuar ve aletler, otobüs biletleri, pişmiş yemek, özellikle midye dolması ve tavuk-pilav...); atık kağıt, karton ve teneke kutuları geri dönüşüm için toplama; ayakkabı boyama; tartıcılık... Bu gibi

¹² 2000 Yılı Genel Nüfus Sayım bilgileri kullanılarak yazar tarafından hesap edilmiştir.

¹³ Bkz. Wilson (1991).

durumlarda, her ne kadar hanehalkında birden fazla kişi çalışıyor olsa da, kazanılan gelirin düşük oluşu toplam hanehalkı gelirini de düşük seviyelerde tutmaktadır.

Gelir yoksulluğunun yanında, bu mahalledeki hane halklarının yaşamakta olduğu aşırı yoksulluk konusunda esas ipucunu yardıma muhtaçlık hali ve genel olarak mallara sınırlı erişim durumu verir. Tarlabası'ndaki 6 mahallenin yerel yöneticileriyle yapılan görüşmelerde, tüm mahallelerde, çeşitli belediye ve devlet kurumlarından yardım gören Yoksulluk Kağıdı (muhtar tarafından sağlanan bu belge ile yoksul kişi maddi/ayni yardım almaya hak kazanabilir ve aynı zamanda da Yeşil Kart için başvurabilir) sahiplerinin, mahalle sakinlerinin çoğunluğunu oluşturduğu ve her tür yardım dağıtımının mahallelinin akınına uğradığı ortaya çıkmıştır. Destek mekanizmalarında en büyük rolü Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu¹⁴ oynamaktadır; zira yalnızca parasal destek (her ne kadar düzensiz bir şekilde ve geçici olarak dağıtılsa da) değil, ilaç, yakacak ve giysi gibi ayni yardımlar da sağlamaktadır. Tarlabası'ndaki hane halklarının hatırı sayılır bir bölümü Beyoğlu Belediyesi tarafından günlük olarak dağıtılan sıcak yemek yardımından da faydalanmaktadır. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (genellikle Beyoğlu Çocuk Merkezi kanalıyla), İstanbul Büyükşehir Belediyesi, nadiren STKlar ve siyasi partiler de yiyecek, giyecek, ev eşyası, yakacak ve okul gereçleri olarak yardım sağlamaktadır. Her durumda, yardıma muhtaçların sayısı, bu kurumlarca sağlanan yardımlardan orantısız olarak fazladır ve buradan Tarlabası sakinlerinin mal ve hizmetlere ulaşımının sınırlı olduğu sonucuna varabiliriz.

Sosyal Boyut

Dışlanmanın sosyal boyutu üç ana konuyu içermektedir: kamu mal ve hizmetlerine erişim, emek piyasasına erişim ve sosyal katılım.¹⁵ Kamu mal ve hizmetlerine erişim, temelde eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimle ilintilidir. Bu iki konu sosyal dışlanma analizde büyük önem taşımaktadır zira böylece salt gelir hesabına dayalı yoksulluk anlayışından çıkıp, yoksunluğu da içeren daha geniş bir açıklayıcı güce erişilmektedir. Tarlabası vakasında, istihdamın kayıtdışı sektörde olduğu kuralı ve kayıt içi emek piyasasına erişimin istisnai olduğu gerçeğinden hareketle, hanehalklarının çoğunluğu sosyal güvenceden mahrum olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu durum, basit hastalıklarda sağlık hizmetlerine erişimde eksikliğe sebep olsa da, ciddi hastalık veya kazalarda Yeşil Kart uygulaması sayesinde kamuya ait sağlık kurumlarında ücretsiz tedavi imkanı sağlanmaktadır. Bu kart ancak bir dizi koşula bağlı

¹⁴ Bkz. Buğra ve Keyder (2003).

¹⁵ Bkz. Bhalla ve Lapeyre (1999, s. 22, 47).

olarak verildiğinden dolayı en uç yoksulluk göstergesi olarak kabul edilebilir. Tarlabası'ndaki Yeşil Kart sahiplerinin kesin sayısı bilinmemekle beraber, Beyoğlu İlçesi Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu yetkilileriyle yapılan görüşmelerde bölge nüfusunun gözle görülür bir kısmının Yeşil Kart sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, herhangi bir fakir mahallede olacağı gibi, kötü iş ve yaşam koşullarının Tarlabası sakinlerini ciddi hastalıklara açık hale getirdiği düşünüldüğünde, gözlemlerimiz Yeşil Kart'ın fakir hanehalklarının hayatta kalma mücadelesinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Eğitimle ilgili temel gözlemimiz, zorunlu ilköğretim çağındaki çocuklar (6-13 yaş) arasında görülen okul bırakmadaki yüksek oranın iki temel sebebe dayandığıdır: ilk olarak, birçok hanehalkı çocuk emeğinden kazanılan gelirden vazgeçememektedir; ikinci olarak da, her ne kadar devlet okulları ilkesel olarak ücretsiz olsa da, en fakir hanehalkları kanunen yasak olsa da pratikte yaygın olan kayıt parasını ve okul masraflarını karşılayamamaktadır. Diğer taraftan, Tarlabası'nda okullaşma oranı çok düşüktür: okuma-yazma bilmeyenler, diplomasızlar ve ilkokul mezunlarının oranlarını toplayacak olursak, Tarlabası nüfusunun büyük çoğunluğu (yüzde 78) ya hiç eğitim görmemiş ya da çok az gördüğü ortaya çıkar.

Diğer kamu mal ve hizmetleri düşünüldüğünde—örneğin temiz su, kanalizasyon, elektrik vb.—her ne kadar kentin çeperlerinde yer alan bir gecekondu mahallesinin aksine Tarlabası şehir içinde tarihi bir bölge oluşu sayesinde altyapı sorunu yaşamasa da, mesele bu sistemlerin eskiliği ve yıpranmışlığıdır. Öte yandan, sıkışık kentsel doku nedeniyle yaşanan açık alan ve kamu hizmeti sıkıntısı, sokakları toplu eğlence ve etkileşim için temel alanlar haline getirmiştir.

Emek piyasasına erişim, yukarıda ekonomik boyut başlığı altında ele alınmıştı. Burada ise, Tarlabası'nda istihdamın en önemli özelliğine dikkat çekmek istiyoruz: daha önce de belirtildiği gibi, hanelerin büyük çoğunda yaygın olarak görülen çocuk emeği. Konu özellikle babanın işsiz olduğu ya da günlük, geçici işlerde çalıştığı ve annelerin çoğunlukla dışarıda çalışmasına izin verilmediği ya da ev merkezli işlerle fazlasıyla meşgul olduğu Kürt kökenli zorunlu göçmen aileleri ilgilendirmektedir. Çocuklar genellikle sokak satıcısı (çoğunlukla 6-13 yaş arası çocuklar tarafından yapılan kağıt mendil ya da sakız satma, araba camlarını silme, ayakkabı boyama gibi işler) ya da tekstil atölyesinde işçi (genellikle 12-13 yaştan itibaren) durumundadır. Çocuk emeği kentsel yoksulların yaşamlarında paradoksal bir rol oynamaktadır. Bir yanda kısa vadede hanehalkının geçimi için vazgeçilmez bir kaynak olduğundan, çalışabilir durumdaki çok sayıda çocukla yaşam koşullarını düzeltmek mümkündür. Öte yandan, uzun vadede sosyal dışlanmanın temel faktörlerinden birini oluşturmaktadır; çünkü uzun vadede topluma entegrasyon ve dikey sosyal hareketlilik imkanı

sağlayan yegane etmen olan çocukların eğitim imkanı azalmaktadır. Bu anlamda, kısa vadeli strateji olarak çocuk emeği, sosyal dışlanma durumunu iyileştirmek adına Kürt göçmenler tarafından geliştirilen yaratıcı bir “yerel çözüm”¹⁶ olsa da, uzun vadeli stratejilere ket vurmaktadır.

Sosyal boyutun son konusu, bozulan sosyal dokuyla bağdaştırılabilecek sosyal katılımdır. Tarlabası vakasında, yüksek suç oranı ve zayıflayan dayanışma ağları bu bozulmaya işaret eden göstergeler olarak sayılabilir.

Makalenin başında alıntıladığımız sanal sözlük ifadeleri, Tarlabası’nın suçla nam salmış bir mahalle olduğunu vurgulamaktadır. Tarlabası sakinlerinin suça karışmasının yeni bir olay olmadığı belirtmek gerekir; nitekim Beyoğlu’nda yaşamış yazarların anıları tarih boyunca Tarlabası’nın aşağı mahallelerinde yaşanan her tür suç öyküsüyle doludur.¹⁷ Yine de, son zamanlarda mahallenin adı suçtan başka bir şeyle anılmaz olmuştur. Kapkaç, yankesicilik, araba çalma ve ev soygunları istatistiklerinde Beyoğlu ilçesi, Eminönü’nden sonra ikinci sırada gelmektedir.¹⁸ Beyoğlu içinde ise bu olayların en fazla yoğunlaştığı bölge Tarlabası’dır. Suç olayları genellikle, mahallenin yerleşim dışındaki işlevleriyle de (ticaret, üretim, depolar) ağırlık kazanan ana cadde ve sokaklarda olmakta, yüksek yerleşim oranı olan iç kısımlar güvenli sayılmaktadır. Bu da, suçların, bölge sakinlerinden ziyade yabancıları hedef aldığını göstermektedir. Öte yandan, suçluların bölgede yuvalanması ve mahallenin gençlerini suç çetelerine dahil etmedeki başarıları da bozulan sosyal dokuyu göstermektedir. Bir gazetecinin Beyoğlu’nun en büyük yankesicilik çetesinin üyelerinden biriyle yaptığı röportaj, çetenin Tarlabası’na (Çukur Mahallesi) nasıl yerleştiği, bazı polis memurlarının rüşvetle olaya dahil olduğu, büyük meblağda para kazanma ve harcama fırsatı vaat ederek yeni çete üyeleri kazandıkları, tekstil atölyelerinde çalışan gençlerin çeteye girme ve mahalle kızlarının çete üyeleriyle evlenme hayalleri konusunda çarpıcı gerçekler sunmuştur.¹⁹

Dayanışma ağları sosyal katılımın başka bir yönünü göstermektedir. Türkiye gibi devletin sosyal tarafının (Bourdieu’nün deyişiyle sol elinin) az gelişmiş olduğu bir ülkede, kentsel yoksulların yaşam stratejilerinde aile ya da komşular arası dayanışma her zaman en önemli rolü oynamıştır. Yoksulları mutlak yoksulluğa düşmekten kurtarmaktan öte, toplumsal basamakları yükselmelerini de sağlamışlardır.

İstanbul’un bir civar semtinde gerçekleştirilen kentsel yoksulların dönüştürme kapasitesi konulu araştırmada, şehir nüfusunun en yoksul ve belki de en umutsuz kesimlerinin,

¹⁶ Abdullah Karatay’ın ifadesi (2002: 3).

¹⁷ Örneğin Scognamillo (1990) ve Gülersoy (2003).

¹⁸ Bkz Ünlü vd. (2000).

¹⁹ Bkz Doğan (20/06/2005).

civar gecekondu semtlerine kıyasla şehir içindeki kenar mahallelerde yaşadığı vurgulanmıştır.²⁰ Her ne kadar şehir içindeki yoksulların durumu resmedildiği kadar umutsuz olmasa da, kaynak yetersizliği yaşadıkları bir gerçektir. Bu yetersiz kaynaklardan biri yerleşim için arsa ise, diğeri de hemşerilik ya da mezhepler bazlı dayanışma ağlarıdır. Tarlabası'nda hemşerilik ve benzeri dayanışma ağlarının tamamen eksik olduğu söylenemez, ancak yaygın yoksulluk ortamı sebebiyle bu ağlar dayanışmadan ziyade bilgi edindirme işlevini görmektedir. Bir başka deyişle, Tarlabası örneğinde hemşeriler, faydalı bilgi sağlama (düşük kirali bir ev, yardımların dağıtıldığı yerler, kamu yardımı için nasıl başvurulacağı, kış için en ucuz odunun nereden edinilebileceği vb.) ya da ufak meblağda borç verme konusunda yardımcı olabilse de, komşuluk bazında düşünüldüğünde kıt kaynaklar (iş bulma ya da yardım gibi) için dayanışmadan ziyade rekabetten bahsetmek daha doğru olacaktır. Dolayısıyla, toplumun bütün olarak refah sisteminin dönüşümünden muzdarip olduğu bir ortamda, akrabalar arasında koruma/dayanışma ağları eskisi kadar etkili değilken, şehir içindeki yoksullar da gevşeyen dayanışma ağlarından muaf değildir.²¹ Bu durumda dahi, zayıflayan yapılarına rağmen sosyal ağların Tarlabası'ndaki hayatta kalma stratejileri için temel kaynaklardan biri olduğu kabul edilmelidir.

Politik Boyut

Dışlanmanın politik boyutu siyasi temsil ve etkinin yetersizliği açısından ele alınmakta ve genellikle “dışlananın sesini duyuramaması” şeklinde tanımlanmaktadır. Her ne kadar dışlanmışlar politik alanda dışlanmışlar olarak yer almasalar da, kendilerini dini ya da etnik köken açısından temsil ettiğini düşündükleri birçok farklı partiyle aidiyet bağı kurabilmektedirler.

Son yapılan (yerel) seçimler, Tarlabası'nın da AKP'nin yüksek popülerlik kazandığı ve çoğunluk oyunu aldığı seçim sonuçlara istisna oluşturmadığını göstermiştir. Bu da, bir yandan Tarlabası sakinlerinin dindar kimliğinin güçlü olduğunu, öte yandan da AKP'nin “ezilenlerin partisi” söyleminin, bu parti aracılığıyla sesini duyurabilmeyi umut eden bu mahallede başarılı olduğunu göstermektedir. Kürt nüfus iki kimliğe bölünmüş durumdadır: dindar (AKP'ye oy verenler) ve etnik (DEHAP'a oy verenler). DEHAP bu mahallede kurulabilmiş tek partidir: Hem İstanbul merkez hem de Beyoğlu İlçe binası bu mahallenin sınırları içindedir. Oyların yüksek bir kısmını almış olsa dahi, Tarlabası'nın genel nüfusunda Kürtlerin sahip olduğu demografik ağırlıkla orantılı değildir. Parti temsilcileri de, güçlü bir dindar

²⁰ Bkz. Işık ve Pınarcıoğlu (2001, s. 38).

²¹ Bkz. Buğra ve Keyder (2003).

damarı olan bu mahallede ve özellikle çetelerin etkisi altındaki gençlik üzerinde yeterli denetimleri olmadığını kabul etmektedir.²² Son olarak, milliyetçi partinin (MHP) mahallede yüksek oy alması olası bir etnik gerginliğe karşı uyarı niteliği taşımaktadır.

Bu belirtilen noktalar, Tarlabası sakinlerinin çoğu için siyasi dışlanmanın öncelikli bir mesele olmadığını gösterse de, üç noktada bu tip bir dışlanmanın işaretleri görülebilir. İlk olarak, mahallede politik veya kurumsal bir dayanışmanın olmayışı, Tarlabası'nda yaşam koşullarını iyileştirmek için gerekli politik birikimin eksikliğini ve ayrıca mahalle kimliği ve aidiyeti hissiyatının olmadığını göstermektedir. İkincisi, Tarlabası'ndaki bazı kesimlerin politik haklarını yeterince kullanamadığı gerçeğine ilişkindir: zorunlu göçle gelip de kimliği ve ikamet kaydı olmayan Kürtler oy verememektedir. Uluslararası göçmenler (yasal ya da kaçak) zaten her durumda bu haktan mahrumdur. Üçüncü mesele ise ulusal boyuta ilişkindir: seçimlerinde yüzde 10'luk barajın varlığı Kürtlerin mecliste gerçek bir temsile sahip olmasını engeller.

Mekansal Boyut

Sosyal dışlanma nadiren mekansal ayrımcılıktan ayrılmaktadır. Tarlabası'ndaki dışlanmanın mekansal boyutu özellikle son derece kötü fiziksel yaşam koşulları olarak kendini göstermektedir. Gayri-Müslim nüfusun mahalleyi terk etmesinde bu yana, 19. yüzyıldan kalma eski yığma binaların yalnızca küçük bir kısmı bakım görmüş durumdadır. Bu çürüme hali, paradoksal biçimde, Tarlabası'nın 1993 yılında koruma altındaki tarihi kentsel sit alanı ilan edilmesiyle hızlanma eğilimine girmiştir. Sit alanı olması nedeniyle, mahalle sakinleri Koruma Kurulu'ndan gerekli izinler alınmadan binaların dışında herhangi bir değişiklik yapamamaktadır. Ancak, yaşayanların yoksulluğu düşünüldüğünde, restorasyon çalışmaları mali güçlerinin çok ötesinde olduğu açıktır. Bu durumda sakinler yalnızca iç mekanda küçük ölçekli tamiratlar yapabilmektedir. Sonuç olarak, mahallenin genel görünüşü gittikçe köhneleşmekte ve her yıl birkaç bina yıkılmaktadır. Öyle ki, binaların çoğu harap durumdadır, çok sayıda yıkık ve terk edilmiş bina bulunmaktadır. Mevcut yapı çevrenin gün geçtikçe eskimesi, binaların çoğunun mekansal bölünme ve yüksek hanehalkı nüfusu nedeniyle aşırı kalabalık oluşuyla daha da ağır bir biçimde kendini hissettirmektedir.

Mekansal dışlanmanın bir diğer yüzü de yoğunlaşma etkisidir. Diğer bir deyişle, dışlanmışların ortasında yaşamak sosyal mesafeleri derinleştirmekte ve sosyal dışlanma kısır döngüsünü kırmayı zorlaştırmaktadır. Mahalle etkileri de bu çerçevede ele alınabilir: Her ne

²² DEHAP gençlik kolları yetkilisiyle görüşme, Temmuz 2003.

kadar Tarlabası sakinlerine bazı avantajlar sunsa da (ucuz kira ya da iş fırsatları gibi), nüfus ve mekanın etkileşimi dolayısıyla yaşayanları dibe çekmek gibi yadsınamaz bir etkisi de mevcuttur. Şöyle ki, hırsızlık olaylarının Tarlabası ve çevresini mesken tutmuş olması, aksi durumda bu tür olaylara karışmayacak olan bazı mahalle sakinlerini etkilemekte ve cezbetmektedir. Yine de, bazı Tarlabası sakinleri yasadışı faaliyetlere karışıyorsa bunun sebebi, hayatta kalışlarını güvence altına almak için başka çareleri olmamasıdır. Bu yasadışı faaliyetler hayata kalma stratejilerinin bir parçası olarak önem kazanmaktadır.

Son olarak, Tarlabası örneğinde mekansal boyutun çok belirgin bir yönü daha bulunmaktadır: Şehrin kalbindeki konumuna istinaden, sakinlerinin toplumsal uzaklığının yadsınamayacak boyutta olduğu elle tutulu bir haldedir. Daha açık bir ifadeyle, Tarlabası'ndaki sosyal dışlanma şehir dışında yaşayan, aynı (hatta daha kötü) durumdaki gecekondulu mahallelerine kıyasla daha belirgindir.²³ Yoksullar mahallenin dışına çalışmaya değil de, dilenci benzeri sokak satıcısı çocuklar, yankesici, kapkaççı, hayat kadını ya da sadece ziyaretçi olarak çıktıklarında, eğer yeterince kalabalıklarsa, yoksulluk rahatsız edici bir fenomen halini almaktadır.

Söylemsel Boyut

Makalenin başında belirttiğimiz üzere, söylemler dışlayıcı süreçlerde çok önemli bir rol oynamakta ve mevcut sosyo-mekansal dışlanma halini şiddetlendirmektedir. Tarlabası örneğinde, birbiriyle ilintili iki söylem mahalle sakinlerini geri dönüşü olmayan bir biçimde damgalamaktadır.

İlki, yani mekansal damgalama, mahallenin suç ve fuhuşla özdeşleşen kötü namıyla artmakta ve bunu arttırmaktadır. Tarlabası sakinleri, yalnızca burada yaşıyor olmaktan dolayı, ahlaksız ya da suça yatkın görülmektedirler. İkincisi ise, bununla ilintili ama mekansal sınırları aşan özelliktedir: Tarlabası sakinleri, Kürtleri terörizmle, Romanları ve Kürtleri suç ve pislikle ve Afrikalıları da uyuşturucu satıcılığıyla tanımlayan bir etnik damgalamaya mahkum durumdadır.

Türkiye'de, genelde kent yoksulları ve özelde Kürt göçmenlere dair kamuoyu klişeleri 'tehlikeli sınıflar' söylemiyle şaşırtıcı benzerlikler taşımaktadır. Bu görüşe göre bu grubun özellikleri arasında şunlar sayılabilir: toplumun genel geçer değer ve kalıplarının reddi, devlete bağımlılık (eğer devlet onlara işsizlik yardımı gibi parasal yardım yaparsa bir daha asla çalışmazlar), iş ahlakının reddi (bütün gün kahvehanelere takılıp çocuklarını sokağa

²³ Pérouse (basım aşamasında), Ayazma gecekondulu semtindeki benzer bölgeleri anlatmaktadır.

çalışmaya yolluyorlar), ahlakın çöküşü (şehirleri işgal ettiler, arazileri yağmaladılar; çok pisler ve şehir kültüründen nasiplerini almamışlar), ailevi değerlerinin zayıflığı (10 tane çocuk yapıp büyüsün diye sokağa salıyorlar) ve son olarak, suç (bütün gasp, uyuşturucu dağıtımı ve kapkaç işinin başındalar, çocuklar bile hırsız; zaten hepsi terörist).²⁴ Tarlabası, bu damgalayıcı söylemin uç noktası olmuştur; zira şehir merkezindeki konumu ve artan adli vakaları sebebiyle dışlamanın görülür yüzünü temsil eder hale gelmiştir. Tarlabası korku salmaktadır ve bu şekilde damgalandıkça da sakinleri sosyal dışlanmanın kısır döngüsüne daha da hapsolacak, korku salan faaliyetlere karışmaktan başka yolları kalmayacaktır.

Sonuç Olarak: “Bütünleyici”den “Dışlayıcı” Yoksulluğa

Sosyal uyumun çalışmaya dayandığı modern toplumlarda iş, bireyin sosyal içerilmesinin ana kriteri olarak görülmektedir.²⁵ İşle sınırlı bu anlayış, tamamen formelleşmiş istihdam yapısı ya da donanımlı bir Refah devleti deneyimi yaşamamış Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple, herkesin enformel sektör sayesinde bir şekilde iş sahibi olduğu Türkiye’de, sosyal dışlama analizi iş sahibi olma ya da olmama kriterinin ötesinde sosyal etmenleri de kapsamalıdır. Sosyal içermeyi tüm fertlerin toplumun faydalarından yararlanma olarak tanımlayacak olursak, kentsel yoksulların diğer toplumsal gruplara kıyasla daha fazla dışlandığı sonucuna varırız. Bütüncül yoksulluk kavramı sosyal içirme/dışlama tartışması için önemli bir araç olacaktır.²⁶ Bu kavram, yoksulların sayıca çok ve toplum içinde farklılaşmamış olduğu, bir sınıf-altından ziyade yaygın bir sosyal grup oluşturduğu ve dolayısıyla herhangi bir damgalamaya maruz kalmadığı geleneksel durumu betimlemektedir. Her ne kadar yaşam standartları düşük olsa da, aile ve köy ya da kasaba eksenli sosyal dayanışma ağlarıyla toplumla bütünleşmiş kalmakta, işsizlik yaşasalar dahi bunu kayıtdışı sektörlerden gelen kaynaklarla telafi edebilmektedirler.

Oysa biz, Türkiye’de on yıllardır şehir yoksullarının şehir hayatına entegrasyonuna kayıtdışı faaliyet ve konutlarla destek olan bütüncül yoksulluğun, neo-liberal odaklı yapısal uyum programları ve zayıflayan sosyal dayanışma bağlarının yıkıcı etkisiyle dönüşmekte olduğunu savunmaktayız. Kayıtdışı aktivitelerin bütünleştirici kapasitesinde ve aile desteğinin koruyucu kapasitesinde bariz bir düşüş yaşanmaktadır.

Tarlabası mahallesinin bu dönüşümü ve yeni bir kent yoksulu grubun yaratılmasının ipuçlarını takip için paha biçilemez bir mekan olduğu iddia edilebilir. Bu kentiçi sürgün

²⁴ Bkz. Morris (1996, s. 161).

²⁵ Bkz. Castel (1995).

²⁶ Yoksulluğun bir tipolojisi için, bkz. Paugam (1996).

mahallesi, kayıtdışı faaliyetlerin artık sosyal içermeye yetmediğini; toplumun sınıf, din veya etnik köken gibi çizgiler ekseninde giderek daha fazla kutuplaştığını, kentiçi mahallelerin artık köyden kente göçenler için geçiş bölgesi olmaktan çıkıp sürgünün kalıcı mekanları haline geldiğini; çatışmadan kaçan Kürtlerin, benzeri olmayan yer değiştirme ve şehre geliş koşulları²⁷ nedeniyle Türkiye'nin birincil sınıf-altı²⁸ adayı olduğunu; sosyal dışlanmanın günümüz Türkiye'sinde kökünü yalnızca yoksulluktan değil ayrıca etnik ayrımcılık ve damgalamadan aldığını ve son olarak, sosyal dışlanmanın kaçınılmaz olarak mekansal ayrımcılıkla bir arada bulunduğunu göstermektedir.

Buradan hareketle, günümüzde artık eski bütüncül yoksulluk yapısından ziyade, yeni ve dışlayıcı bütüncül yoksulluk olarak adlandırılabilir bir yoksulluk yapısının oluştuğunu öne sürmekteyiz. Bir başka deyişle, Türkiye'deki genel yoksulluk modeli aynı kalsa da—yani ülke çapındaki yaygınlığını sürdürse de— sosyal tabakalaşmanın en alt tabakasındaki bir kısım yoksul, hayat koşullarının kötüleştiğine ve kendisinin de sosyal dışlamaya maruz kaldığına tanık olmaktadır.

Her ne kadar dışlama kısır döngüsünün yalnızca büyük yapısal değişikliklerle geri çevrilebileceğini düşünsek de, kısa vadeli sosyal içermeyi hedef alan bazı çalışmaların değerini de teslim etmek gerekir. Bunlar, devletle kent yoksulu arasında aracı vazifesi gören Toplum Merkezleri ve Çocuk/Genç Merkezleri'dir.²⁹ Bu tip sosyal hizmetlerin gelişmesi için sosyal ve mekansal dışlanmanın yoğunlaşabileceği yerlerde yeni merkezler açmanın yanında, mevcut merkezleri gerekli kaynaklarla besleyerek okula giden çocuklar için öğlen yemeği ve okul sonrası faaliyetler, temel sağlık hizmeti, şiddete maruz kalan kadın ve çocuklar için sığınma evi gibi bazı işlevleri de yerine getirmelerinin sağlanması da önem taşımaktadır. Temel gelir yardımı, Buğra ve Keyder (2003) tarafından öne sürüldüğü üzere, yalnızca Tarlabası değil, Türkiye genelinde yoksul hanehalklarına günlük yaşam mücadelelerinde destek olmak ve böylece, diğer sosyal politikalarla birlikte, günlük hayatta kalma savaşının kısır döngüsünü kırmalarına yardımcı olmak için birincil önlemdir.

²⁷ Bu koşullar, maddi ve manevi anlamda bir hazırlık olmaksızın kente göç ve yerleşme, köyle tüm ilişkinin kopması (köyden yaşamsal desteğin gelmemesi), çocuk ve yaşlıları da içeren kitlesel göç (bağımlı nüfusun artışı), şehir hayatıyla tedrici bütünleşmeye vakit bırakmayan ani göç ve politik etiket (Kürt eşittir terörist) yaratmıştır.

²⁸ Bu kavram pek çok açıdan eleştirilmektedir ancak makalede yapısal manada “ezilen ırksal ve ekonomik grubun sosyal olarak en çok dışlanmış ve ekonomik olarak en çok marjinalleşmiş bireylerinin emsalsiz yoğunlaşmasıyla kendini gösteren yeni bir sosyo-mekansal ırksal ve sınıfsal hakimiyet yapısı” anlamında kullanılmıştır (Wacquant ve Wilson, 1993, s. 42).

²⁹ Bu konuda, sosyal hizmet uzmanlarının makalelerine bkz.: Karatay (2002) ve Hayat (2003).

**Yurtlarından ve Yaşamlarından Koparılmış İnsanlar:
Bir Sosyal Dışlanma Süreci Olarak
Türkiye’de Kürtlerin Yerlerinden Edilmesi**

Deniz Yüksekler
Sosyoloji Bölümü, Koç Üniversitesi

Bilindiği üzere, Güneydoğu ve Doğu Anadolu’da PKK ve güvenlik güçleri arasındaki çatışmaların neticesinde yaşanan zorunlu göçün üzerinden on yıldan fazla zaman geçmesine rağmen, sosyal, ekonomik, politik ve hukuki sorunların tümünün çözülmediği malumdur—her ne kadar devletin 2002 yılında zorunlu göç olgusunu kabul etmiş olmasının sorunların çözümünde önemli bir dönemeç oluşturmuş olsa bile. Kırsal alanda yaşayan yüz binlerce insanın yurtlarından koparılmalarının politik, sosyal ve kültürel sorunlar yaratmış olması söz konusudur—ki bu sorunlar yalnızca bu insanların değil göç ettikleri yerdekilerin de sorunları olmuştur. Son derece düşük beşeri sermayesi olan yüz binlerin, başta Batı’da İstanbul ve İzmir, Güney’de Adana, Antalya ve Mersin ve Güney-doğu’da Diyarbakır olmak üzere, büyük kentlerin gecekondu ya da daha ziyade şehiriçi çöküntü alanlarına yerleşmiş olmaları söz konusudur.

Yerlerinden edilmiş kişilerin durumları bugün için de hassasiyetini korumaktadır. Gerçi hükümet “Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi” kapsamında dönüşleri sağlamaya çalışmaktaysa da, son zamanlarda yeniden başlayan çatışmaların şiddetin tekrar bölgeye hakim olması ve köye dönüş programının başarısının azalması tehlikesi baş göstermiştir. Bölgede artan gerilimin yanı sıra, başta bölgenin geri kalmışlığının sürmekte olması olmak üzere, birçok etmen bölgeye geri dönüşlerin önünde sorun olmaya devam etmektedir.

Aşağıdaki satırlarda, altı yerinden edilmiş kişinin birçok ortak noktası olan hikayeleri üzerinden, yerlerinden edilmiş kişilerin yaşamakta oldukları çok boyutlu dışlanmışlıklar aktarılmaya çalışılacaktır.

Altı Bireyin Ortak Kaderi

Zarife, kardeşleri ve anne-babasıyla Diyarbakır’da bir gecekonduya yaşamaktadır. 1993’te jandarma Kulp ilçesine bağlı köylerini ateşe verip de ailesi evlerini terk etmek zorunda kaldığında o yedi yaşındaydı. Şimdi 19 yaşında. Zarife Diyarbakır’daki bir subay ailesinin yanında kayıtdışı çocuk bakıcılığı yapmakta; kız kardeşlerinden biri pamuk çırçırında çalışıyor; şu an 50’lerinde olan ebeveynleri ise şehirde hiç çalışmamış.

Derya’nın yaşının 21 olduğunu yalanlayan 150 cm.lik boyunun yanında, yüzündeki derin çizgiler de yaşını bir o kadar büyük gösteriyor. Derya Van’dan İstanbul’a geleli 2 yıl

olmuş ve o bu sürede Yenibosna sanayi bölgesindeki bir çorap örme fabrikasında çalışmış. PKK Çatak ilçesine bağlı köylerine sürekli olarak saldırdığında köydeki birçok yetişkin erkek devlet maaşlı korucu olmuş. 1992’de PKK’yla çatışmalar yoğunlaştığında köyü terk edip Van’ın şehir merkezine taşınmışlar. Derya sekiz yaşında imiş. Şehre taşındıktan sonra okula devam edemeyen Derya önce işportacı daha sonra da hamal olarak çalışmış—ki kendisi boyunun kısalığını da bu durumla izah ediyor; askerliğini yaptıktan sonra ise İstanbul’da şansını denemeye karar vermiş.

Sevgi ise 11 yaşından itibaren Yenibosna’daki bir tekstil atölyesinde kayıt dışı olarak çalışmış; ancak pamuk tozuna bağlı olarak bir hastalığa yakalandığı için işi bırakmak zorunda kalmış. Yaşadıkları Lice ilçe merkezini büyük bir askeri operasyon sonrasında terk edip 1994’te Diyarbakır’a taşınmışlar. Birkaç yıl sonra, ailesi onu abisi ve yengesiyle yaşamak üzere İstanbul’a göndermiş. Daha sonra ailenin geri kalanı da İstanbul’da onlara katılmış. Şu anda evlenmemiş kardeşlerinin çoğu tekstil atölyelerinde çalışırken, anne-babası genellikle evde oturuyor.

37 yaşındaki Saliha Lice’nin bir köyünden. 1994’te güvenlik güçleri ve korucuların zoruyla köyden kaçıp şehir merkezine yerleşmişler. Kısa bir zaman sonra, jandarma komşu köydeki bir cenazede çıkan olaylar üzerine ateş açtığı sırasında kocası “kaybolmuş”. Lice’de yaşamını sürdüremeyen Saliha, kayınvalidesi ve küçük çocuğuyla birlikte Adana’nın Tarsus ilçesine taşınmış. Burada yazları lahana çapasına gitmiş. Bir yıl sonra kayınvalidesi ölünce Diyarbakır’a geri dönmüş. O zamandan beri dört oğluyla birlikte her yaz şeker kamışı ve mercimek tarlalarında çapa yapmak için Yozgat’a gidiyor.

Sekiz çocuk annesi 43 yaşındaki Naile İstanbul’un tarihi yarımadasındaki Balat semtinde yaşıyor. 1992’de, kocası ve çocuklarıyla beraber artan PKK çatışmalarından kaçmak için Diyarbakır’ın Hani ilçesinden İstanbul’a taşınmaya karar verdiklerinde, kocasının işlettiği çay bahçesini ve hayvanlarını satma imkanları olmuş. Balat’ta, muhtemelen 1970 öncesinde göç etmiş Rumlara ait olan, metruk bir evi, peşinatını ödeyerek satın almışlar. Kocası bir kahvehanede kayıtdışı garsonluk yaparken kendisi de evde parça başı işler yapmış. Kazandıkları para eve olan kredi borçlarını kapatmak bir yana iki yakayı bir araya getirmelerine bile yetmediğinden, oğulları okul çıkışı Eminönü Meydanı’nda ayakkabı boyamış, kızları da sakız ve kağıt mendil satmışlar.

24 yaşındaki Yunus, İstanbul’da Tunceli’den hemşerisi iki erkek tarafından işletilen bir lokantada kayıt dışı garsonluk yapıyor. Ailesi 1994’te boşaltılan köylerini geride bırakıp ona katılmadan önce Hozat ilçesinde garson olarak çalışmış. Daha sonra, önce Yunus, sonra anne-babası ve 4 erkek kardeşi İstanbul’da uzun zamandır yaşamakta olan ağabeyine

katılmışlar. Yaşı büyük olan kardeşler çalışarak küçüklerin liseyi bitirmesini sağlamışlar. Anne-babasının hiçbir zaman büyük şehir hayatına alışamamış olmasından şikayet eden Yunus, imkan olsa köylerine geri döneceklerini söylüyor. Kendi arzusu sorulduğunda ise yeni evli genç adamın cevabı “İstanbul’la daha işim bitmedi. Geri dönmem” oluyor.

Bu altı kişi ve ailelerinin ortak noktası yerlerinden edilmiş Kürt kökenli Türk vatandaşları oluşlarıdır.³⁰ Türk ordusu ve ayrılıkçı PKK militanları arasındaki “düşük yoğunluklu çatışmalar”ın doruk noktasında, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin kırsal kesimindeki 900 köy ve 2500 mezra güvenlik güçleri ya da PKK tarafından boşaltıldı. Her ne kadar 1987-2002 arasında faal olan Olağanüstü Hal Bölge Valiliği yerinden edilen 350.000 kişi olduğunu duyursa da, STK’lar ve uluslararası insan hakları örgütlerinin yerinden edilmiş kişilerin sayısı hakkındaki tahmini 3 milyona kadar çıkıyor. Her ne kadar yerinden edilmiş kişilerin sayısına dair bir istatistik olmasa da, akla yatkın bir tahmin 1 milyon civarındadır.³¹ Bu insanların çoğunluğu bölgedeki il merkezlerine (özellikle Diyarbakır ve Van), güneyde tarım işçiliği ya da turizm sektöründe iş imkanı bulunan kıyı şehirlerine (Mersin, Adana ve Antalya) ve de büyük metropol şehirler olan İstanbul, Ankara ve İzmir’e taşınmışlardır.

Yerinden edilme, sosyoekonomik, politik ve hukuki katmanları olan sorunlar yaratmıştır. Bu makale bu sorunları; vatandaşlık haklarını kullanamama, emek piyasalarına tam katılamama, sağlık hizmetlerine ve eğitim olanaklarına erişememe ve geleneksel yaşam biçimlerinden kopma ekseninde oluşan sosyal dışlanma süreçleri kapsamında ele alacaktır. Özellikle kadın ve gençlerin durumuna vurgu yapılacaktır. Makale, yerlerinden edilmiş kişilerin karşılaştığı sosyal dışlanmanın azaltılmasına dair bazı politika tavsiyeleriyle sonlanacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerde yoksullukla mücadelede olduğu kadar Avrupa Birliği’nin sosyal politika çevrelerinde geçerlilik kazanmış olan sosyal dışlanma kavramı, tipik sonucu yoksulluk olan bir dizi birbiriyle ilintili konuyu kapsamaktadır.³² Temel olarak kişilerin

³⁰ Bu adlar, takma isimlerdir. Bu kişilerle görüşmelerin bazılarını, 2004’te Bilgin Ayata’yla birlikte yaptığım Kürtler’in yerlerinden edilmesini konu alan araştırma için (McArthur Foundation tarafından finanse edilmiştir); bir bölümünü de 2005’te yerinden edilmeden kaynaklanan sorunlara çözüm yollarını araştıran, TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı) himayesinde çalışan bir grup akademisyenle birlikte gerçekleştirdim.

³¹ Kürtler’in 1990’larda yerlerinden ediliş süreci ve sonuçları hakkında kapsamlı bir inceleme için, bkz. Ayata ve Yüksek (2005). Yerinden olma kaynaklı sosyoekonomik, siyasi ve hukuki sorunların incelemesi için, bkz. Kurban, Yüksek, Çelik, Ünal ve Aker (2006). Kürtler’in yerlerinden oluşu hakkında uluslararası STK raporlarını ve uluslararası ilgili kurumların kararlarını da içeren zengin bir kaynak olan “Country Profile-Turkey”, Internal Displacement Monitoring Centre tarafından hazırlanmış ve düzenli olarak güncellenmektedir, [http://www.internal-displacement.org/8025708F004CE90B/\(httpCountries\)/C1E13DEC3D6630EB802570A7004CB2F8?OpenDocument](http://www.internal-displacement.org/8025708F004CE90B/(httpCountries)/C1E13DEC3D6630EB802570A7004CB2F8?OpenDocument).

³² Sosyal dışlanma kavramının gelişmekte olan ülkeler bağlamında önemli bir eleştirisi için bkz. Du Toit (2004).

iktisadi, siyasal, sosyal ve kültürel bir dizi aktiviteden diğer vatandaşların katılımının aksine faydalanamıyor oluşunu tasvir etmektedir. Sosyal dışlanma yalnızca sonuçlardan ibaret değildir, bir süreç olarak algılanmalıdır.³³ Yine benzer şekilde çoğu zaman tek bir kaynak ve tek bir sonuçtan ibaret olmayıp çok boyutludur.³⁴ Bu makalede, yerinden edilme sürecinden kaynaklanan sosyal dışlanmayı *çok boyutlu bir süreç* olarak inceleyeceğim.

Geleneksel Yaşam Alanından ve Alışkanlıklarından Kopuş Olarak Yerinden Edilme

PKK ve Türk ordusu arasındaki çatışmalar, köylerin boşaltılmasına ve on binlerce kişinin tarım ve hayvancılık bazlı geleneksel yaşam tarzlarından kopuşuna sebep olmuştur. Birçok kişi, özellikle dağlık bölgelerde, küçük ölçekli tarımla iştigal ederken, ovalık bölgelerde yaşayanlar ise piyasaya yönelik tarım yapmaktaydı. Zorunlu göç, bu insanların hepsini de göç ettikleri şehirlerdeki piyasa güçlerinin insafına bıraktı: Nakit gelir için çalışmak zorunda olmak ve temel ihtiyaçlarını (gıda ve barınma gibi) piyasa ekonomisinden karşılamak zorunda kaldılar.

Zarife'nin anne-babası, 10 yıl aradan sonra Kulp'taki terk ettikleri köylerini son iki yazdır ziyaret ediyor. Zarife'nin annesi köye temelli dönmeyi, yeniden tarlayla ilgilenip koyun ve inek yetiştirmeyi tercih edeceğini söylüyor. “Ama orada hiçbir şey yok” diye şikayet ediyor. Bütün meyve ve kavak ağaçları yanmış ve tarlalar yıllardır sürülmemiş. Daha da önemlisi yol, su ve elektrik olmadığından köy yaşanabilecek durumda değil.

Bu görüş birçok kişi tarafından paylaşıyor. Yunus, ailesi için geçinmenin ve kardeşlerini okula göndermenin köydeyken daha kolay olduğunu söylüyor. Küçükbaş hayvancılıktan elde ettikleri gelirin ve babasının köy muhtarı olarak aldığı maaşın yeterli olduğunu söylemekte. Fakat anne-babası İstanbul'u sevmese de yeniden köye yerleşmeleri çok zor; çünkü evi yeniden inşa etmek dahil fazlasıyla masraf gerekmekte. Benzer şekilde Naile de köydeyken “bir kişinin çalışıp bir sürü insanı beslediğini, ama burada bir sürü kişinin çalışıp bir kişiyi dahi besleyemediğini” söylüyor. Babasının Hani'deki tarlasında yetişen sebze, tahıl ve pamuk geniş aileyi dahi besleyebildiği gibi üstüne şehirden ihtiyaçları karşılamak için gerekli nakit de artmaktaymış. Derya bile bu görüşe katılıyor. Her ne kadar ailesinin Van'ın Çatak kasabasına bağlı küçük köyü ıssız ve yerleşilemeyecek durumda olsa da, köyde hayatı idame ettirmenin daha kolay olduğunu söylüyor: “Orada kendi yiyeceğinizi kendiniz yetiştiriyorsunuz”.

³³ Örneğin, bkz. Byrne (1999).

³⁴ Örneğin, bkz. Atkinson (2000) ve Percy-Smith (2000).

Vatandaşlık Haklarının İhlali Olarak Yerinden Edilme

TBMM'nin Olağanüstü Hal dönemindeki köy boşaltmalarından kaynaklanan göçü araştıran komisyonu, 1998'de yayınladığı raporunda, köy boşaltmanın hukukdışı yollardan yapıldığını ve can, mal, ikametgah ve seyahat özgürlüğüne ilişkin anayasa maddelerini ihlal ettiğini açıkladı.³⁵ İnsanlar sadece aniden ve zorla köylerinden çıkartılmamışlardı; aynı zamanda kayıpları için hiçbir tazminat ya da farklı bir yere iskan edilmeleri konusunda hiçbir yardım alamamışlardı.

Dolayısıyla yerinden edilmiş kişilerin yalnızca anayasal hakları ihlal edilmedi, aynı zamanda kendini “sosyal hukuk devleti” olarak tanımlayan bir ülkede, diğer T.C. vatandaşlarının faydalanmayı sürdürdüğü bir takım sosyal vatandaşlık haklarından da mahrum kaldılar. Sonuçta, sosyal vatandaşlık haklarının ihlali yerlerinden edilmiş Kürtler'in yaşadığı sosyal dışlanmayı arttırdı.

PKK faaliyetlerinin azaldığı ve liderinin Türk ordusu tarafından yakalandığı 1999'dan beri, Türk hükümeti doğrudan veya dolaylı yoldan yerlerinden edilmiş kişileri hedef alan bir dizi çalışma başlattı. Bunların başında gelen Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP), bölgedeki valilikler tarafından yürütülen ve köye dönmeye karar veren ailelere aynı yardım (inşaat malzemesi, çiftlik hayvanı ve bazı durumlarda kamusal konut) sağlayan bir programdır. Buna ek olarak hükümetin ülke çapında yürüttüğü bazı sosyal yardım programları (çoğunlukla Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından yürütülen) yerlerinden edilen kişilere sunulmaktadır. Bunlar, Yeşil Kart (yoksullara ücretsiz sağlık hizmeti), düzenli olmayan aynı yardımlar (yiyecek, yakacak, çocuklar için giyim ve okul eşyası) ya da düzensiz bazı nakit yardımlarından oluşmaktadır.³⁶

Ancak, daha önemli bir adım, mevcut hükümetin 2004 yılında, 1987 yılından itibaren “terör ve terörle mücadeleden kaynaklanan” kayıpların telafisi için çıkarttığı kanundur (5233 sayılı yasa). Bu kanun çatışmalar sırasında ölen ya da yaralanan kişilerin ailelerine tazminat verilmesini, mülkiyete ulaşamamaktan kaynaklanan zararların tazminini ve mülkiyete verilen

³⁵ Bu TBMM raporuna göre, köy boşaltmalar sırasında ve sonrasında ihlal edilen anayasal haklar; kanun önünde eşitlik ilkesi, kişinin yaşamını koruma ve geliştirme hakkı, özel ve aile yaşamının mahrumiyeti, hanenin kutsallığı ilkesi, mülkiyet hakkı ve temel hak ve özgürlüklerin korunması ilkesinden oluşmaktadır. Bkz. *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu”, 53 (Dönem 20) (2 Haziran 1998).

³⁶ Yerinden olmanın kentsel sonuçları hakkında daha detaylı bir inceleme ve bu sorunun devlet ve uluslararası kamuoyu tarafından ele alınışına yönelik bir eleştiri için, bkz. Ayata ve Yüksek (2005).

zararların tazminini kapsamaktadır.³⁷ Bugüne dek yaklaşık 178.000 aile bu tazminat yasasından faydalanmak için valiliklere başvurmuştur. Bugüne kadar başvuruların yalnızca 13.000 kadarı sonuçlandığından, kanunun ne kadar etkin şekilde uygulandığını belirlemek henüz mümkün değil. Kanunun, Gerekçe'sinde belirtilen amaçları iki yönlüdür: Devlet ve vatandaşlar arasında yakınlaşma sağlamak ve bunun yanı sıra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde (AİHM) yerinden edilmiş kişiler tarafından açılan tazminat davalarının önünü kesmek. 1990'ların sonlarında, yaklaşık 1.500 aile bu sebepten AİHM'e başvurdu ve onlarcası "dostane çözüm" kapsamında devletten tazminat aldılar. Ancak, 5233 sayılı kanunun yürürlüğe girmesini takiben, AİHM bir başvurucunun davasının kabul edilebilirliğini, Türkiye'deki iç hukuk yollarını tüketmediği gerekçesiyle reddetti. Sonuç olarak AİHM, 5233sayılı kanunu, yerinden edilme konulu zararların tazmininde etkin bir iç hukuk yolu olarak tanımış oldu.³⁸ AİHM'in *İçyer – Türkiye*³⁹ davasının reddine dair "pilot kararı" halen Mahkeme önünde beklemekte olan benzer nitelikteki 1.500 davanın reddedileceği anlamına gelmektedir. Bu karar, 5233 sayılı kanuna istinaden AİHM'e ilerde yapılması mümkün başvuruların yolunu fiilen (teorik olarak olmasa da) kapamış oldu. Geriye, 5233 sayılı yasanın önümüzdeki dönemde ne kadar etkin bir şekilde uygulanacağını görmek kalıyor.

Bu hukuki gelişmeler karşısında yerinden edilmiş kişilerin görüşü nedir? Yukarıda bahsi geçen programlara erişim imkanları var mı? Ve bu programlar sorunlarını ve taleplerini karşılamada etkin ve yeterli oluyor mu?

Yunus'un ailesi ve diğer köylüleri, birkaç yıl önce, köylerinin boşaltılması sonrasında uğradıkları zararın devlet tarafından tazmini talebiyle AİHM'e başvurmuş. Yunus AİHM'in olumlu bir karar vereceğinden umutluydu (Görüşmemiz 2005 yazında, *İçyer-Türkiye* davasından çok önce yapılmıştı). Yine de 25.000 YTL'lik (€16,000) tazminatın (önceki AİHM davalarında verildiği bilinen bir meblağ) yeni bir başlangıç için yeterli olacağını düşünmüyordu. Kendisi bu miktarın İstanbul'da yeni bir ev alma ya da ufak bir dükkan açma için ancak yeteceğini hesaplamıştı. Daha da önemlisi bu meblağ manevi kayıplarını hiçbir

³⁷ Bkz. T.B.M.M., *Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun*, 27 Temmuz 2004. Kanunu yürürlüğe koyan yönetmelik, 20 Ekim 2004'te yayınlandı. Yönetmelik, 2005 sonbaharında gelen eleştiriler doğrultusunda değiştirildi.

³⁸ Bkz. NTVMsNBC, "AİHM'den Türkiye Lehine Karar", 18 Ocak 2006, <http://www.ntvmnsbc.com/news/357710.asp>.

³⁹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "Aydın İçyer'in Türkiye'ye Karşı 18888/02 Nolu Dava Başvurusunun Kabul Edilebilirliğine Dair Üçüncü Bölüm Kararı" (Third Section Decision as to the Admissibility of Application no. by Aydın İçyer against Turkey"), 12 Ocak 2006, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbk.asp?action=open&table=1132746FF1FE2A468ACCBDCD1763D4D8149&key=46609&sessionId=5650299&skin=hudoc-en&attachment=true>.

şekilde karşılayamayacaktı. Ona uygun miktarın ne kadar olması gerektiğini sordum: “Hiçbir miktar yetmez. Köyde ömür boyu kalabilirdik. Köyler boşaltılmış olmasaydı, köyü terk etme karşılığında 250.000 YTL’yi (€ 160,000) bile kabul etmezdim. Ayrıca köy de o zamanlar farklıydı. Köy insanlarla doluyken köydekiler de kasabadakiler de [üretim ve birbiriyle ticaret yaparak] geçinebiliyordu.”

5233 sayılı yasa ne derece etkindir? Naile, babasının Diyarbakır Valiliği’ne tarımsal arazisine ulaşamamaktan doğan maddi kayıpların tazmini için başvurduğunu söylüyor. Ancak babası tazminat alsa dahi, arazi babasının adına tapulu olduğundan bunun Naile’ye bir faydası olmayacak. Her ne kadar Hani’de yaşarken babası ürettiği ürünün bir kısmını Naile’ye veriyor olsa da, İstanbul’a taşındıklarından beri o, kocası ve çocukları ayrı bir hane ve dolayısıyla ayrı bir ekonomik birim oluşturmuşlar.

Saliha da Diyarbakır Valiliği’ne, terörle mücadele sırasında yaşanan ölümlerin tazmin edilmesine ilişkin yasa maddesinden yararlanmak için başvurmuş. Kocasının “ortadan kayboluşu”, yani faili meçhul şekilde öldürülmesi için tazminat istiyor. Ancak maddi kayıpların telafisi için başvuramayacak; çünkü kendi adına tapulu tarım arazisi yok. Köylerindeki tarla kayınpederinin adına tapulu imiş.

Genel anlamda 5233 sayılı kanun, yerinden edilmeden kaynaklı kayıpların tazmini ve karşılanmasında bir mertebeye kadar faydalı olacaktır. Öte yandan, kanunun adil ve etkin bir şekilde uygulanacağı varsayımında bulunsak dahi, geniş aileler içindeki eşitsiz güç dengeleri ve Türkiye’de mülkiyet yapısının erkekler lehine olması yüzünden, gençler ve evli kadınların bu yasadan faydalanma ihtimali daha düşüktür.⁴⁰

Yerlerinden edilmiş kişilerin bir çoğu, yoksullara devlet hastanelerinde ücretsiz sağlık hizmeti sağlayan Yeşil Kart sahibi oldular. Kentlerde yaşayan yerlerinden edilmiş kişilerin çoğunun kayıt dışı çalıştığı (bu makalede bahsi geçenlerin tamamı) ve dolayısıyla bir sigorta kapsamında olmadığı düşünüldüğünde, Yeşil Kart’ın faydası açıktır. Ama eğer kişinin adına tapulu tarımsal mülk ya da konut varsa, kişi resmi yoksul tanımına uymadığından başvurusu reddedilmektedir. Naile’nin durumu buna örnektir: Okul çağındaki çocukları eve para getirmek için sokakta çalışırken, Balat’ta metruk bir eve sahip oldukları için Yeşil Kart başvuruları reddedilmiş. Bu arada Naile, zorunlu göçten kaynaklandığını düşündüğü bir dizi rahatsızlık sebebiyle İstanbul’da doktora gitmek ve ameliyat olmak zorunda kalmış. Hastane masraflarını akraba ve komşulardan aldıkları borçla karşılamışlar.

⁴⁰ Bkz. Kurban vd. (2006).

Yerinden olmanın yarattığı psikolojik travma, bunu takiben kentsel yoksulluk ve kötü barınma, sağlık ve beslenme koşulları birçok yerinden edilmiş kişinin fiziksel ve ruhsal sağlık durumunu daha da kötüleştirdi. Ama tam da sağlık hizmetine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duydukları anda, işsizlik, sosyal güvence ve Yeşil Kart eksikliği ve doktorlarla Türkçe iletişim kurmadaki zorluklar (özellikle kadınlar için) sebebiyle alışık olmadıkları kentsel bir ortamda bundan mahrum bırakıldılar.⁴¹

Peki ya Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi? Derya'nın köylülerine, Van Valiliği'nin KDRP kapsamında komşu bir köyde devletin yaptırdığı konutlardan teklif edilmiş; ama annesi aşiret içindeki gerginlik ve düşmanlığı yeniden yaşamamak için reddetmiş. Derya'nın bana anlattığına göre ailesi, yarısı koruculuk görevini kabul eden ve diğer yarısı da reddeden bir aşirete mensupmuş.⁴² Ayrıca, annesinin erkek kardeşlerinden biri PKK tarafından öldürülmüş. Doğu ve Güneydoğu'nun birçok kesiminde çatışmalar sırasında koruculuk yapıp “devletin tarafını tutan” ve koruculuğu reddedenler arasında süregelen siyasi ve toplumsal bir gerginlik mevcuttur. Dolayısıyla, devletin geri dönenlere yönelik, bu bölünmüş köylerdeki nüfusu bir araya getirmeyi hedefleyen toplu konut yardımı etkin bir politika olamamaktadır. Benzer şekilde, Yunus'un anne-babası da Tunceli Valiliği'nin yaptığı tarafından askeri anlamda daha güvenli başka bir köyde konut inşası teklifini reddetmiş. Tarlalarından uzak bir yere yerleşmekte bir fayda görmemişler.

Peki ya KDRP'nin daha yaygın bir yardım türü olan inşaat malzemeleri? Birçok kişi ücretsiz verilen bu malzemelerin köyde yeni bir hayat kurmaya yetmediğinden şikayetçi. Zarife de bu görüşte. Bağışlanan tuğlaları ve çimentoyu köye taşıma masrafı bile onların köye dönmelerini engellemiş. Dahası, bu yardımla bir ev inşa etmek mümkün olsa dahi, altyapı eksikliği sebebiyle burada yıl boyu yaşamak mümkün olamayacaktır.

Daha ciddi bir sorun da şudur: KDRP, yerlerinden edilmiş kişilerin köylere dönmek istediği varsayımı altında işlemektedir, dolayısıyla şehirdeki ihtiyaçlarını kapsamamaktadır. Örneğin Zarife, anne-babası dönse dahi, kırsal yaşama alışkın olmadığından köye dönmeyi tercih etmeyeceğini söylüyor. Öte yandan, Diyarbakır'da düzenli bir iş ve gelir güvencesi sağlayamazsa köye temelli dönmeleri durumunda ailesine katılmaktan başka seçeneği olmadığını da farkında.

⁴¹ Yerinden edilmiş kişilerin fiziksel ve ruhsal sağlık hizmeti ihtiyaçlarına dair bir tartışma için, bkz. Kurban vd. (2006).

⁴² Köy Kanunu'nda 1985 yılında yapılan bir değişiklik, devletin sivil köylülere silah ve maaş vererek PKK'ya karşı mücadelede kullanmasına olanak sağladı. Şu an Güneydoğu'da görev yapan yaklaşık 58.000 köy korucusu mevcuttur. Bkz. Ayata and Yüksek (2005).

Kentsel Yoksulluk Olarak Zorunlu Göç

Bu, bizi yerlerinden edilmiş kişilerin köylerine dönecekleri beklentisinin ne kadar gerçekçi olduğu sorusuna getiriyor. Gerçekte ise, köye dönüş bu insanların çoğu için uzak bir alternatif. Son on yıldır yaşamakta oldukları şehirlerde başa çıkmaları gereken daha acil problemleri var. Hiç şüphesiz, köylerin boşaltılması, onbinlerce insan için yatay, coğrafi bir değişim olmakla kalmadı; aynı zamanda da, yaşam standartları açısından, dikey ve aşağı doğru bir değişim yarattı. Geleneksel yaşam tarzları ile bağları bir anda kesilen köylüler, işsiz kaldıkları gibi şehirdeki işler için gerekli becerilere sahip olmadıkları için iş bulma imkanları da yok denecek kadar azdı. Erkeklerin eğitim seviyesi çok düşüktü, kadınların çoğu okuma-yazma bilmiyordu ve Türkçe konuşmıyordu. Ayrıca, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden zorunlu göçlerin yaşandığı dönem Türkiye’de finansal krizin yaşandığı ve, ekonomik büyümenin olduğu dönemlerde dahi, iş imkanlarının yaratılmadığı bir döneme rastladı. Dolayısıyla, iş gücündeki talep artış hızı arzın artış hızını yakalayamıyor ve zorunlu göçle gelmiş insanlar kendilerini işgücü pazarının en alt seviyesinde buluyorlardı. Bu yazıda belirtilen kişilerden sadece 40 yaşının üstünde bir erkek (Naile’nin eşi) çalışıyor. Bu oran, yaklaşık 50 hane ile yaptığım diğer görüşmelerin ve başkalarının yaptığı araştırmaların sonuçları ile de paralellik göstermekte.⁴³

Hâl böyle olunca, Diyarbakır, Van ve İstanbul gibi şehirlerdeki en yaygın gelir kaynağını kayıt dışı sektör oluşturuyor: erkekler için inşaat işçiliği ve seyyar satıcılık; kadınlar için, eşleri ve babaları çalışmalarına izin verdiği takdirde, evde parça başına iş yapmak, evlere temizliğe gitmek, çocuk bakmak; bölgede kalan aileler için ise tarım işçiliği. Bu işlerden elde edilen gelir düzensiz olduğu gibi çok çocuklu ailelerin ihtiyaçlarını karşılamakta da yetersiz kalıyor.

Dolayısıyla, birçok ailede okul çağındaki çocuklar sokakta satıcılık yapmak ya da hazır giyim atölyelerinde (iş bulunabildiği koşulda) işçi olarak çalışmak durumunda kalıyorlar. Naile’nin yaşadığı Balat’ta yaşadığı hayat, bu sürecin bir örneği. Geçen seneye kadar binlerce erkek, zorunlu göçle gelmiş Kürtler’i de içermek üzere, hafta sonları Eminönü’nde yerdeki tezgahlarında yiyecekten giyeceğe, kırtasiye malzemelerinden korsan CD’ye kadar çeşitli mallar satarak hayatlarını idame ettirmeye çalışmaktaydı. Geçen sene, polisin defalarca pazar yerini basmasının ardından hükümet şehrin en önemli turistik merkezlerinden biri olan bu bölgede tezgah açmayı yasakladı. Fatih ilçesi hakkında bilgi sahibi olan sosyal hizmet uzmanlarından öğrendiğim kadarıyla, bu yasak, babaların ana gelir

⁴³ Örneğin Dağ, Göktürk ve Türksöy (1998) ve Barut (2001).

kaynaklarının yok olması ve ailelerin çocuklarını sokaklara mendil satmaya göndermeleri ile sonuçlandı.

Bu noktada genç nesle yönelik iş imkanlarını ayırt etmek gerekmekte. Diyarbakır, Van, Batman ve Hakkâri’de, sanayi ve ticaretin yetersizliği hem yetişkinleri hem çocukları, çoğunlukla seyyar satıcılık olmak üzere, sokaklarda iş imkanı aramaya itmekte. Benzer şekilde, İstanbul’un Tarlabası ya da Balat gibi kenar mahallerinde çocukları sokakta mendil, sakız satmaya göndermek kiraların ucuz olması nedeni ile bu bölgelerde yaşayan yerinden edilmiş yoksul kişiler için yoksullukla mücadele etmenin tipik bir yöntemi haline gelmiş durumda. Bununla beraber, kiraların çok daha yüksek olduğu İstanbul’un sanayi bölgelerine gidebilen kişiler için küçük (çoğunlukla fason imalat yapan) hazır giyim atölyelerinde iş bulmak zor değil. Bu durumda, Sevgi ve Derya’nın öykülerinde örneklediği gibi, ilkin bir-iki çocuğu İstanbul’a göndermek ve sonra tüm ailenin taşınması genel bir süreç. Nitekim, bu genellikle yerinden edilme süreci öncesinde göç etmiş, dolayısıyla, yeni gelenlere iş ve kalacak yer bulma konularında yardımcı olacak akrabaların varlığını gerektirmektedir. Bu nedenle, yerinden edilmiş kişilerin kentsel işgücü pazarından dışlanma boyutlarını belirlerken; en marjinal başa çıkma yöntemlerine başvurularla ve kayıt dışı olarak ve düzensiz olsa bile pazar ekonomisine katılabilenler arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. Bu ayırım, kısmen mekansal konum (şehir merkezindeki eski mahalleler/kentin çeperindeki sanayi bölgeleri, güneydoğudaki kentler/batıdaki metropoller) ile çakışmaktadır. Ayırımı belirleyen etmenler ise hanenin göç öncesi ve sonrası durumlarıdır (örneğin, nakde çevrilebilir kaynakların varlığı, şehirde yakın akrabaların varlığı, çocukların yaşları vb.).

Eğitimi Engelleyen bir Süreç olarak Zorunlu Göç

Derya ilkokula köyde başladı. Van’a göç ettiklerinde okula devam etmek istemedi. Önceleri ay çekirdeği sattı, sonra da hamal olarak çalıştı. İstanbul’da kazandığı paranın bir bölümünü kardeşlerinin eğitim masraflarını karşılamaya yardımcı olmak amacıyla ailesine gönderdi. Sevgi de Lice’yi terk ettikten sonra okula devam etmedi. Şu an İstanbul’da açık liseye kayıtlı. Belki de kumaş tozu solumaktan kaynaklanan hastalığından ötürü, hazır giyim atölyesindeki işinin bir gelecek sağlayamayacağını ve uzun süre bu işe devam edemeyeceğinin farkında; dolayısıyla muhasebeci olmak istiyor. Bunun için lise diplomasına ve muhasebe alanında bir kurstan sertifikaya ihtiyacı var. Derya da açık ortaokul ve liseye gitmek istiyor ancak günde 10 saat ve haftada 6 gün çalışmak bu dileğini gerçekleştirmesini imkansız kılıyor. Yunus ve abisi liseyi terk etmek zorunda kaldılar ama kendi çalışmaları sayesinde dört küçük kardeşinin

liseyi bitirdiği için gururlu. Ancak, kardeşlerinin gittiği lisedeki eğitim kalitesinin üniversite giriş sınavını kazanmalarını sağlayacak kadar iyi olmadığından yakınmakta.

Saliha okuma-yazma bilmiyor ve sadece Kürtçe konuşabiliyor. Bu, tazminat davası için başvuru formunu doldurmasında dahi sorun yaratıyor. Oğullarını ortaokula göndermek istediğini ancak bundan fazlasına maddi imkanlarının yetmeyeceğini söylüyor. Zaten kaç yıl daha çocuklarını beslemek için şeker pancarı tarlası çapalayabilir? Naile de okuma-yazma bilmiyor, ancak İstanbul'a geldikten sonra Türkçe öğrendi. Son yıllarda bir politik partinin yerel faaliyetlerinde aktif rol oynadı. Komşularının gelecek seçimlerde muhtarlık için aday olmasını istediklerini ancak okuma-yazma bilmiyor olmasının bunu engellediğini söylüyor.

Zorunlu göçün eğitim olanaklarına erişimi engellemesi, çok yönlü bir etki olarak mütalaa edilmelidir. Bazı bölgelerde, PKK ve güvenlik güçleri arasındaki çatışmalar dolayısıyla köy okulları zaten kapatılmıştı. Diğerlerinde, tahliye edilen aileler maddi zorluklar nedeniyle çocuklarını şehirde okula gönderemediler. Ancak, çoğu insan şehirde yaşamaya devam edeceklerse çocuklarının belli bir eğitim seviyesinde olmaları gerektiğinin farkında. Okuma-yazma bilmeyenlerin ve Türkçe konuşamayanların oranının yüksek olması kadınların şehir hayatına adapte olmakta güçlük çekmelerinin açıklayıcılarından biri olarak alınabilir. Naile, İstanbul'da akşamları okuma-yazma kursuna gittiğini ancak evdeki işlerinden dolayı kursu tamamlayamadığını söyledi.

Sonuçta eğitimsizlik yerinden edilmiş kişilerin şehirde dışlanmalarını destekleyen bir etkidir. Dahası, okul çağındaki çocukların ailelerine yardımcı olmak için çalışmak zorunda olmaları gelecekte onların da dışlanmalarına zemin hazırlamaktadır. Birkaç yıl önce, hükümet öğrenciler için Şartlı Nakit Transferi programını başlattı; bu, çocuklarını çalıştırmak yerine okula göndermek isteyen ailelere yapılan az miktarda bir nakit ödemesi. Diyarbakır ve İstanbul'daki bir çok yerinden edilmiş kişi bu programa başvurdu. Naile de başvuranlar arasında idi. Kız çocuklarından biri sokakta mendil satarken yakalandığında, sosyal hizmet uzmanları Naile'ye bu programa başvurması için yardımcı oldular, ancak Naile ve eşinin üzerine tapulu bir ev olduğu için, başvuruları reddedildi. Her şeye rağmen Naile çocuklarını okula devam ettiriyor.

Zorunlu Göç ve Etnik Kökene Dayalı Ayrımcılık

Naile çocuklarından birinin okul müdürü tarafından dövüldüğünü, olayın nedenini öğrenmek amacıyla müdürün yanına gittiğinde ise müdürün etnik kökeni nedeniyle kendisine hakaret ettiğini ve oğlunu okuldan almasını söylediğini anlattı. Naile pes etmedi ve müdürü şikayet

etmekle tehdit ederek oğlunu korumayı başardı. Benzer önyargıların, polis merkezinde ve Karadeniz bölgesinden olan mahalle muhtarında da, ailesine ve Hanili komşularına karşı var olduğunu söylüyor. Yardım dağıtılacağı zaman muhtarın Kürtler'i dışladığını söylüyor. Naile'nin Kürt ve yeni göç etmiş olmasından dolayı ayrımcılığa uğradığı yönündeki hislerini, göçmenlerle "yerliler" arasında gerginliklerin mevcut olduğu İstanbul'un eski semtlerinde yaşayan yerinden edilmiş başka kişiler de paylaşıyor. Ancak, Yenibosna gibi sanayi bölgelerinde bu hisler daha zayıf. Sevgi ve Derya konfeksiyon atölyesine işe alımda Kürtler'e karşı bir ayrımcılık olduğunu düşünmüyorlar: "İşveren kime karşı ayrımcılık yapacak? Çalışanların hepsi Kürt!" Ancak, ailelerin çok kalabalık olduğu gerekçesiyle, ev sahiplerinin Kürtler'e ev kiralamak istemediklerini söylediler. Ev sahipleri nemli evleri göç etmiş insanlara kiralamakta bir sorunları varmış gibi görünmüyor.

Zorunlu göç bu şekilde gelmiş insanların İstanbul'un yoksul kenar mahallelerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur; ancak bu sürecin tek sonucu etnik önyargı değildir. Sadece İstanbul'da değil Diyarbakır'da da, belirli bölgelerde yoğunlaşan yerinden edilmiş kişiler işverenler tarafından ucuz işgücü, ev sahipleri tarafından da evsiz, çaresiz kişiler olarak sömürülmektedirler. Dolayısıyla, zorunlu göç mağdurlarının kentlerin kenar bölgelerinde yoğunlaşmaları dışlanmalarını artıran bir etken olarak görülebilir.

Naile, Sevgi, Derya, Yunus, Saliha ve Zarife'nin hikayeleri belli açılardan özgül hikayeler. Ancak, gene de hikayelerinde tümünün yerinden edilmiş kişiler olmalarından ve zorunlu göçün beraberinde getirdiği dışlanma süreçlerini paylaşıyor olmalarından kaynaklanan ortak noktalar mevcut. Türkiye'de sosyal dışlanma ile mücadele etmeye yönelik politikalar, cinsiyet, nesil ve coğrafi bölge farklarını gözетerek, yerinden edilen kişilerin varlığını ve maruz kaldıkları çok yönlü dışlanmayı göz önünde bulundurmalıdırlar.

Politika Önerileri⁴⁴

Yerinden edilmiş kişilerin yaşamakta oldukları sosyal dışlanmaların önüne geçilmesi için önerilecek politikaların çok boyutlu olması gerektiği açıktır. Her şeyden önce, bu kişilerin ellerinden alınmış haklarının iadesi gerekmektedir. İkinci olarak, bu kişiler köylerine geri dönmek istedikleri takdirde dönüşlerini kolaylaştıracak, kentte kalmak istiyorlarsa da oradaki yaşamlarını rahatlatacak bir dizi tedbir alınması gerekmektedir. Ancak, bu tedbirler alınırken iki hususun dikkatle değerlendirilmesinde yarar vardır: Birinci husus, resmi belgelerdeki yerinden edilmiş kişi (tazminat kanunu, KDRP vs) tanımı dışında kalan mağdurlara ulaşılması

⁴⁴ Öneriler Kurban vd. (2005) çalışmasından derlenmiştir.

gerekmektedir. İkinci husus ise, bir dizi ayrımcılık nedeniyle kadınların ve genç nüfusun tedbirlerden gereğince yararlanamıyor olmasını engelleyecek tedbirler alınması gereği vardır. Üçüncü olarak ise, Güneydoğu ve Doğu Anadolu’da elden geldiğince fazla insana ulaşacak geniş tabanlı iktisadi ve toplumsal projeler tasarlamak gerekmektedir.

Hukuki Düzenlemeler

- ❖ 5233 sayılı kanunun hakkaniyet esasında ve elden geldiğince geniş bir kesimi kapsamasının temin edilmesi gerekmektedir. Yasanın uygulanması bireysel başvurularda maddi kayıpların her zaman tam anlamıyla karşılanmasını getirmese bile, böyle bir yaklaşımın yerlerinden edilmiş kişilerin devlete karşı güven duygusunu tekrar tesis etmesinde yardımcı olması söz konusudur.
- ❖ Yasanın salt maddi değil manevi kayıpları da kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmesinde yarar bulunmaktadır. Bu hem yöre insanıyla devlet arasında bir yakınlaşmayı beraberinde getirecek, hem de yerlerinden edilmiş topraksız köylülere kısmı bir destek sağlayacaktır.

Geri Dönüş ve Yerleşme

- ❖ Eski yerleşim yerlerine dönüşün bir hak olarak görülmesi gerekmektedir. Dönüş kararının özgürce ve gönüllü olarak alınması gerekmektedir.
- ❖ KDRP etkin bir şekilde uygulanmalıdır. Başvurular gönüllü olmalıdır ve başvuruların değerlendirilmesinde ayrımcılık yapılmamalıdır.
- ❖ Boşaltılmış yerleşim birimlerinde altyapı hizmetlerinin elden geçirilmesi dönüş yapanların oturabilmeleri için gerekmektedir. Bu hizmetlerin başında yolların yapımı, su ve elektrik bağlanması gelmektedir.
- ❖ İnsanlar geri döndükçe bu yerlerdeki sağlık birimleri ve okulların tekrar açılması ve buralara gerekli personelin temin edilmesi gerekmektedir.

Ekonomik Politikalar

- ❖ Son on yıldır yaşamakta oldukları kentlerden ayrılmak istemeyebilecek bir kesimin olacağı düşünüldüğünde, bu kesimin yaşam koşullarının iyileştirilmesinde yarar bulunmaktadır. Bu bağlamda, küçük işletmeler açmak ya da ev almak için ucuz krediler sağlanabilir.
- ❖ Doğu ve Güneydoğu kentlerinde iş imkanlarının artırılmasında zaruret bulunmaktadır. Bu bağlamda hem tarımsal endüstri, hem servis sektörü hem de sanayi

için teşviklerin verilmesi yerinde olur. Bölge için küçük işletmelere ucuz krediler sağlanmasında fayda vardır.

- ❖ Kırsal kesimde tarım ve hayvancılığın canlandırılmasında yarar vardır. Bu bağlamda, uygun ödeme koşullarında tarım kredileri ve dönenlere tohumluk, hayvan ve tarımsal girdi sağlanmasında fayda bulunmaktadır.

Sosyal Politikalar

- ❖ Eğitim: Okul çağındaki tüm çocukların okula devam ediyor olmaları sağlanmalıdır. Bunun gerçekleştirilebilmesi için çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik olarak da mücadele edilmelidir.
- ❖ Yetişkin eğitimi ve meslek kazandırma kursları: Okula gidememiş kişiler için parasız kurslar düzenlenmelidir. Meslek kazandırmaya yönelik kursların yaygınlaştırılmasında yarar bulunmaktadır. Bu eğitimin ve kursların özellikle kadınları hedeflemesine ayrıca özen gösterilmelidir.
- ❖ Sağlık: Yeşil Kart Uygulamasının, köylerinde (zaten yıllardır kullanamamakta olduğu) arazileri olup olmadığına bakılmaksızın, mümkün olduğu kadar çok sayıda yerinden edilmiş kişiye ulaştırılmasında yarar bulunmaktadır. Sağlık ocaklarının ve sunduğu hizmetlerin Güney Doğu'da arttırılmasında gereklilik bulunmaktadır.

Çalışmak ya da Çalışmamak: Bütün Mesele Bu!

Serra Müderrisoğlu

Psikoloji Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi

Çocuk emeği, hükümetin 1992 yılında ILO’nun “Çocuk Emeğini Engelleme Uluslararası Programı (International Programme on the Elimination of Child Labour)”na katılarak bu konudaki kararlılığını göstermiş olmasına rağmen halen Türkiye’nin önündeki önemli sorunlardan biri olarak durmaktadır. ILO ve Devlet İstatistik Enstitüsü’nün 1999 Ekiminde gerçekleştirmiş oldukları, ve bu alandaki en son çalışma olan, Çocuk İşgücü Anketine göre 6-17 yaş grubu çocukları içerisinde %10.2’nin çalışmakta olduğu ortaya çıkmıştı—üçte ikisi erkek, üçte biri kız olmak üzere; 6-14 yaş grubuna bakıldığında ise—14’ün altındaki çocukların çalıştırılmasının kanunen yasak olduğunu hatırlayalım—oran %4.2’ye inmesine rağmen yine de yarım milyon üstünde bir sayıdan bahsedilmekteydi. Her ne kadar kentsel alanlarda yaşanan yoksulluk ve enformel kesimin varlığı çocuk emeğinin önemli açıklayıcılarıysa da, ilave bir dizi etmeden de bahsedilmesi gerekmektedir: erken evlilikler, hanede yüksek çocuk sayısı, gevşemekte olan aile bağları gibi. Şüphesiz 1997 yılındaki kararla zorunlu eğitimin 5 yıldan 8 yıla çıkartılması ve son zamanlardaki kampanyalarla ailelerin çocuklarını okula göndermedeki artışın ve Koşullu Nakit Transfer⁴⁵ uygulamasının çocuk emeğinde azalma yarattığı malumsa da sorunun kontrol altına alındığı iddia kesinlikle edilemez. Neticede çocuklar evde, sokakta, çırak ya da küçük işletmelerde mavi yakalı işçiler olarak, ya da eğlence/hizmet sektöründe çalışmaktadırlar.

Sokak çocukları tüm dünyadaki şehirler için, kronik yoksulluk, sosyal dışlanma ve ayrımcılığın yanında, ülkeden ülkeye değişen ekonomik, sosyal ve siyasal etmenleri yansıtan ortak bir sosyal fenomendir. Sokakta yaşayan ya da çalışan çocuklar, Türkiye’de mevcut toplumsal, ekonomik ve siyasal dinamiklerin söyleminde iki “bariz tablo” ve günah keçisi haline gelmiştir. Sokakta çalışan küçük çocukların prototip resmi acıma ve sempatiyi doğurmaktayken, tinerli bir bezi koklayan gencin hali rast gelenler için korku ve öfke yaratmaktadır. *Kapkaç* gibi suçlar kolaylıkla, büyüyünce “potansiyel suçlu” olma önyargısıyla yaşayan bu “göz önündeki” çocuklara atfedilmektedir. Her ne kadar bu çocuk ya da gençlerin bir kısmı suça karışsa da, bu sorunun arkasında yatan durumlara dikkat çekmekte yarar vardır.

⁴⁵ Şu anda Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu, Dünya Bankası’nın katkısıyla, iki tip koşullu nakit transferi (KNT) içeren Sosyal Riski Azaltma Programı’nı yürütmektedir. İlki, hamile kadınlar ve ufak çocuklar için düzenli sağlık kontrolleri koşuluna dayalı olandır. İkincisi ise, çocukları okula yollama koşuluna dayalı ve yardımın sürekliliği için devamı zorunlu kılan tiptedir. Bu proje 2006 yılının sonunda bitecek şekilde projelendirilmiştir ve muhtemelen Fon tarafından devam ettirilemeyecektir. Ayrıca, kamuoyunda KNTlerin çocuk doğumlarında artışa yol açacağına dair yanlış bir tartışma mevcuttur.

1990ların başından itibaren, çeşitli sosyal ve siyasi güçlerle şekillenen kentsel yoksulluk, sokakta kağıt mendil satan, araba camlarını silmek için ışıklarda bekleyen, gece geç saatlere kadar dışarıda kalıp çiçek satan, hatta geceyi ATM kulübelerinde geçiren çocukların ortaya çıkmasıyla daha görülür hale geldi. Sokakta çalışan ya da yaşayan çocukların ilk görüldüğü zamanlardan bu yana yıllar geçmiş olsa da çocukların neden sokakta olduğuna ilişkin sebep ve dinamikleri irdelemek açısından toplum genelinde anlaşılmamış pek çok şey vardır. Birkaç yazarın çalışması dışında (örneğin, Karatay, 2000; Yılmaz, 2001; Altuntaş, 2003), mesele çoğunlukla 90larda Güneydoğu'daki çatışmalar, zorunlu göç ve ailece yaşanan kronik yoksulluk açısından ele alınmamıştır. Daha ziyade, medyada süregelen söylem tablonun bu “görülür” kısmını çevreleyen durum hakkında kişilerin önyargılarını yansıtan görüşler etnik köken ve siyasi çevreyi dışarıda bırakarak konunun karmalık nedenlerini incelemeyi sınırlamaktadır. Bu tip tartışmalar, yaşamları medyada başarısızca “tasvir edilen” kişiler için sosyal dışlanmayı derinleştirmektedir. Birkaç istisna dışında çocukların durumu sebebiyle aileler suçlanmaktadır. Birçok kişi, ailelerin işsiz kalmayı “seçerek” çocuklarını sokağa çalışmaya yolladığını, çocuklarını sömüren zararlı ebeveynler olduklarını ve “çocuklarını sokağa çalışmak (veya dilenmek) için yolladıkları için” cezalandırılmaları gerektiğini iddia etmektedirler.

Çocukların sokaklardan alınıp eğitim sistemine dahil edilmesi gerektiği konusunda hemfikir olursa da çocukların karşılaştığı sayısız sorunu okullaşmanın çözeceği fikri, en iyi ihtimalle eksiktir. Her ne kadar devlet okullarında ilköğretim “ücretsiz” olsa da, çocukları okula göndermenin ek masrafları vardır. DİE, bir çocuğun devlet okulundaki bir yıllık eğitim masrafının 500 dolara yakın olduğunu hesaplamıştır.⁴⁶ Bu ek masraflar nedeniyle, çok kısıtlı kaynakları olan aileler çocuklarını okula göndermede dezavantajlı durumdadırlar. İlköğretimin ikinci kademesinde okulu bırakma oranı oldukça yüksektir. Her ne kadar 8 yıllık eğitim 1997'den itibaren zorunlu hale gelmiş olsa da, 8inci sınıfı tamamlama oranı yüzde 80 civarındadır.⁴⁷ Yoksul ailelerden gelen birçok öğrenci 13-14 yaşına gelince işgücüne katılmakta ve dolayısıyla aile bütçesine destek için son yıllarında okulu bırakmaktadır. Sonuç olarak, fırsat eşitliği yaratmayı amaçlayarak konan bu eğitim politikası gerekli sosyal politikalarla (örneğin, yeterli çocuk yardımı sistemi) desteklenmediğinden başarılı olamamıştır.

Risk altındaki çocuklar sorununa yalnızca sokakta çalışan çocuklar odaklı bakış, daha yaygın olan kapalı alanlarda uzun sürelerle ve belki de daha ağır ve sömürücü koşullar altında

⁴⁶ DİE verisi, 2003.

⁴⁷ Hacettepe Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA), 2003.

alışan ocuk ve gençleri kaçırmaya sebep olmaktadır. Bu “görünmez” işçiler ağıır için yükünü taaşımakta ve okulu bırakma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu makale, bu ocuk ve gençlerin içinde bulundukları koşulları nasıl gördüğünü ve hayata dair kararları nasıl aldığıyla ilgilenmektedir. Bu ocuklar ve gençler günde 8 saat çalışıp bir yandan da okula giden, eğitimlerine devam etmek için büyük zorluklara katlanmaktadırlar. Liseye devam edememek onlar için gerçek bir risktir. Sistemden bu kadar erken kopmak, ortaokul ve lise eğitimi daha güvenilir bir gelecek sağlayacak yegane yol olduğundan, yoksulluk döngüsünü kırma şanslarını ellerinden almaktadır.

Sosyal bilimciler tarafından 1990ların sonlarında yürütülen sayısız alışma (Karatay, 2000; Altıntaş, 2003) sokakta çalışan çocukların demografik özelliklerine dair tutarlı bir tablo sunmuştur. Çocukların aileleri genellikle 80lerin sonlarında Güneydoğu’da artan PKK- asker çatışmasından kaçarak şehirlere göç eden yeni göçmenlerdir. Aile reisleri ya işsiz ya da sosyal güvenceden mahrum, düşük ücretli geçici işçiler olan, genellikle eğitimsiz ve g öncesi tarım sektöründe çalışan kişilerdir. Ortalama 6-8 çocuklu hanehalkı nüfusu kalabalıktır, şehrin gecekondualarında kirada yaşamaktadırlar. Dolayısıyla araştırma sonuçları, önceki g dalgalarının aksine, göç etmek istemediği halde güvenlik endişesi ve savaşın yoğunlaşmasıyla artan ekonomik sıkıntılar sebebiyle şehre gelen ve ciddi yoksulluk içinde yaşayan aileler olduklarını göstermiştir. G ihtiyaına karşı bu isteksiz tavır, hazırlanmak için çok az zaman oluşu ve geldikleri yerle, zor durumlarda destek verebilecek bir bağın eksikliği bu g dalgasıyla öncekiler arasındaki en önemli üç farktır.⁴⁸ önceki g süreçlerinde çalışan koruyucu etmenlerin çoğu, güçlü akrabalık bağları, yakın aile ilişkileri, daha güvenli yoksul mahalleler, artık eskisi kadar var olmamaktadır. Ekonomik dezavantaj ve sosyal dışlanma deneyimleriyle oluşan kronik zorluklar, çoğunluk için günlük varlıklarında dayanılmaz baskılar kurmuş ve ailelerin dağılmasına, kendi içerindeki bireylere istemeden de olsa zarar vermeye yol açmıştır. Ailelerin büyük bir çoğunluğu tarafından yaşanan mevcut kriz, izole edilmiş veya hiçbir sosyal güvence ve sağlık sigortasından yararlanmayan bu ailelerin hayatlarında var olmaya devam edecek birçok riskin etkileşimini içermektedir. İlerde de sürmesi muhtemel sosyal ve ekonomik alanda yabancılaşma içinde yetişen gençler, hayatlarını yoksulluk döngüsünden kurtarmaya yönelik çok az umut beslemektedir.

⁴⁸ Erman (2003).

Dönüm Noktasındaki Gençlik

Yoksulluk içinde yaşayan çocuklarla ilgili yürütülen araştırmaların temel varsayımı, yoksulluğun ebeveynlik yetilerini zayıflatarak çocuklarda sosyal ve psikolojik zorluklara yol açtığıdır. Yoksulluk ve bolluk içinde yaşayan gençler kıyaslandığında bu iki farklı grup gösterdikleri davranışsal sorunlar açısından birbirlerine benzer bir tablo sergilemektedirler. Madde kullanımı/bağımlılığı, tehlikeli davranışlar ve eğitime ilgisizlik düzeylerinde benzerlik görülmektedir.⁴⁹ Bariz bir şekilde farklı olan ise varlıklı gençlere fırsat eşitsizliği ya da gelecekteki şanslarını etkileyebilecek sicil kaydı gibi sonuçlardan muzdarip olmalarını engelleyerek bu geçiş dönemini telafi etmelerini sağlamak için sunulan mekanizmalardır.

Yoksul mahallelerdeki gençlerin geçiş dönemindeki isyankar davranışlarını düzelterek kaynaklardan eksik olduğu gerçeği kabul edildiğinde ve yaptıkları her tercihin (uyuşturucuya başlama, okulu bırakma vb.) gelecekte seçecekleri yol için çok ağır sonuçları olduğu düşünüldüğünde, gençlere gerçekten yardımcı olacak herhangi bir “yardım” girişiminde bulunmadan önce kararlarına yön veren durumlar ve içinde bulundukları ortamın değerlendirilmesi gereği takdir edilmelidir. Yoksul kesimlerdeki gençler umutlarının kırılması ve isteklerine ulaşamama gibi bir sürü engelle dolu olan yollarına devam etmek için reddedilme ve umutsuzluk hisleriyle mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar.

Tarlabaşı’ndan İki Ses

Tarlabaşı’ndaki (*Bülbül Mahallesi*) gençlerin hayatlarına daha yakından bakmak için, eğitime son derece bağlı iki genç ile (yaşları 14 ve 17) göç, mahalleye yerleşme, okul hayatı, iş koşulları, mahalleleri ve yaşadıkları ayrımcılık ya da toplumdan dışlayıcı deneyimler hakkında görüşme yapıldı.

Tarlabaşı, bilindiği üzere, İstanbul’un gettolaşmış, kentiçi çöküntü mahallelerinden biridir. Kent merkezine oldukça yakın olan bu mahalle sakinlerinin önemli bir bölümü yerlerinden edilmiş, zorunlu göçle kentlere gelmiş kesimdir. Enerjilerini çalışmak ve okumak arasında ayarlamaya çalışan, ve aynı zamanda bir dizi dışlanmaya maruz kalan, iki genç erkeğin deneyimlerinden yola çıkarak, çocuk emeğine ilişkin bir dizi saptamada bulunmaya çalışacağız—bu saptamaların Türkiye’nin ve İstanbul’un değişik mekanları için geçerli olabileceği noktasından hareket ederek.

⁴⁹ Luthar ve Ansary (2005).

Göç Deneyimi

Aileleri son 10-15 yılda büyük şehirlere göç etme zorunda bırakan travmatik olaylar ve koşulların önemi bana anlatılan hikayelerde önemli bir yer tuttu. Terör yılları ve PKK ile ordu arasında kalma ile ilgili güvensizlik hissi savaşı yaşamış herkesin ruhunda derin izler bırakmış. Geceleri savaşa şahit olma, asker tarafından sorgulanma, topraklarına tekrar erişim imkanı bulamadan köyü boşaltmaya zorlanma gibi hikayeler, yer değiştirmenin aileleri ayırmaya başladığı koşulların dikkat çekici duygusal yükünü göstermektedir. Babalarının düzensiz iş koşullarına rağmen her iki ailenin İstanbul'da yeniden bir araya gelebilmesi için uzun yıllar ve adımlar gerekmiş. Her iki aile için de, yeni bir hayat kurmak için gerekli fırsatları sunacak destek mekanizmalarının eksikliği çok açıktır. Aileler, bölgede 90larda yaşananlar hakkında çok az şeyin bilindiği bir yere geldiler. Sonuç olarak, bu farkındalık eksikliği Kürtlüğe karşı ayrımcılık deneyimlerle birleşerek ailedeki her birey için ek bir yük haline gelmiş.

Babalarının düzensiz iş durumu bağlamında Mehmet ve Batu⁵⁰, kağıt mendil ya da su gibi para yapacak mallar satmak üzere sokağa çıkmışlar. Ailelerin geçim derdi, bir şekilde çalışmak zorunda olduklarını fark eden çocukları da kapsamaya başlamıştır. Sokakta çalışan başka çocukların da ifade ettiği gibi, herhangi bir tehlikede müdahale edebilecek yaşça daha büyük bir akraba ya da kardeş gözetiminde sokakta çalışma söz konusu olmuştur. Yanlarından geçenlerin çoğu bu “görünmez” desteği fark etmeyerek ailelerin çocukları kendilerine para getirsinler diye sokağa “bıraktıklarını” sanmışlardır. Çocukların sağladıkları günlük kazançlar ailelerin şehirde hayatta kalmaları için çok önemliydi. Bu durum aile bireyleri arasında yoğun bir dayanışma duygusuna dair romantik bir hikayeden çok, daha iyi seçeneklere olanak tanımayan acımasız koşulların acı gerçeğinin hikayesidir. Her iki genç de sokakta çalışma deneyimlerinde bahsetmişlerdir; ama sokakta çalışarak geçirdikleri zamanın, sonuçlarının yaşamlarına etkisi açısından en kötü zamanlardan biri olmadığı açıktır.

2001 krizinden çıkıştan sonra okul çağındaki çocuklar için toplumun gözünden uzak, şehre yayılmış tekstil atölyeleri gibi küçük işletmelerde iş olanağı artmıştır. Sokaklar yerine bu atölyeler gibi kapalı mekanlarda, cüzi ücret karşılığında okuldan sonra fazladan 8 saat

⁵⁰ Gizliliği korumak için isimler değiştirilmiştir.

çalışma gibi şartlarda çalışıyor olmak hem çalışıp hem de okumanın en stresli yanlarından biridir.

Okul ve İş

Valla okula gitmek gayet güzel bir şey de zorluklar çıkıyor bazen. İşte o zorlukları yenmek lazım oluyor. (Örnek verebilir misin?) Mesela iş, işe gidiyorsun, bir yandan mesela işe gidiyorsun, sabahla kalkıyorsun, zaten saat 7'de kalkıp okula gideceksin. 12:30'da okuldan çıkıyorsun yemek falan sonra iş... zaten saat en az işten çıkacağın 10'dur. Ondan sonra çıktın mı zaten zamanın kalmıyor, eve gidiyorsun, saat 12'ye geliyor. yani öyle.

Bu cümleler, röportajda okula gitmenin ona ne ifade ettiği sorulduğunda Mehmet'in (14) başlangıç cümleleriydi. Konuşmamızın başından sonuna değin Mehmet, eğitime verdiği değer ve 4üncü sınıftan bu yana çalışmak zorunda olsa da, okulda başarılı olabilmek için harcadığı emekten bahsetti.

Okula gitmek güzel bir şey. Hocalar zaten ders veriyor, zaten hiç sıkılmıyorsun. Arkadaşların var, teneffüslerin var, teneffüste arkadaşlarını görüyorsun. Hani işte oldun muydu, kafan zaten hep işte oluyor. Zaten akşam toz içindesin, şey nasıl söyleyeyim çok zorluyorsun. Okulda işte dersler var, derslerini çalışıyorsun, daha başarılı oluyorsun. Geleceğinin sağlam olduğunu görüyorsun. Güzel bir şey okula gitmek.

Mehmet, ailesinin tüm itirazlarına rağmen görüşmemizden 3 hafta önce işi bırakma kararı almış bir 7inci sınıf öğrencisi. Sokakta kısa bir süre çalıştıktan sonra, 4üncü sınıftan itibaren tekstil atölyelerinde ve diğer küçük ölçekli işlerde çalışmış. Okulu bitirene kadar işe dönmeme konusunda çok kararlı ama babasının borçları ve yaşanan ekonomik sıkıntılar düşünüldüğünde bu pek olası olmadığı bir durum içerisinde. Şu an çalışmama konusunda ailesiyle sürtüşme yaşıyor. Yedi çocuklu ailenin en büyük ikinci çocuğu. Babası, birkaç ay içinde borçlarını kapatması gerektiğinden Mehmet'in o zamana dek çalışmasını istiyor. Geçen yıl neredeyse sınıfta kaldığından ve bu yıl da uzun iş saatleri sebebiyle yeni döneme başarısız bir başlangıç yaptığından son 3 haftadır arayı kapamak için harcadığı çabadan bahsediyor. İşe gitmezse notlarının yükseleceğinden ümitli. Mehmet liseye devam edebilmek ve muhasebeci olmak istiyor.

Mehmet, ailesinin işe dönmesi için yaptığı baskıdan öfkeli bir şekilde bahsediyor:

Okula gideceğim diyorum, gitmeyeceksin diyor. Gidiyorum, çalışacaksın diyor. Çalışmayacağım diyorum. Kaç kere kütüphaneye gidiyorum, sen dışarı çıkıyorsun diyor, oyun oynamaya falan. Ya bilmiyorum. Abla aslında ben bu sene kendime söz vermiştim, ben okula gitmeyecektim. O kadar sinirlendirdiler ki abla. Öyle, seni okula göndermeyeceğiz, seni okula göndermeyeceğiz, seni okula göndermeyeceğiz. Ben yani kendime söz vermiştim dedim işte, okula giderken beni göreceksiniz bir de gitmezken göreceksiniz. Gerçekten söyleyeyim abla kaç kere kötü arkadaşlarla da takıldım abla. daha büyüklere takılıyordum ben. O kadar sinirlendim ki abla, şey de kullanıyorlardı, sigara. Ama anlamadılar abla. Kendime zarar veriyordum.

Her ne kadar yılın geri kalanında çalışmamak konusunda kararlı görünse de, bunda başarılı olup olamayacağı sorulduğunda durumun belirsizliğinden belirginleşiyor.

Mehmet için iyi notlar almak ne kadar büyük bir başarı ise alamamak da bir o kadar yük oluyor ve derdine yardımcı olabilecek öğretmen desteğini bulamadığından yakınıyor.

(Öğretmenin mesela biliyor mu senin çalıştığını?) Bazen biliyor, bazen anlatıyorum. Nasıl söyleyeyim abla, mesela ders var, yapamadığım zaman niye yapamadın diyor. Hocam işteydin diyor, çalışıyor musun diyor, çalışıyorum diyorum. Bazen de unutuyor çalıştığımı unutuyor, şey yapmıyor. Kızıyor da söylüyorum yine, tamam yap diyor, çalışsan da yap diyor. Okula o zaman niye geliyorsun ders çalışamıyorsan o zaman diyor.

Mehmet, aile desteğinden mahrum olarak okula gitmek ya da akademik başarılarına ket vurarak çalışmak ikileminden kurtuluş yolunu bulmada yalnız bırakıldığını açıkça gösteriyor.

Batu, bir yandan Açık Lise'ye kayıtlı ve Öğrenci Seçme Sınavı'na hazırlık için dershaneye giden, bir yandan da bir tekstil atölyesinde tam zamanlı olarak çalışan 17 yaşında bir genç. Batu, öğretmen olmayı ve belki de çalışmak için Mardin'e dönmeyi amaçlayan, disiplinli ve çalışkan bir genç portresi çiziyor. Akademik başarıya dair bu güçlü hedefleri 6ıncı sınıftaki bir öğretmeniyle olan önemli paylaşımlara dayanıyor.

Şimdi, Mardin'deyken yani ilk yani birden dörde kadar okula giderken doğru dürüst okula gidemiyorduk. Yani bir bir tarlaya gidiyorduk, ordan ordan şey topla hayvanlar için ottur şudur budur toplarken okula doğru dürüst gidemiyorduk. Ama ben okula tam şey altıncı sınıfta başladım. Altıncı sınıfta bir tane hocamız vardı, sosyal hocası, okulda herkes korkuyordu ondan. Ders çalışın yarın bana bu konuyu anlatın dedi. Evet, bende coğrafyadan baya çalıştım, baktım hoca dedikleri gibi değil, baktım iyi yani ders çalıştıktan sonra aferin filan diyor. Bende tamam bundan sonra çalışayım. Şey yaptım yani, altıncı sınıftan itibaren artık bir şeyler düşünmeye başladım. Fazla bilgimiz yoktu. Niçin gidiyorduk, bitirdikten sonra ne sahibi olacağız, hani 1'den 5'e kadar hiç, yani okul nedir diye doğru dürüst bir şey bilmiyorduk hiç. Yazı yazıyorduk, ne olacağımızı bilmiyorduk. İlk beş yıl notlarım kötüydü. Okula gitmediğim için

ancak geçebiliyorduk sınıfı, okula gitmiyorduk çünkü. Sonra çalıştım teşekkür aldım. Buraya geldik, karnemle teşekkürüm buraya gönderildi.

Batu İstanbul'a temelli taşınmadan önce iki yaz boyunca su satmak için gelmiş. 7inci ve 8inci sınıfa İstanbul'da devam etmiş ve her iki yıl da takdir ve teşekkür alarak çok başarılı olmuş. Okula devam ederken bir yandan da çalışmış. 8inci sınıftan mezun olduktan sonra liseye gitmesine izin verilmemiş ve bir tekstil atölyesinde tam zamanlı olarak çalışmaya başlamış. Okula devam etmesine engel olan koşulları şöyle dile getirmiştir:

Bir de dayımın bir tane oğlu vardı, bilmiyorum ne okuyor, üniversite mi lise mi, Bursa'daydı. Şimdi ona baya baya para gönderiyorlardı. E, bende kayıt olacağım, babama da kötü örnek oluyor. Senin oğlunda böyle okusa, bu kadar para harcayacak. Oradan, babam da onun dediğine kandı. Bir de babaannem vardı, o şey diyordu çalışacak kimse yok. Yani bu gittikten sonra kim çalışacak? Bir yandan babaannem söylüyor, dayımda her ay bu kadar çok para gönderdim diyordu. Göndermedi. Bizim arkadaşın abisi, o da Açık Liseye gidiyordu oradan geldi aklımıza. Tamam ben de gittim kaydımı yaptırdım. Yani babamdan habersiz...

Açık Lise'ye kayıt yaptıрма kararı Batu'nun hayatında çok önemli bir rol oynamakta. Halen derslerini tamamlayıp ÖSS'e girmek için çok fazla çalışıyor. İşyerinde çok ağır sorumlulukları olmasına karşın görece iyi kazandığı düşünüldüğünde, aldığı maaşın bir öğretmeninkiyle karşılaştırılabilmesi sebebiyle kendisine çoğu zaman öğretmen olma isteğiyle ilgili şaka yapıyor. Batu, benzer durumda olanlara Açık Lise'ye kayıt ve üniversiteye devam şansını kaybetmeme konusunda tavsiyeler veriyor. Öğretmenlerle ders işlemeyi özlediğini ve kendisini dershanede düzenli liseye giden öğrencilerden geride hissettiğini ifade ediyor.

Okul Güvenliği

Mehmet'in okulunda silahların varlığı, şiddet içeren günlük kavgalar birçok örnekte ifade edilmiştir. Mehmet kimi zaman okul müdürünün bile çaresizce korktuğu olaylardan bahsetti; müdürün problemli öğrencilerin "büyükleri"nden biri tarafından saldırıya uğradığı zaman olduğu gibi. Okul içindeki şiddet ya da uyuşturucunun okuldaki ulaşılabilirliği Mehmet'in okuluna has bir sorun olmadığından, okul güvenliği üstünde durulması gereken bir konudur.

Ayrımcılık ve Sosyal Dışlama

Batu sınıfta yaşadığı ayrımcılıktan uzunca bahsetti:

Baya baya bir yabancılık çektik ilk sene. Çünkü, bizim bir de Türkçemiz fazla gelişmemişti. Orada okulda zaten tek hocayla Türkçe konuşuyorsun. Arkadaşlarıyla hepsiyle Kürtçe. Arkadaşlar konuşuyordu hani. Bizimle alay etmiş. Köyden gelirken öyle diyorlar ya. Hani köyden gelmiş bilmiyor. Ama kendi içimizde şey dedik, geldik ama onlardan daha çalışkan olcaz dedik. Ben arkadaş yine aynı sınıftaydık işte. Birlikte çalıştık. İlk dönemde teşekkür aldık. İkincisinde takdir aldık. 6. sınıfta şey olmuştuk ya, hani devamlı okula... 7 ye de devam ettik. Ordan artık öğretmenlerle de şey olduk. Bir de 8. sınıfta, bir de zaten başlamıştık. Ondan da teşekkür aldık, takdir, o da iyi oldu. Bizim sınıfta bir amcaoğlu vardı, bir iki bizim oralı vardı. Yani biz de kendi aramızda konuşuyorduk. Diğerleri iyi diyordu yani, bizimle konuşmuyorlardı. Hani bunlar yokmuş gibi, bir iki kişi olsaydı belki daha kötü olurdu, biz 4-5 kişiydik, bir de çalışıyorduk, hocalarla aramız vardı. Bizimle fazla şey yapmıyorlardı. Ama arkadaşlık olsun, fazla bizimle arkadaş olmuyorlardı. İşte yani ayrımcılık yapıyorlardı, Kürt-Türk diye. Ordan yani, bazen yani şey, ordan negatif enerji alıyorsun, kendini kötü hissediyorsun. Bizim orada, yani, erkekle kız şeyi vardır. Örneğin, konuşmuyorduk. Ama burada, önümüzdeki kızdaki bir şey istiyorduk, veriyorduk. Yani vermiyorduk, niye böyle yani bizde böyle. Yani şey gelenek böyleydi. Onlarla tam yani böyle alay etmiş gibi oluyorlardı. Yani böyle isterken bile seni küçümsemek istiyorlardı.

Batu benzer tecrübelerinden bahsetmeye devam ediyor ve akıldan çıkmayacak bir soru soruyor. Bana sokaklarda çalıştığı zamanlardan kalma adli sicilinin öğretmen olmak için herhangi bir zorluk çıkartıp çıkartmayacağını soruyor:

Su satarken, selpak satarken baya hani polisler geliyor bizi alıyordu adın ne, soyadın ne, nerelisin. Bizde şey diyoruz örneğin bir meslek seçerken acaba bunlar bizim üzerimizde olumsuz bir şey olur mu?

Konuşmamız boyunca etnik kimlik eksenli konularda; ayrımcılık korkusu, adil olmadığını düşündüğü şeylere karşı kızgınlığını ifade ederkenki kısıtlı duyguları ve hakim kültüre dahil olmak için doğru şeyi yapma isteği açıkça hissediliyordu.

Mehmet ayrımcı bir hareketle karşılaşmadığını belirtirken ev dışında Kürtçe konuşmamaya özen gösterdiğini ekliyor. Bunu ailesinin geliştirdiği “basit bir alışkanlık” olarak tanımlıyor. Her iki genç de Türk arkadaşları olmadığını belirttiler. Bu onlar tarafından “seçilmiş” bir durum olsa dahi yine de hakim kültürden dışlanmanın derecesini yansıtmaktadır.

Mahalle

Hem Mehmet hem de Batu mahallerinde yaşamının tehlikelerine dikkat çektiler. Diyarbakırlılar ve Bingöllüler arasındaki anlaşmazlıktan, hırsızlık çetelerinin liderlerini aramak için gelen polisten ve neredeyse her gün yaşanan hırsızlık olaylarından bahsettiler. Bir öyküde Mehmet gündüz vakti bütün komşular seyrederken meydana gelen bir hırsızlık olayını anlattı:

Yani artık öyle bir hırsızlık olmuş ki yani sabahın saat 7'sinde ben evden çıkıyorum, annem camda, kardeşimle okula gidiyoruz. Adamın biri, sabahın körü abla herkes yanından geçiyor, adam tırmandı cama çıktı, oradan evin içine girdi, 5-10 dakika sonra yine çıktı. Herkesin gözünün önünde, hiç kimsenin yani, zaten sen napıyorsun dese, zaten o adam bitti, kimse bir şey diyemiyor.

Bülbül Mahallesi'nde her iki gencin dikkat çektiği en büyük tehlike silahlara ilişkin. Mehmet kendisi için korktuğunu reddetse de, sokakta oynamak için dışarı çıkan iki küçük kardeşi için endişelendiğinden bahsetti.

Her gece silah sesi mutlaka var. Yani ne yaptıkları belli değil bir anda oluyor, bir anda oradan 5 kişi oradan 10 kişi derken ne olduğu belli değil yani. Bir anda çıksalar... sabah bile oluyor bazen. Bir şeye çok korkum var, kardeşlerim filan caddeye çıkıyorlar, sokakta oynuyorlar, onların başlarına bir şey olursa, yani onlardan korkuyorum.

Uyuşturucu da Bülbül Mahallesi'nin bir parçası. Mehmet ve Batu mahalle de varolan uyuşturucu piyasasını ve gençlerin, yetişkinlerin ve hatta bazı kadınların da uyuşturucu kullandığını anlatıyorlar.

Batu mahalledeki gençlere ilişkin gözlemleri hakkında detaylı olarak konuştu. Zengin çocuklar gibi yaşayıp son moda kıyafetleri giyme isteği uyandıran gelir farklılıklarının mahalle genelinde yarattığı çaresizlik hissinden bahsetti. Batu, fazla para kazanamayacak olma hissinin yarattığı düş kırıklığının kimilerini hırsızlık çetelerine dahil olmaya kadar götürdüğünü ifade etti. Batu ve Mehmet'in bu çetelerin reisleri olarak aynı isimleri vermesi mahallede ne kadar bilindiklerini göstermektedir.

Sonuç

Mehmet ve Batu kendileri için doğru kararları verebilmek için bir çok zorluğa göğüs germesi gereken bir çok açıdan güçlü özellikleri olan gençleri temsil ediyorlar. Ailelerinin içinde bulunduğu koşullar onlara hayallerindeki işi sunacak eğitime giden yolda büyük engeller oluşturmaktadır. Her ne kadar Batu ve Mehmet eğitime devam konusunda kararlı olsalar da, kararlılık bu tip fırsatları değerlendirebilmek için yeterli olmamaktadır. Daha düşük eğitim hayalleri ve başarısı olan gençler 8inci sınıfı bitirmeden okulu kolaylıkla bırakabilmekte ya da liseye devam için bu kadar mücadelelere girmemeyi seçebilmektedirler. Okullar tek başlarına, yoksul mahallelerdeki bu çocuklar için vaat edilen refah ortamını sunamamaktadır. Eğitim sistemi ciddi saldırı altındadır ve artan uyuşturucu ve şiddet olayları ile baş edebilecek gerekli kaynaklardan mahrumdur. Gençler kendilerini yalnız ve daha varlıklı yaşlılarına sunulan koruyucu mekanizmalardan mahrum bırakılmış hissetmektedirler. sorunlar çok yönlü ve kronik olduğundan yoksulluk içindeki çocuk ve gençlere yönelik yardım girişimleri öncelikle gençleri etkileyen koşulları anlamayı hedeflemelidir.

Türkiye’de, küçük çocukların düzenli sağlık kontrolü ya da çocukların okula devamı karşılığında verilen koşullu nakit transferleri gibi çocuk odaklı sosyal yardım planlarının ve bunun yanında aileler için asgari ücret planlarının genişletilmesi gerekmektedir. Ayrıca KNTlerin, verildiği kişilerin koşullarını iyileştirici ve güçlendirici bir yapısı olmalıdır. Devlet okulları aileler üzerindeki harcamaları kıstak amacıyla gerekli mali desteğe sahip olmalıdır. Okul ve mahalleler çocuklar için en temel sosyalleşme alanı olduğundan her ikisinin de sosyal birliktelik ve uyum yaratacak sosyal politikalarla desteklenmesi gerekmektedir. Çocuğun parasızlık yüzünden dışlanmaması için okul faaliyetleri ücretsiz olmalı ve bu faaliyetler okul sisteminin mikro alanı içinde bütünleyici bir görev görmelidir. Yoksul mahalleler için toplum odaklı sosyal hizmetlerden toplum merkezleri aracılığıyla yararlanabilmelidirler. Okullar ve toplum merkezleri mahalledeki çocuk ve gençlere iyi hizmet sunmak için ortak hareket edebilmelidirler. Mahalleye aktarılan kaynaklar gençleri olumlu gelişmeye yönlendirebilir. Son olarak, çocuk emeği yasalarının daha güçlü bir şekilde uygulanmalı ve iş yerleri çocuk emeğinin sömürüsüne karşı denetlenmelidir. Bütün bu değişiklikler yardım girişimi düzeyindeki çabalarla değil, hak odaklı politikalar çerçevesinde gerçekleşmelidir.

BÖLÜM 3

ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE ANALİZLER

ANKET HAZIRLIĞI: DERİNLEMESİNE GÖRÜŞMELER VE FOKÜS GRUPLAR

Anketimizi daha iyi bir şekilde kurgulamak amacıyla öncelikle yerel ve merkezi yönetimde sosyal hizmetlerden sorumlu idareciler, yoksulluğu ve sosyal dışlanmayı azaltma alanında çalışan STKlar ve genel olarak sosyal politika alanında çalışan araştırmacı/akademisyenlerle derinlemesine görüşmeler yapmayı ve ikinci olarak da 12 tane (incelenen her ilde ikişer tane olmak üzere) fokus grup çalışması yürütmeyi uygun gördük.

Derinlemesine görüşmelerin ilk grubu (yerel ve merkezi yönetimden) idarecilerle, sosyal politikaların nasıl tanımlandığı, kurgulandığı ve uygulandığını anlamak amaçlı—sosyal desteğin niteliği, hedef kitlenin belirlenmesi/kategorilendirilmesi ve yapılan yardımların etkilerinin belirlenmesi gibi konular üzerinde—gerçekleştirildi. Aynı zamanda, bu yardım mekanizmalarındaki yönetim boyutuyla da (yani belirli bir [nakit ya da ayni] yardımın farklı ihtiyaçları olan insanlara nasıl dağıtıldığı ile) ilgilenmekteydik. İkinci grup görüşme, sosyal konular ve sosyal dışlanma üzerine çalışan STK temsilcileriyle yapıldı. STKların aktiviteleri sokak çocuklarından Alevilere, engellilerden eşcinsel haklarına, hüküm giymiş kişilerden zorunlu göçmenlere, insan haklarından namus cinayetlerine uzanan çok farklı alanları kapsıyordu. Bu kesimle görüşürken, etkinlik alanlarını, diğer STKlar ve yerel/merkezi hükümet ile kurdukları ortaklıkların niteliklerini ve yapılmasını istedikleri politika değişikliklerini konuştuk. Haliyle, yalnızca (geçmiş/bugün/gelecek) hareket planlarına dair değerli görüşler edinmekle kalmayıp, sosyal dışlanma konusuna çok farklı açılardan (tanım, sebeplendirme ve çözüm sunma vb. gibi konularda) değinen paydaşların varlığını da gördük. Son olarak, kayıtdışı ekonomi, istihdam sorunu ve yoksulluğun tezahürlerini bazı meslektaşlarımızla tartışma fırsatımız oldu. Bütün görüşmeler (ve ayrıca bize sunulan yazılı malzeme) farklı paydaşların ve sosyal yardım alanında çalışan farklı resmi birimlerin tutumunu anlamada bize fazlasıyla yardımcı oldu ve aynı zamanda ülkedeki sosyal yardımın niteliğini daha iyi kavramamıza katkı sağladı (yürüttüğümüz derinlemesine görüşmelerin listesi bu bölüme ek olarak sunulmuştur).

Yoksulluğa ve sosyal dışlanmaya sebep olan konular üzerine seçilmiş şehirlerin gecekondu ve kentiçi yoksul bölgelerinde yaşayan kişilerle toplam 12 fokus grup çalışması yürüttük. Muhtemel coğrafi farkları görmek için her şehre gitmeye ve kadın-erkek arasındaki muhtemel farklılaşmayı yakalamak için de biri erkeklerle diğeri kadınlarla olmak üzere her ilde ikişer grupta çalışmaya karar verdik (kadın ve erkekleri karıştırmamak için fazladan bir nedenimiz daha vardı: geçmiş tecrübelerimiz düşük sosyo-ekonomik statüdeki kadın ve

erkeklerin bir araya geldikleri zaman rahat ve özgür bir şekilde konuşamadıklarını göstermişti). Foküs gruplar profesyonel bir araştırma şirketi tarafından tasarlanmıştır ve araştırma ekibi ise moderatör olarak görev almıştır. Ekip başlangıçta araştırmanın amacını açıkladıktan sonra kimliklerinin gizli kalacağını garanti etmiştir. Toplamda 39 erkek ve 44 kadın foküs gruplara katılmıştır. Erkekler için ortalama yaş 37.5'tur; 5'i mevcut durumda işsizken, geri kalanı kayıtdışı sektörde çalışmaktadır; 32'si evli ve çocuklu, 4'ü engelli ve 32'si göçmendir. Kadınlar için ortalama yaş 34.5'tir; 6'sı henüz evlenmediğinden ailedeki bebek ya da yaşlıların bakımını üstlenmiş durumdadır; 12'si evde üretim yapmakta ya da hizmet sektöründe yarı zamanlı çalışmaktadır (temizlik işi çoğunlukla); 3'ü kayıtdışı ekonomide çalışmakta; 2'si engelli ve 38'i göçmendir.

Konuşmayı şu başlıklar şeklinde yapılandırdık:

- Yoksulluğun tezahürleri, sağlık, eğitim ve yaşam şekli üzerindeki etkisi
- Engellilerin sorunları
- Sosyal dışlanmanın ekonomik olmayan türleri, yani kültürel, politik ve mekansal dışlanmalar
- Yoksullukla mücadelede ailelere destek olan sosyal ağlar
- Çeşitli kamu/özel birimlerinden alınan sosyal destek
- Yoksulların yaşadıkları sorunlar ve gördükleri yardım, destek açısından göç hikayeleri (göç etmiş olanlar için)
- (Kadınlar için) Ev/iş/toplum içinde yaşadıkları ayrımcılığın niteliği

Her foküs grup yaklaşık üç saat sürmüş ve konuşmalar asistanlar tarafından not edilmiştir (kayıt tutmanın zorlukları önceki foküs grup çalışmalarında gözlemlenmiştir; zira kişiler genellikle oto-sansür ihtiyacı duymaktadırlar). Daha sonra notlar üzerinden gidip bazı kategorilendirme araçlarıyla (ATLAS yazılımı da dahil olmak üzere) anketimizin soru modüllerini oluşturduk.

Toplantılar esnasında ön plana çıkan hususları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Çok boyutlu bir düzlemde karşımıza çıkan yoksulluk (yaşam koşulları, çocukların eğitimi ve sağlık hizmetlerine ulaşım gibi), hemen hemen tüm konuşmaların odağındaydı. Ayrıca, yoksulluğun dinamik niteliğine dair bir vurgu yapılmaktaydı; yoksulluk nedeniyle çocuklarının iyi eğitim alamadıkları ve dolayısıyla ilerde onların bugün kendilerinin yapmakta oldukları işlerden daha iyi iş imkanlarını

yakalayamayacaklarının altı çizilmekteydi. Bu bağlamda, okula gönderilen çocukların ilave masraf kapısı olduğu (hem ulaşım, ders malzemesi ve okulda yemek masrafları olarak hem de okulca istenen “bağışlar” nedeniyle) ve aynı zamanda okula giden çocuğun artık evde ya da dışarıda çalışıp evin bütçesine katkı yapamayacağı ya da evdeki küçük kardeşlere ve yaşlılara bakamayacağı ifade edilmekteydi.

- Yukarıda bahsedilen, çocuğun okula gönderilmesinin aile bütçesine yapacağı ilave masraflar dışında, okula gönderilen çocukların alacağı eğitimin niteliği hakkında kötümser olmalarına dair bir dizi neden sıralanmıştır: kimileri mahallelerindeki okullarda eğitim kalitesinin düşük olduğundan dem vurmuşlar (dolayısıyla kentçindeki okullar arasında eğitim açısından farklar bulunduğu işaret etmişler); kimileri çocukların düzgün çalışma ortamlarının olmaması (evlerin küçük ve kalabalık olduğu mahallelerde kütüphane ve okuma odalarının bulunmayışı) ve müfredat dışı etkinliklerin bulunmaması sebebiyle çocukların verimlerinin düşük kaldığını belirtmişler; kimileri okullarda ve yakınlarında artmakta olan suç olaylarından kaygılandıklarını söylemişler; ve kimileri de kız öğrencilerin okula gönderilmelerinin önündeki kültürel engellerin hâlâ bulunduğunu vurgulamışlardır. Sonuçta, ekonomik ve diğer bir dizi etmenin yoksul mahallelerde çocukların eğitime ulaşmalarının önünde engeller oluşturduğu vurgulanmış, bunun da yoksulluk-düşük eğitim-düşük ücretli iş-yoksulluk fasit dairesine neden olduğu belirtilmiştir.
- Yoksul mahallelerde yaşayan kesimin en önemli sorununun formel kesimde iş bulamama olduğu dile getirilmiştir. Katılımcılar, kendileri de dahil olmak üzere, mahallelerindeki büyük çoğunluğun aslında uzun dönemli işsiz olmadıklarını ama düşük ücretli işlerde, iş garantisi ve sigorta olmadan çalışmakta olduklarını ifade etmişlerdir. Tüm katılımcılar için sık iş değiştirmenin yaşamlarının bir parçası olduğunu anlıyoruz. Dolayısıyla, bir dönem çalışmayı bir dönem işsiz günler izlemekte ve sonuçta mahalledeki dükkanlara ve ev sahiplerine (ve kimi arkadaşlara) borçlanma kaçınılmaz olmaktadır. Ayrıca, katılımcılar, son zamanlarda enformel kesimde istihdam edilen kaçak yabancı işçi sayısında artışlar olduğunu vurgulayarak, bu durumun ücretlerin düşmesine neden olduğunu belirtmişlerdir. Enformel kesimde bile iş bulabilmenin sosyal ağlara bağlı olduğu vurgusundan hareketle, ilave bir nokta zorla göç eden katılımcılarca dile getirilmiştir: Kente geldiklerinde hemen hemen hiç tanıdıkları olmadığı için iş bulma konusunda zor anlar yaşanmıştır. Ezcümle, ortaya çıkan tablo, çalışan ama aynı zamanda yoksulluktan kurtulamayan bir kesimle – “çalışan yoksul”—görüşmekte olduğumuz yönündeydi. Son olarak kimi katılımcılar

çalışma şartlarının acımasızlığından dem vurdular—haftada 60 saat çalışma, güvensiz çalışma ortamı, ücretlerin ödeneceği konusunda belirsizlik vb.

- Son noktayla bağlantılı olarak, katılımcılar aslında (aynı ya da nakdi) yardım istemediklerini fakat formal kesimde iş olanaklarının arttırılmasını talep ettiklerini tekrar tekrar dile getirmişlerdir—iş güvencesi, sosyal güvenlik ve planlarını yaparken güvenebilecekleri aylık sabit bir gelir. Ekonomik hayatlarındaki belirsizlikler, dolayısıyla, katılımcıların en büyük huzursuzluğu olduğu ortaya çıkmaktadır.
- Sağlık hizmetlerine ulaşmada karşılaşılan sorunlara neredeyse tüm toplantılarda değinilmiştir. Kendileri gibi sağlık sigortası olmayan geniş bir kesimin ailede bir ameliyat ya da sürekli bakım gibi bir durumla karşılaştıklarında çok zor anlar yaşamaya mahkum oldukları dile getirilmiştir. Ayrıca, sigortalı olduğunda bile önemli bir ameliyatta (“bıçak parası” adı altında doktorların aldığı kanundışı paralar da dahil olmak üzere) yüksek mertebede harcama yapmak zorunda kalındığından dem vurulmuştur.
- İlintili bir konu, Yeşil Kart için başvuranların, bu kartın dağıtımı esnasında adil olunmadığı yollu—yerel yöneticilerin kimi aileleri kayırarak eşit davranmadıkları—kaygılarını dile getirmiş olmaları söz konusudur. Zorla göç eden kesim ise, göç ettikleri yerde bulunan ama halihazırda kullanamadıkları mal varlıklarından (ev/tarla) dolayı kendilerine Yeşil Kart verilmemiş olunmasından kaynaklanan rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir.
- Tüm harcamalar dahil beş nüfuslu bir ailenin (anne-baba ve üç çocuk) tüm masraflar dahil olmak üzere minimum aylık gelir miktarları sorulduğunda, İstanbul’dakiler yaklaşık 1,250 YTL derken, İzmir ve Ankara için rakam yaklaşık 1,000 YTL, Gaziantep ve Adana için yaklaşık 850 YTL ve Diyarbakır için yaklaşık 650 YTL ifade edilmiştir. Katılanların çoğu bu meblağı kazanamadıklarını ifade etmişlerdir (ki çoğunun çocuk sayısı da üçten fazladır).
- Resmi kurumlardan alınan (aynı ve nakdi) yardımlarla ilgili görüşleri sorulduğunda, katılımcıların çoğu yardımların dağıtımında adil davranılmadığını ve yardımların çok bölük-pörçük olduğunu belirtmişlerdir. Çoğu katılımcı, aynı ve nakdi olarak yapılan birçok yardım yerine aylık tek bir ödemenin çok daha fazla tercih edileceğini, zira hem böylece her hanenin meblağı dilediği alanda kullanabileceğini hem de yardımlar peşinde koşmak zorunda kalınmayacağını dile getirmişlerdir. STK’lardan yardım

alınıp alınmadığı sorulduğunda ise, gelen yardımın önemli nitelikte olmadığı ifade edilmiştir.

- Katılımcıların hepsi göç etmiş kişiler oldukları için, köylerine dönmeyi düşünüp düşünmedikleri sorulduğunda, gönüllü gelenlerin hepsi artık kentle bütünleşmiş oldukları için geri dönmeyi düşünmediklerini, zorla göç edenler ise, geri dönüş için destek verildiği takdirde, geri dönmeyi tercih edeceklerini ama çocuklarının kentte kalmaktan yana olabileceğini ifade etmişlerdir.
- Sosyal ağları tartışıldığında, katılımcıların çoğu ağların zaman içerisinde gücünü yitirmekte olduklarını, bunun da giderek daha fazla sayıda ailenin yoksulluk sınırının altına düşüyor olmalarından dolayı başkalarına yardım edemez hale gelmeleri nedeniyle doğal karşılanması gerektiğini vurgulamışlardır.
- Engellilerin sorunları tartışılmaya açıldığında ise, fiziksel engeli olan katılımcıların tümü, iş imkanları, bakım ve destek bakımından yetersizliklerden dolayı yaşamlarının daha da zorlaştığını vurgulamışlar ve özellikle de yaşadıkları alandaki mekansal sorunların altını çizmişlerdir. Ayrıca, bu katılımcılar almış oldukları eğitimin kalitesinden duydukları memnuniyetsizliği dile getirmişlerdir.
- Son olarak da, katılımcılara hangi süreçlerde toplumsal olarak dışlanmış hissettikleri sorulduğunda, hepsi yoksulluğun dışlanma nedeni olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, bazıları göç etmiş olmanın bir dışlanma sebebi olabileceğini vurgularken, bazıları ise Kürt kökenli olmanın benzer sorunlar yaratabileceğini eklemişlerdir. İlave olarak, kimi kadın katılımcılar kültürel olarak toplumdan dışlandıklarını belirtirken, birkaç kadın katılımcı evde yaşadıkları şiddetten duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir.

Fokus grup tartışmalarının anketin hazırlanmasına verdiği katkılar çok fazladır. Takip eden sayfalarda anket çalışmamızın sonuçları sunulmaktadır.

ANKET SONUÇLARININ SUNUMU

Anketin metodolojisi

Anket çalışmasının, bilindiği üzere, Adana, Ankara, Diyarbakır, Gaziantep, İstanbul ve İzmir'in yoksul mahallelerinde yapılması istenmişti. Bu altı kenti toplamda temsil edecek anket sayımız da (bütçe kısıtımız nedeniyle) 1,800 olarak belirlenmişti. Dolayısıyla, bizi, öncelikli olarak, bu rakamın illere dağıtılması ve illerde de anketin yapılacağı yerlerin belirlenmesi işi beklemekteydi.

Daha önce tartıştığımız üzere, gecekondu ve kentiçi çöküntü alanları hem mekan (binaların yapı kalitesi/estetiği, elektrik-su-tuvalet vb. sunduğu imkanlar, alan ve hacim) hem de coğrafya (altyapı sorunları, park/okul/hastane yetersizlikleri, kentin genelinden kopukluk) olarak olumsuz yaşam koşullarına sahip alanlardır. Ancak, anket çalışmamızın evrenini teşkil eden bu alanların sınırlarına (ve dolayısıyla nüfuslarına) ilişkin güvenilir bir şekilde kullanılacak bilgi, bilindiği üzere, mevcut değildir. Ayrıca, yine Türkiye bağlamında bilinen bir gerçek, yoksul mahallelerin sınırlarının (eğer bir sınır oluşturabiliyorsak) zaman içerisinde çok değişken olduğudur. Bu durumda, anketimizin evrenini *ad hoc* olarak biz kendimiz belirlemek durumunda kaldık.

Her kent için yoksul mahalleler şu şekilde belirlendi:

1. Maliye Bakanlığı'nın her yıl yayınlamakta olduğu "Emlak ve Arsa Rayiç Bedelleri"nin 2005 yılı verileri üzerinden altı kent için mahalleler anılan değerlere göre sıralanıp, emlak ve arsa değeri en alt yüzde 25'lik kesimde olan mahalleler seçildi. Bu seçim ile ilk elek oluşturuldu.
2. Altı kent için TÜİK'in hazırlamış olduğu 2000 nüfus sayımı ve 2001 gayri safi yurtiçi üretim değerlerine göre kent bazında hesaplanmış olan "kent ölçeğinde kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla" verileri kullanıldı. Kişi başına düşen hasıladan hane başına düşeni hesaplamak için, kent bazındaki hanehalkı büyüklüklerine referansla, Ankara, İzmir ve İstanbul için iki yetişkin, biri 14 yaş üstü olmak üzere iki çocuk, Adana ve Gaziantep için iki yetişkin, biri 14 yaş üstü olmak üzere üç çocuk, Diyarbakır içinse iki yetişkin, biri 14 yaş üstü olmak üzere dört çocuk şeklinde aile yapıları varsayılarak ve EUROSTAT'ın kullandığı "eşdeğerlik ölçeği (adult equivalence scale)" ağırlıklandırma yöntemi benimsenerek (ilk yetişkin 1 ağırlık, 14 yaş üstü 0.5 ağırlık ve 14 yaş altı 0.3 ağırlık; dolayısıyla Ankara/İzmir/İstanbul için 2.3, Adana/Gaziantep için 2.6, Diyarbakır içinse 2.9) kent bazında (ortalama) hane başına düşen yıllık hasıla

bulunmuş oldu. Bu rakam, kent bazındaki (TÜİK'in hazırladığı) tüketici fiyat endeksleriyle 2005 yılına taşındı. Dolayısıyla, elimizde her kent için ortalama bir hanenin 2005 yılı fiyatlarıyla oluşturduğu hasıla rakamları oluştu. Bu rakamların 1/4'ü hesaplandı. Yoksul mahallelerde yaşamın en önemli paydası yoksulluk olduğuna göre, görüşmelerin yapılacağı yerlerin hane başına ortalama gelirlerinin kent ortalamasının 1/4'ünün altında olmalıdır şeklinde bir varsayım yapıldı. Bu seçim ikinci eleğimizi oluşturdu.

3. Seçilmiş olan mahalle muhtarları¹ telefonla aranılarak, yapılacak bir bilimsel çalışma için mahalledeki *ortalama* bir hanenin yıllık gelirinin ikinci kalemde hesaplanmış olan rakamın üstünde olup olmadığı soruldu.
4. Muhtarların cevaplarına göre ilk listeden elemeler yapıldı, böylece evrenimizi oluşturan mahalleler belirlenmiş oldu.

Yukarda aktarılmış olan yöntemle yoksul kesime ulaşılması hedeflenmiştir; böylece hem gecekondulara hem de kentiçi getto bölgelerine gitmemiz söz konusu olmuştur—gelirin belli bir meblağın altında olması koşuluyla. Mahallelerdeki haneler arası gelir varyansının ne olduğunu bilemediğimizden ve ayrıca daha önceki çalışmalarımızdan varyansların haneler arasında farklılaştığı yollu izlenimlerimiz bulunduğundan, mahallelerdeki yoksul sınıflandırmamıza giren nüfus hakkında güvenilir bir verimiz yoktu. Dolayısıyla da, her kentteki evrenimizin nüfusuna dair bir tablo çıkartma imkanından yoksun olduğumuzdan, yolumuza şu şekilde devam etmeyi uygun gördük:

1. Elimizdeki 1,800 anketi her kente eşit sayıda böldük (300'er).
2. Her kentte, yukarıdaki yöntemle belirlenmiş olan mahallelerden rastsal olarak 10 asıl, 1 yedek mahalle seçtik.
3. Her seçilen mahallede eşit sayıda, yani 30 tane, anket yapmaya karar verdik.
4. Her mahalle için sokak seçimini rastsal olarak yaptık ve 10 asıl, 3 yedek sokak seçtik.
5. Her sokakta üç görüşme yapılmasına karar verdik.
6. Haneye ulaşıldığında ise, hanenin geçmişi, geleceği, gelir-gider durumu hakkında bilgi/söz sahibi olan aile reisi ya da eşi/kocasısı ile görüşülmesinde isabet olduğu noktasından hareket ettik.

¹ Sayfa 29'daki 8 no'lu dipnota bakınız.

Hanenin seçiminde ise iki ilave koşulu uyguladık:

1. Anketimizde görüşülen kişiye yönelik sorular da bulunduğundan, kotalı gitmenin yararlı olduğunu düşündük. Toplamda yüzde 50 kadın yüzde 50 erkek ile görüşülmesi ve yüzde sekiz engelli bulunması şeklinde kota uygulamayı seçtik. Engellilik halini, görüşülecek kişinin kendi beyanına bıraktık. (Türkiye genelinde engellilik oranının yüzde 12 civarında olduğunu bilmemize rağmen, daha önceki anket deneyimlerimizden hareketle, kimi engelli kişilerin görüşme yapmak istemeyeceklerini tahminle, daha düşük bir oran kotası konduğunda tüm hane bireyleri dikkate alındığında toplamda yüzde 12 civarına ulaşılacağı tahmininden hareket ettik.) Bu kotaların, mahalle özelinde yüzde 20'lik sapmalar olabileceği esnekliğiyle, her kent için temin edilmesini şart koştuk. Bu kısıtlar ışığı altında, sokaklardan hane seçiminde anketörlerin kendi inisiyatiflerini kullanmalarına izin verdik.

Bir ilave kısıt ise aşağıdaki maddededir. Eğer asıl sokaklardaki hanelerden kısıtlar sağlanamıyorsa yedek sokaklara gitme imkanı bulunmaktaydı.

2. Bizim yukarıda tartıştığımız yöntemlerle seçilen mahallelerde “adalar” bulunabileceği, yani zengin kesimin yaşadığı hanelerin varlığı, ihtimalini dikkate aldık. Bu durumda anketörlere yoksulların tipik binalarıyla ve bu binaların bulunduğu mekanla ilgili kategorik bilgi vermeyi ve bu tanım dışına çıkan bir haneye gidilmemesi gerektiği uyarısını yapmayı uygun gördük. Bu çerçevede

- a. Bina kalitesi önemli bir parametredir: sıvasız ya da sıvaları dökülmüş binalar, kötü kalite kapı/pencere, estetik kaygı bulunmayan asimetriler vb.
- b. Elektrik, telefon, su bağlantılarının düzgün yapılmamış olması
- c. Su bağlantısının bulunmaması
- d. Tuvaletin evin dışında olması
- e. İlave inşaata izin veren açıkta demirlerin bulunması
- f. Hanenin bulunduğu mekanın bakımsız, yol/kaldırım/yeşillik gibi altyapı hizmetlerinden yararlanamamış olması

özelliklerinin tümünü ya da bir kısmını taşıyanlar dışındaki binaların atlanması gerektiği anketörlere aktarıldı.

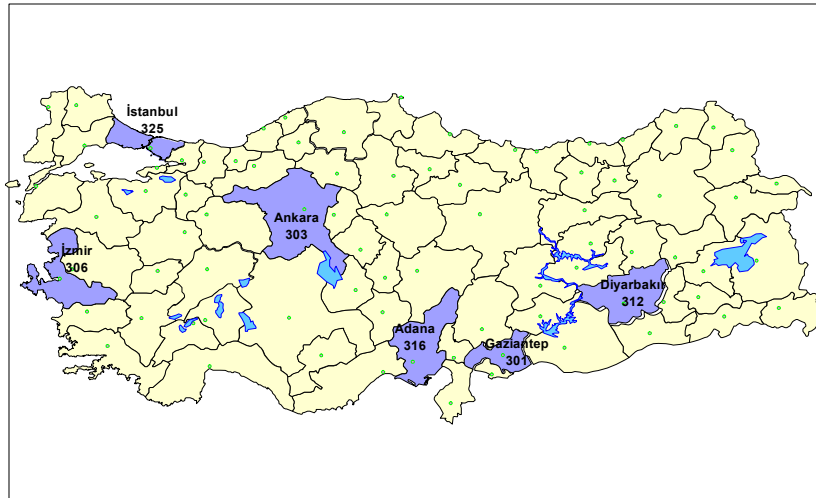
3. Bu kısıtlar altında anketler icra edildikçe anketör süpervizörlerinden anket kotalarını izleyerek anketörleri yönlendirmeleri istendi.

Dolayısıyla, evrenimiz net olarak bilinmediğinden istatistiksel anlamda temsili bir çalışma yapılması mümkün olamamışsa da, elden geldiğince farklı mahallelere ve farklı sokaklara yayılması temin edilerek, olası sapmaların önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

Haneye giden anketörler, çalışmanın amacını ifade etmişler, ankete katılmanın gönüllü olduğunu, istedikleri an anketi sonlandırabileceklerini, verilen cevapların tamamen gizli tutulacağını aktarmışlar ve bu çerçevede hazırlanmış olan resmi bir yazıyı ibraz etmişlerdir. Anket esnasında bakıma muhtaç bebek/küçük çocuk dışında üçüncü bir kişinin bulunmasına izin verilmemiştir. Yapılan anketlerin 1/4'ü anketörlerden bağımsız bir ekip tarafından telefonla aranılarak kontrol edilmiş, bu kontrolü ya da ankete verilen cevaplar arasındaki mantık tutarlılığını sağlamayan anketler iptal edilmiştir. Çeşitli nedenlerle ankete katılmak istemediklerini söyleyenlerin sayısı 112'dir; iptal edilen anket sayısı ise 86'dır. İlave olarak eklenmelidir ki, İstanbul'da bir mahallede bir grup mahallelinin anket çalışması yapılmasını istemedikleri yollu tehditleri karşısında o mahalledeki çalışma sonlandırılmış ve yedek olarak seçilen mahalleye gidilmiştir. Bu durum dışında rapor edilen bir olumsuzluk vuku bulmamıştır. Bir anket ortalama 40 dakika civarında zaman almıştır.

Anketler 2 ile 19 Kasım 2005 tarihleri arasında icra edilmiştir. Olası iptaller düşünüldüğünden, anketlerde hedeflerin biraz üzerine çıkmıştır. Neticede, toplamda 1,863 anket geçerli olarak onaylanmıştır. Anketlerin yapıldığı kentleri ve geçerli anket sayısını Harita 1'den izlemek mümkündür.

HARİTA 1- Projenin Yürütüldüğü İller

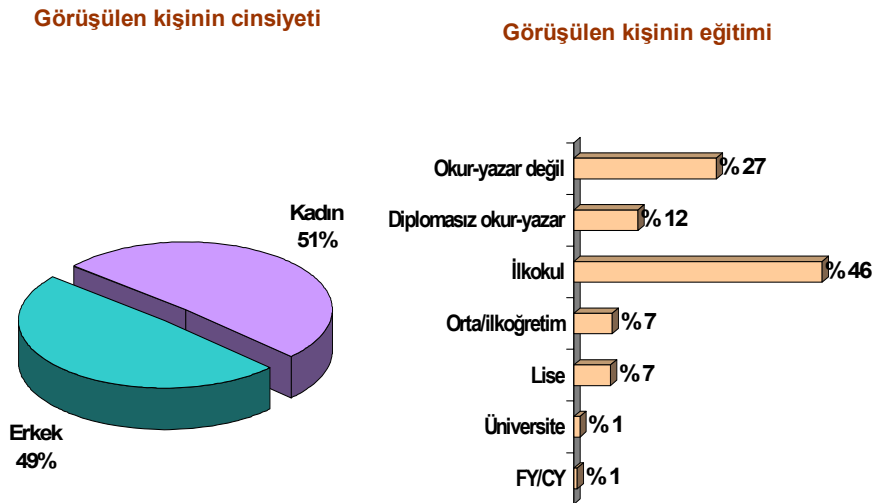

Anketin icrası bir profesyonel araştırma şirketi tarafından yapılmıştır. Anketörlere ve süpervizörlere Boğaziçi Üniversitesi'nde tüm gün süren bir eğitim verilmiş, dikkat edilmesi gereken hususlar kendilerine aktarılmıştır. Nihai anket formu oluşturulmadan evvel, dil, soru atlama vs hususlarında olası pürüzler temizlenmiştir. Anketörler yöreden seçilmiştir. Anket yapılacak kişilerin bazılarının Türkçe bilmeme ihtimali göz önüne alınarak tüm kentlerde ama özellikle Adana, Diyarbakır ve Gaziantep'te Kürtçe ve Arapça'ya hakim olan anketörlerden soruların bu dildeki çevirilerini (sözel) olarak yapmaları istenmiştir.

Demografya, Çalışma Durumu, Yaşanılan Evin Özellikleri, Göç

İlk grup sonuçlar görüşülen 1863 kişinin ve hane üyelerinin genel bilgilerini sunmaktadır. Şekil 1 ve 2 ile görüşülen kişilerin genel demografik bilgileri aktarılmaktadır. Uygulanan kotalar uyarınca görüşülen kişilerin kadın-erkek ve engelli-engelsiz ayrımları hedefler doğrultusunda belirlenmiştir (yarı erkek yarı kadın, yüzde sekiz engelli). Hane reisi ya da hane hakkında bilgi sahibi kişilerle görüşüldüğünden, bu, çoğu durumda, ebeveynlerle görüşmek anlamına gelmiştir ve bu nedenle de görüşülenlerin yaş ortalaması 42 olarak ortaya çıkmıştır.

ŞEKİL 1: DEMOGRAFYA- Cinsiyet ve Eğitim

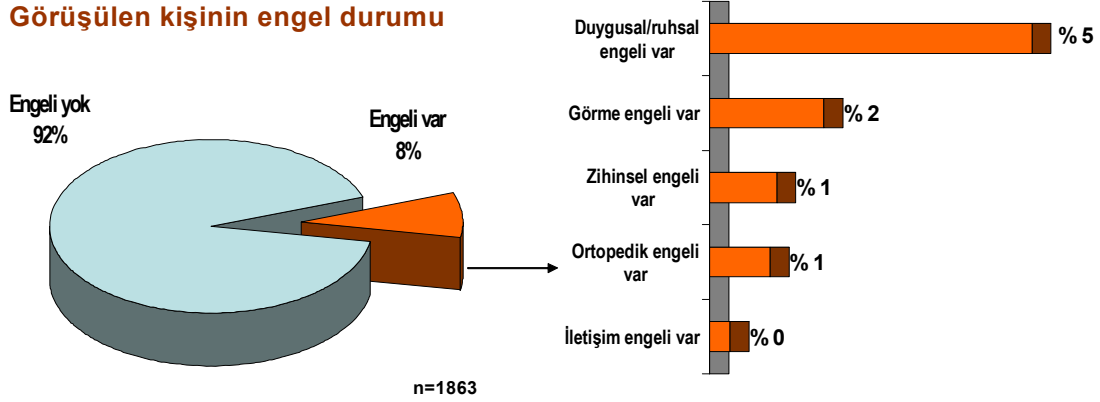

n=1863

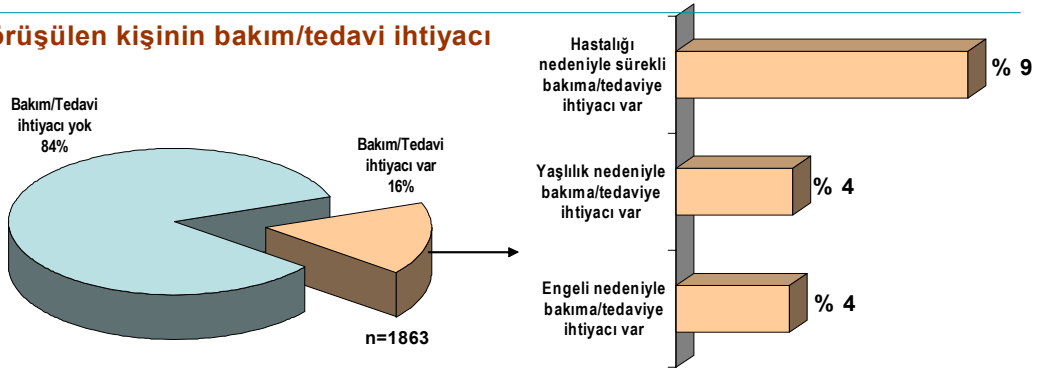
Görüşülen kişilerin yaş ortalaması 41,9'dur.

ŞEKİL 2: DEMOGRAFYA- Engellilik Hali

Görüşülen kişinin engel durumu

Görüşülen kişinin bakım/tedavi ihtiyacı

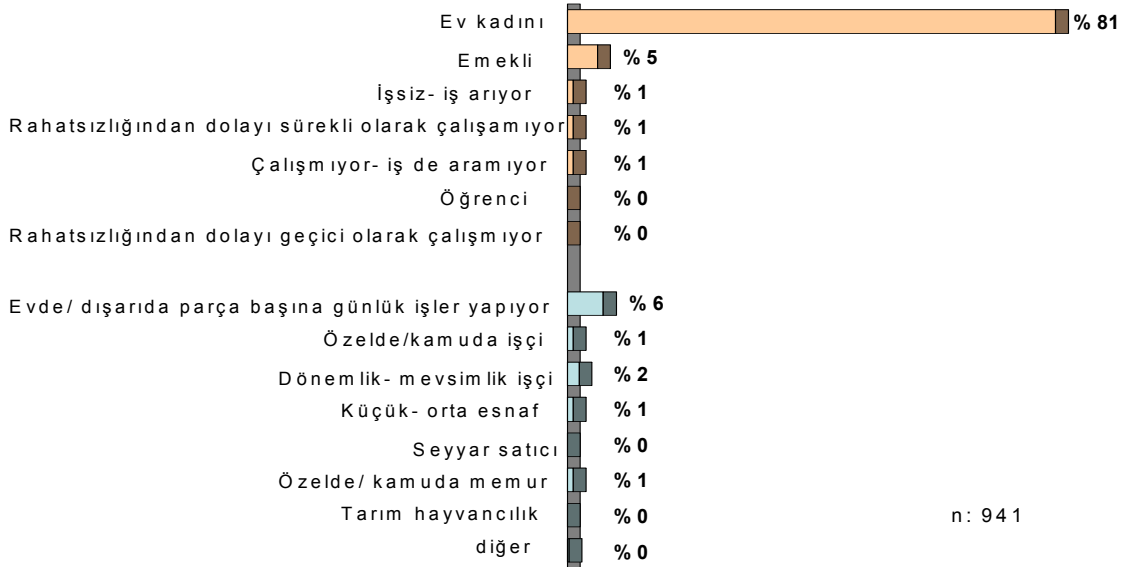
Engellilerin yaklaşık yarısı, tahmin edilebileceği üzere, sürekli bakıma gereksinim duymaktadır; ancak, bir engel durumu olmamasına rağmen sürekli bakım ya da tedaviye ihtiyaç duyanlar da dikkate alındığında, sürekli bakım/tedaviye gereksinimi olanların oranı yüzde 16 mertebesine çıkmakta ve neredeyse görüşülen altı kişiden birinin gereksinim içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Görüşülen kişilerin eğitim durumları ise Türkiye kent ortalamalarıyla karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Okuma-yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 27 (Türkiye kent ortalaması yüzde on mertebesindedir²), hiçbir diploması olmayanların oranı yüzde 39 civarındadır (Türkiye kent ortalaması yüzde 20 mertebesindedir). Lise bitirenlerin oranı ise yüzde sekiz mertebesindedir (Türkiye kent ortalaması yüzde 17 mertebesindedir). Okur-yazar olmayanların kadın-erkek dağılımına baktığımızda, kadınlarda oranın yüzde 39, erkeklerde ise yüzde 12 olduğunu görmekteyiz.

² Burada ve ilerde Türkiye geneline ya da kentlerine dair verilecek bilgilerin anket sonuçlarıyla karşılaştırılmasının yapılmasında dikkat edilmesi gereken husus, çalışmamızda ağırlıklı bir şekilde ebeveynlerle görüşülmüş olmasından dolayı yaş ortalamasının Türkiye ortalamasının fevkinde olmasıdır. Oranlar yaş ile değiştiği ölçüde karşılaştırmamızın sağlıklılığı sorgulanmak durumundadır. Aksi belirtilmedikçe, Türkiye ile ilgili istatistikler TÜİK'ten alınmıştır.

ŞEKİL 3A: GÖRÜŞÜLEN KİŞİNİN ÇALIŞMA DURUMU- Erkekler

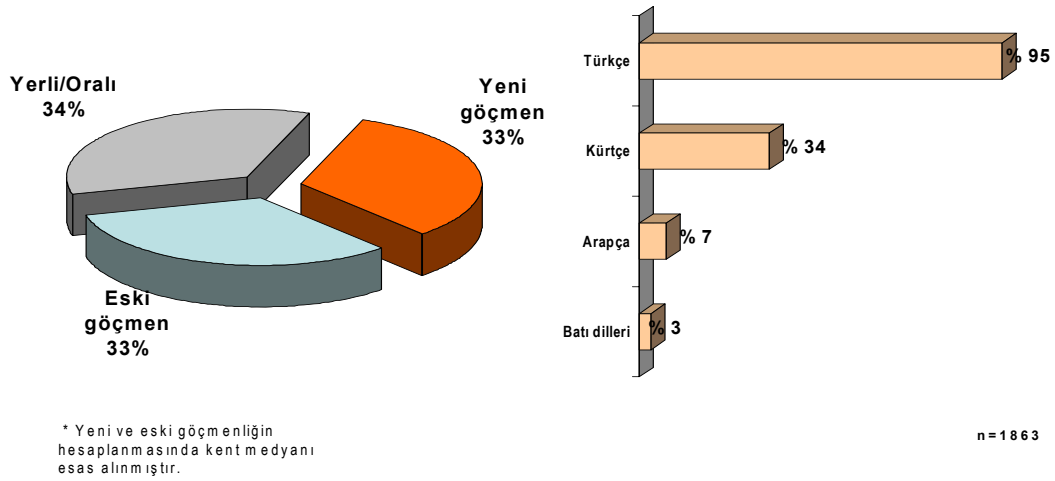
ŞEKİL 3B: GÖRÜŞÜLEN KİŞİNİN ÇALIŞMA DURUMU - Kadınlar

Çalışma durumlarına baktığımızda ise (Şekil 3A ve 3B), kadın-erkek bazında önemli farklar görmekteyiz. Öncelikle vurgulanması gereken husus, görüşülen kadınların ağırlıklı bir oranda ev kadını olmalarıdır. Bu durumun aynadaki yansıması ise sadece yüzde 11 gibi bir oranda kadının çalışma hayatına katılmakta olduğudur. Erkeklerle bakıldığında ise yüzde 60

mertebesinde bir oranın çalışmakta olduğu, işsiz olanların ise yüzde 13 civarında bir oran oluşturduklarıdır. Gündelik işlerin hem erkeklerde hem kadınlarda dikkati çeken bir oranda ortaya çıkmış olduğu bir diğer saptamadır. Bir diğer dikkat çeken husus, ağırlıklı olarak ebeveynlerle görüşülmüş olduğundan ve zaten üniversiteye devam da çok düşük seviyede olduğundan, öğrenci oranının yüzde bire bile ulaşmadığıdır.

ŞEKİL 4: DEMOGRAFYA- Göçmenlik Hali ve Konuşulan Diller

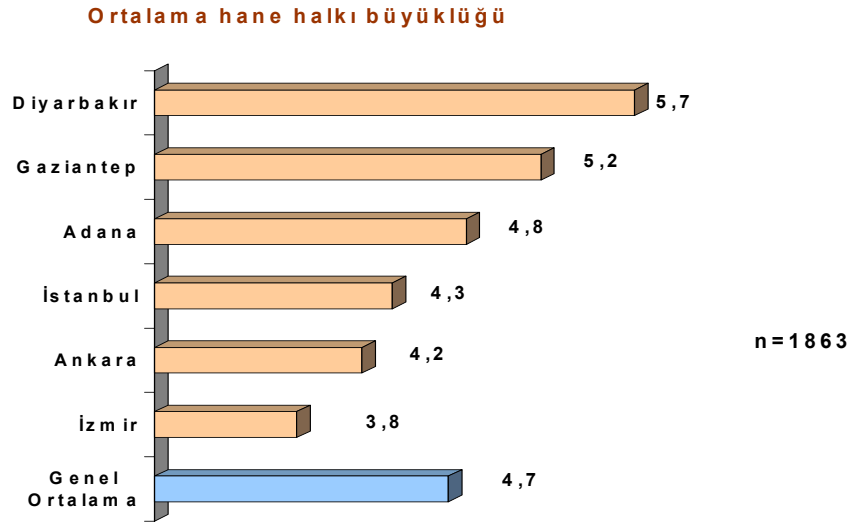

Görüşülen kişinin yaşadığı ilde mi doğup-büyüdüğü yoksa göç mü ettiğine ilişkin soruya verilen cevaplardan yaklaşık üçte bir oranındaki kesimin yerli olduğunu anlamaktayız. Göç edenleri “yeni” ve “eski” göçmenler olarak ayırmada şöyle bir yöntem kullanılmıştır: Her kent bazında göç edenlerin göç etme yılının medyan değeri bulunmuş, bu değerin altında kalanlar eski, üstünde kalanlar ise yeni göçmen olarak tanımlanmıştır. Aynı yaklaşım, çalışmanın yapıldığı altı kentin bütünü için de yapılmıştır (medyan göç yılı 1988 bulunmuştur).

Bir ilintili başlık, konuşulan dile aittir. Görüşülen kişilerin yüzde beşi Türkçe bilmemektedir, yüzde 34’lük bir kesim Kürtçe, yüzde yedilik bir kesim Arapça, yüzde üçlük bir kesim ise Batı dillerinden birini ya da bazılarını bilmektedirler; dolayısıyla görüşülen kesimin kabaca üçte birinin Kürt kökenli olduğunu düşünebiliriz (Şekil 4).

Hane ile ilgili genel resme dair ortaya çıkan ilk bulgu (Şekil 5) hanehalkı büyüklüğüne ilişkindir. Altı kentte yaptığımız çalışmanın ortalaması 4.7 iken (Türkiye kent ortalaması yaklaşık 4.5’tur), bu ortalamanın kentlerden kentlere büyük farklar oluşturduğunu görmekteyiz (Diyarbakır 5.7 iken, İzmir 3.8’dir).

ŞEKİL 5: DEMOGRAFYA- Hanehalkı

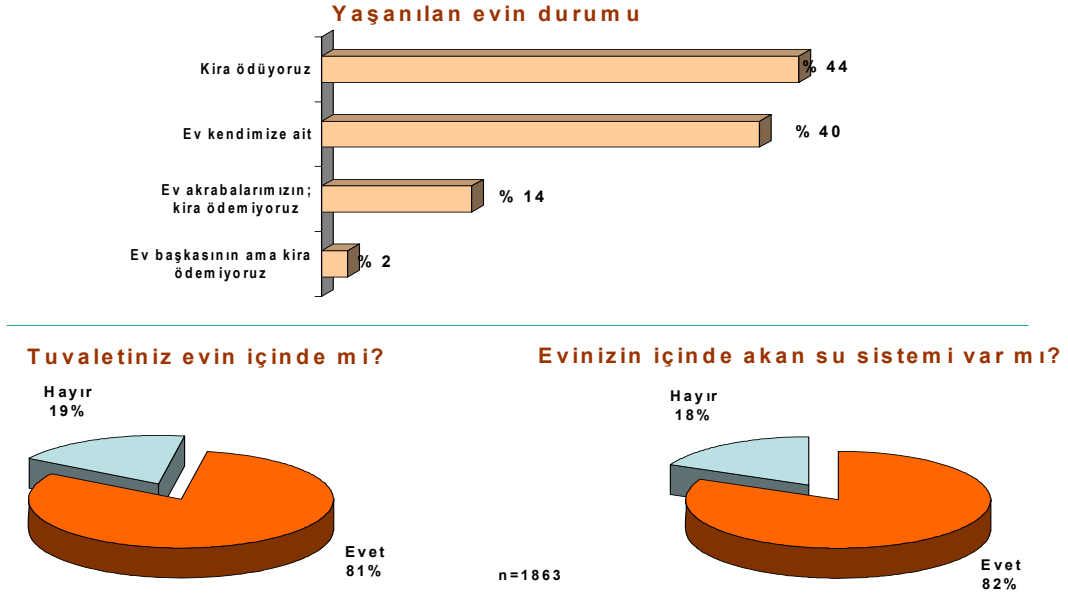

Hanehalkı büyüklüğünün haneden kişiye geçerken önem taşımakta olduğunu şimdilik vurgulamakla yetinelim. Hanelerin genel yaşam koşullarının belirlenmesinde kullanıla gelen iki soruyu biz de burada yönelttik (Şekil 6) ve toplamda yüzde 19 hanede tuvaletin ev dışında olduğunu ve yüzde 18 hanede akan su bulunmadığını anladık. Ev sahipliği yüzde 40 mertebesinde olup, kira ödeyenlerin oranı ise yüzde 44 civarındadır; geri kalan yüzde 16'lık bir kesim ise akraba vb. nedenlerden dolayı kira ödememektedir—bu durum, akraba ve dost ilişkilerinin belli bir oranda da olsa devam ettiğine ilişkin tekil bir gözlem oluşturmaktadır (Şekil 6).

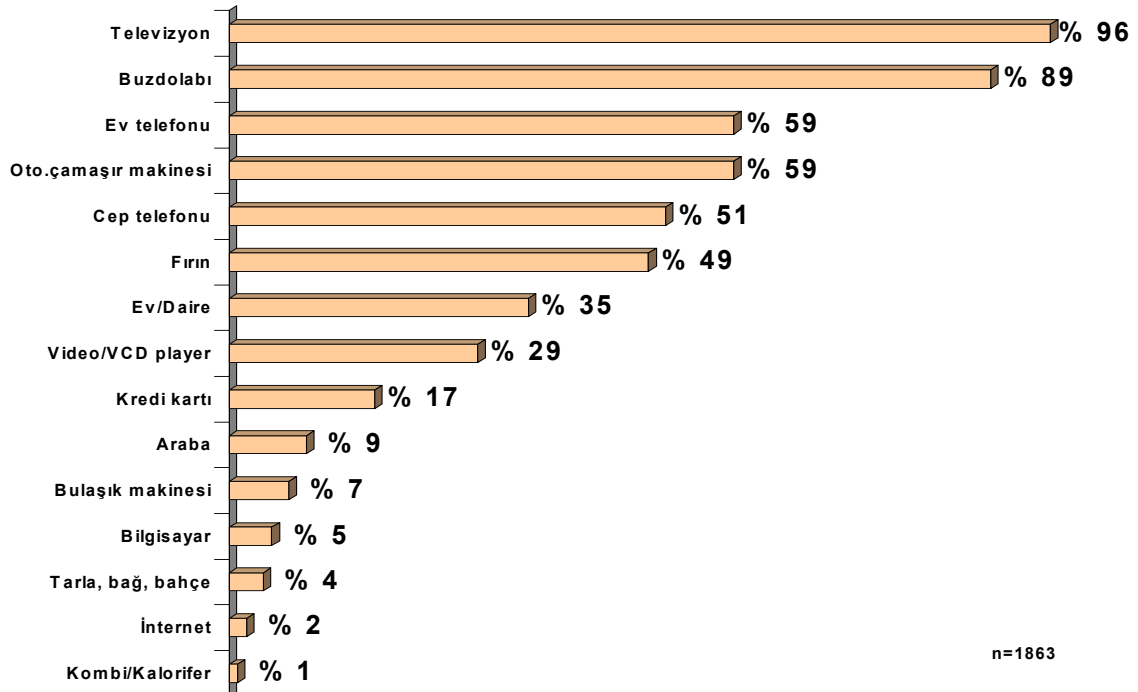
Eşya sahipliğine bakıldığında ise (Şekil 7), dikkati çeken oranlar şunlardır: Hanelerin yüzde 59'unda otomatik çamaşır makinesi ve yüzde 29'unda Video/VCD oynatıcı varken, sadece yüzde beşinde bilgisayar bulunmaktadır; İnternet bağlantısı ise ailelerin yüzde birinde bulunmaktadır.³ Bu arada görüştüğümüz kişilerin yüzde 19'u günde üç öğün yemek yeme imkanından mahrum olduklarını, yüzde 82'si ise günlük gazete alamadıklarını söylemişlerdir.

³ Sayılan kimi eşyanın kullanımı tüm aileye pratik olarak açık değilse de (örneğin kredi kartı ya da cep telefonu), bu tür eşyaların hanede bir kişide bile olmasından hanenin diğer üyelerinin de yararlanacağı düşünüldü.

ŞEKİL 6: DEMOGRAFYA- Yaşanılan Ev

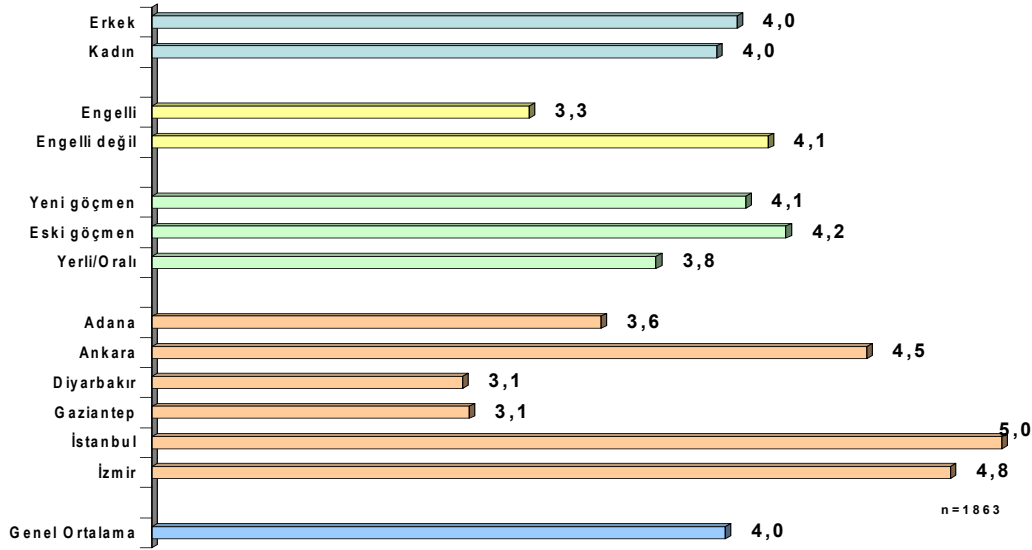
ŞEKİL 7: EŞYA SAHİPLİĞİ

Hayattan Memnuniyet

Takip eden modül ile (bkz. Şekil 8A ve 8B) görüşülen kişinin “hayattan ne derece memnun” olduğu ve “5 yıl sonraki yaşam koşullarını” ne yönde değerlendirdiği şeklinde iki soru yöneltilmiştir. Bu sorulara verilen cevaplar, doğal olarak, öznel değerlendirmelerdir. Cevaplar 0 ila 10 arasında birer atlayan bir skala üzerinden alınmış olup (bu ve diğer benzer sorularda deneklere bir cetvel sunulmuş ve cevapların nereye tekabül edeceği anlatılmıştır), Şekillerde çeşitli kategoriler bağlamında bu sorulara verilen cevapların ortalama değerleri sunulmuştur.⁴

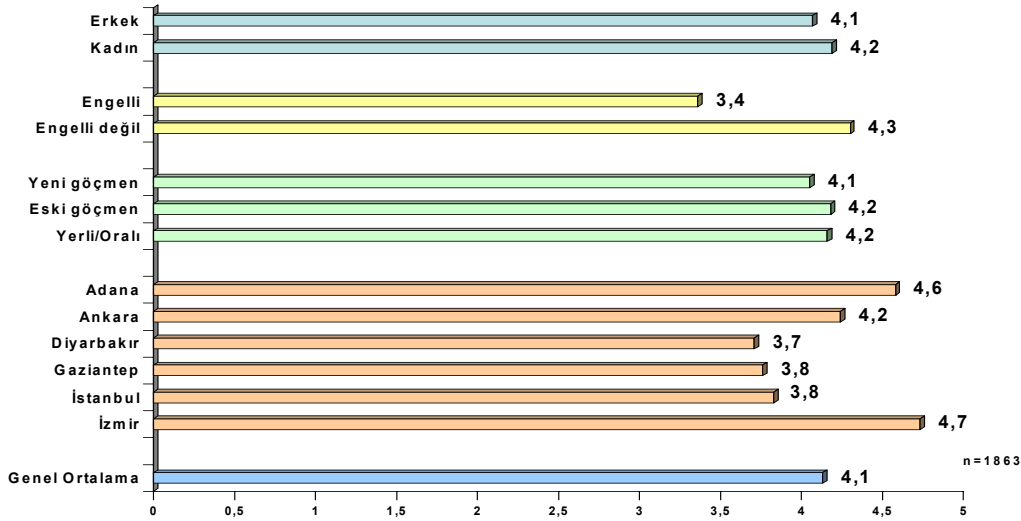
ŞEKİL 8A: HAYATTAN MEMNUNİYET I
Hayatınızdan ne derece memnunsunuz?
(0: Hiç memnun değilim; 10: Çok memnunuz)

İlk sorunun altı kent genel ortalaması 4 çıkmıştır; 5 değerinin “ne memnunum ne memnun değilim” şeklindeki ortalama değere tekabül ettiği hatırlanacak olursa, çıkan sonuç hafif de olsa bir memnuniyetsizlik ifadesi olarak yorumlanmalıdır. Kadın/erkek ayrımının memnuniyet skalasında bir fark yaratmadığını ama engelli olmanın memnuniyetsizliği arttırdığını görmekteyiz. Yerli/göç etmiş ayrımının fazla bir etki yaratması söz konusu değilken, çarpıcı sonuç bizi kentler arası farkların ayrımında beklemektedir. Diyarbakır ve Gaziantep 3.1 ortalama ile memnuniyetsizliklerini dile getirirken, İzmir ve İstanbul 5 civarında ortalamalar sunmaktadırlar.

⁴ Bu iki soruya verilen cevaplarda, ve ilerdeki birçok cevapta, sonuçlar kadın/erkek, engeli var/engeli yok, göç durumu ve yaşanan ile göre sunulmuştur. Elbet, başka kategoriler de yaratmak ve yaratılan kategorilerin fark oluşturup oluşturmadığına bakmak mümkündür. Biz burada en önemli gördüğümüz boyutları ele aldık. Analiz kısmında kimi cevapların belirleyicilerini daha ayrıntılı değerlendireceğiz.

ŞEKİL 8B: HAYATTAN MEMNUNİYET II
5 yıl sonraki hayat koşullarının değerlendirilmesi
(0: Çok Daha kötü olacak; 10: Çok daha iyi olacak)

Geleceğe yönelik beklentilerde de (Şekil 8B) durum çok benzer çıkmaktadır. İleriye umut konusunda genel ortalama 4.1 ile “gelecek kötü olacaktır” ucuna daha yakındır. Bir önceki soruda ortaya çıkan ayrımlar burada da kendini yenilemektedir.

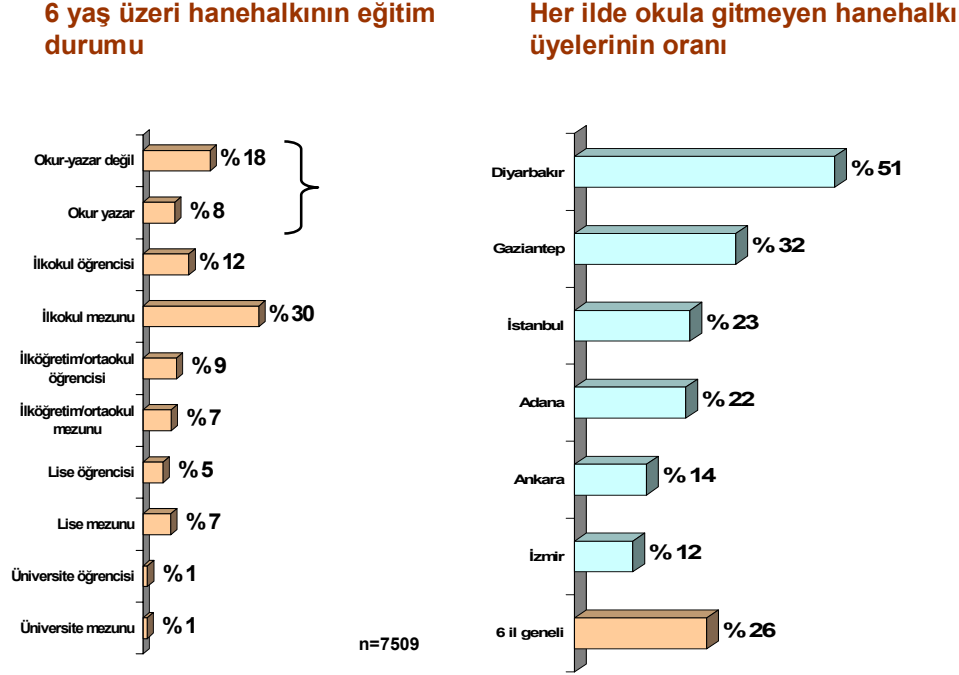
Bu modülün sunduğu tablonun içeriğini doldurmaya yönelik olarak öncelikle eğitim başlığını ele alalım.

Eğitim

Demografya başlığında konuşulan kişilerin yüzde 39’unun diplomasız olduğunu söylemiştik. Hanehalkında altı yaş üzerindeki tüm yaşayanları (n=7,509) değerlendirdiğimizde (Şekil 9), yani evrenimizin yaş ortalamasını aşağıya çektiğimizde, ve halihazırda ilkokulda okuyanların diplomalarını alacaklarını varsaydığımızda, diplomasızların oranı yüzde 26’ya gerilemektedir. Her ne kadar ilkokul terklerin olacağını reddedemeyeceğimiz için bu oranın artmasını biraz beklesek bile, yine de orandaki düşüş yüksektir ve bu da eğitim konusunda son yıllarda genç nesilde yakalamakta olduğumuz pozitif bir adımın atılmış olduğunu bize göstermektedir. Bu ne denli yeterli bir çabadır, bunu ileride değerlendirmeye alacağız. Ancak, önemli olan nokta, 1863 hanenin altı yaş üzeri *tüm* bireylerini değerlendirdiğimizde bile ortaya çıkan eğitim durumunun yine de oldukça vahim olduğudur. Ayrıca, bu tablonun kentlere göre tezahürü ise kentler arası farkların çok geniş olduğunu göstermektedir: Diyarbakır’da görüşülen

hanelerdeki altı yaş üstü nüfusun yarısından fazlasının (yüzde 51) hiçbir diploması yokken, bu oran İzmir’de yüzde 12’ye düşmektedir.

ŞEKİL 9: EĞİTİM

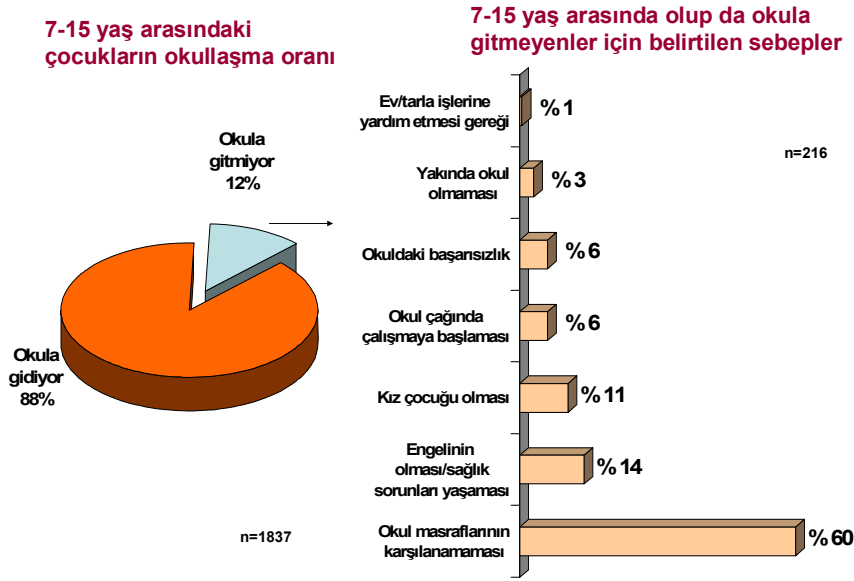
Eğitimde cinsiyet boyutu araştırılması gereken bir diğer önemli konudur. Verilerimizi analiz ettiğimizde aşağıdaki tabloda yansıyan dağılımı elde etmiş olduk.

TABLO 2: EĞİTİMİN CİNSİYET TEMELLİ DAĞILIMI (yüzde olarak)

	ERKEK	KADIN	TOPLAM
Okur-yazar değil	10	26	18
Okur-yazar (diplomasız)	9	8	8
İlkokul öğrencisi/mezunu	46	39	42
Ortaokul öğrencisi/mezunu	18	15	16
Lise öğrencisi/mezunu	14	11	12
Üniversite öğrencisi/mezunu	2	2	2
TOPLAM	100	100	100

Tablodaki verilerin ifade ettiği gibi, eğitim alanında kadınların oldukça dezavantajlı oldukları ortaya çıkmaktadır. Görüştüğümüz hanedeki toplam kadınların dörtte birden fazlasının okuma-yazması bulunmamaktadır.

ŞEKİL 10: EĞİTİM- 7-15 Yaş Okullaşma; Çocuğunu Okula Göndermemenin Ekonomik/Kültürel/Dini Nedenleri

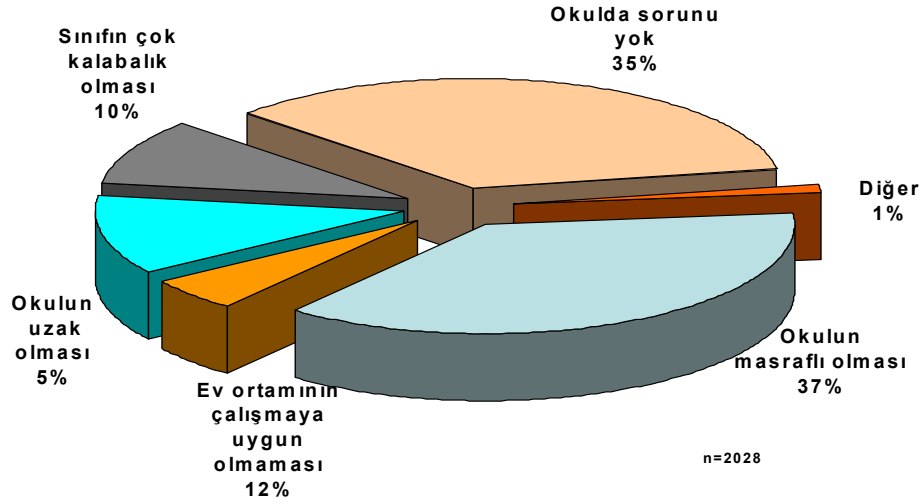

İlave bir bilgi okula katılım üzerinedir. Şekil 10 (ilköğretim çağındaki) 7-15 yaş grubundakilerin (n=1837) ilköğretim okullaşma oranına bakmaktadır ve yüzde 12’lik bir oranın (216 çocuğun) okula gitmediği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Okula gitmeme nedeni olarak da (ankete cevap verenin perspektifinden bakıldığında) en başta okul masraflarının karşılanamaması gelmektedir (yüzde 60), buna çocuğun çalışmakta olması ve ev işlerine yardım amacıyla okula gönderilmemesi de eklendiğinde (yüzde yedi), okula gitmeme nedeninin yaklaşık üçte ikisinin ekonomik gerekçeler olduğu ortaya çıkmaktadır. Engelli olanlara ya da sağlık sorunu bulunanlara uygun eğitim olanaklarının görüşülen yerlerde yeterince olmaması ya da bu eğitim birimlerine ulaşımındaki zorluklar nedeniyle okula gidememek yüzde 14’lük bir ağırlığa sahiptir. Son yıllardaki çabalara rağmen kız çocuklarının okula gönderilmemesi, okula göndermeme nedeni olarak karşımıza çıkmaya devam etmektedir (kız çocuklarının yaklaşık yüzde üçü cinsiyetlerinden dolayı ilköğretime verilmemektedir).

ŞEKİL 11: EĞİTİM- Sorunlar

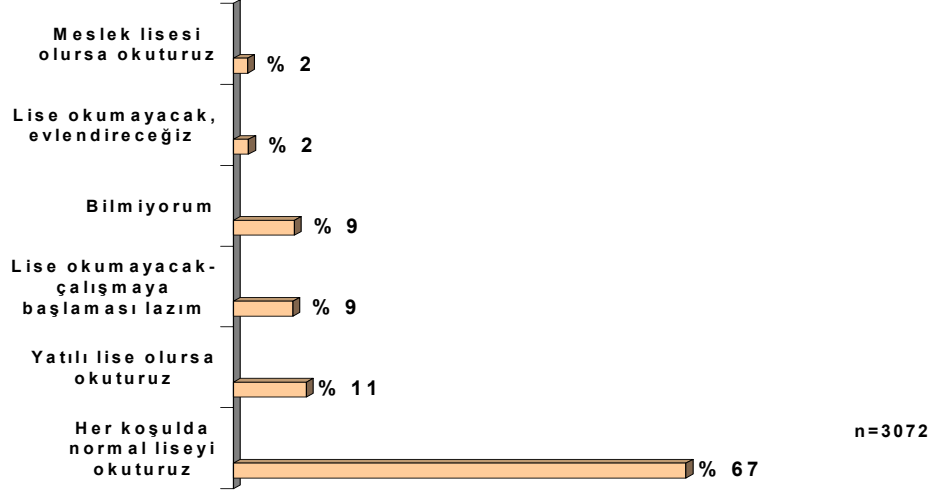
Okula giden çocukların karşılaştıkları sorunlar

Görüşülen hanelerde okula (ilköğretim-lise-üniversite) giden tüm (7 yaş üstü) çocukların (n=2028) okulda karşılaştıkları sorunları, yine anketi yaptığımız kişinin perspektifinden, irdelediğimizde ise (Şekil 11), yaklaşık üçte ikilik bir kesim çeşitli sorunların bulunduğunu dile getirmiştir: Sorunların olduğunu söyleyenlerin yarıdan fazlası (yüzde 57) okulun masraflı olmasından şikayet etmektedir (toplamın yüzde 37'si), yaklaşık yüzde 18'i ev ortamının çalışmaya uygun olmadığını dile getirmektedir (toplamın yüzde 12'si), yaklaşık yüzde 15 ise sınıfların kalabalık olmasından şikayet etmekte (toplamın yüzde onu) ve yüzde yedi gibi bir oran da okulun uzak olmasının altını çizmektedir (toplamın yüzde beşi). Netice itibariyle, çocukları okula giden kesimin önemli bir kesimi okulla ilgili sorunlardan muzdariptir ve burada da iktisadi faktörler ön plana çıkmaktadır.

ŞEKİL 12: EĞİTİM- Lise Planları

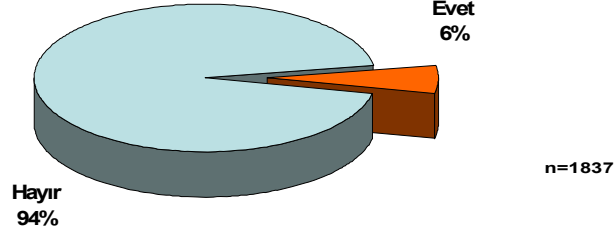
0-15 yaş arasında olup da okula başlamamış ya da okula giden çocuklarla ilgili LİSE planları

Eğitimle ilgili iktisadi kaygıların 0-15 yaş arasındaki çocuklar (n=3072) üzerindeki lise planlarında ön planda olduğunu Şekil 12’den izlemekteyiz. Ebeveynlerin 0-15 yaş arasındaki çocuklarının liseye devam etmesi hususundaki planları öğrenilmiş ve yaklaşık üçte bir oranındaki ebeveyn, ya çocuklarını liseye göndermeyeceklerini, ya bu konuda ne yapacaklarını bilmediklerini, ya da göndermelerinin koşullu olduğunu belirtmiştir: Hanehalkı genelindeki tüm çocukların yüzde dokuzu aileleri tarafından lisede okutulmayacak ve çalıştırılacaktır, yüzde dördlük bir kız çocuğu grubu ise (toplamanın yüzde ikisi) evlendirilecekleri için lisede okutulmayacaktır, yüzde 11’lik bir grup ise ancak yatılı okul imkanı doğduğunda ve yüzde ikilik bir grup da ancak mesleki lise olursa okuma imkanı bulabilecektir; yüzde dokuzun durumu ise belirsizdir. Bu sonuçlar da, iktisadi baskının çocukların eğitimlerine devamı konusunda taşımakta olduğu önemi çizmektedir.

ŞEKİL 13: EĞİTİM- Çocuk İşçiliği

7-15 yaş arasında çocuklardan çalışan var mı?

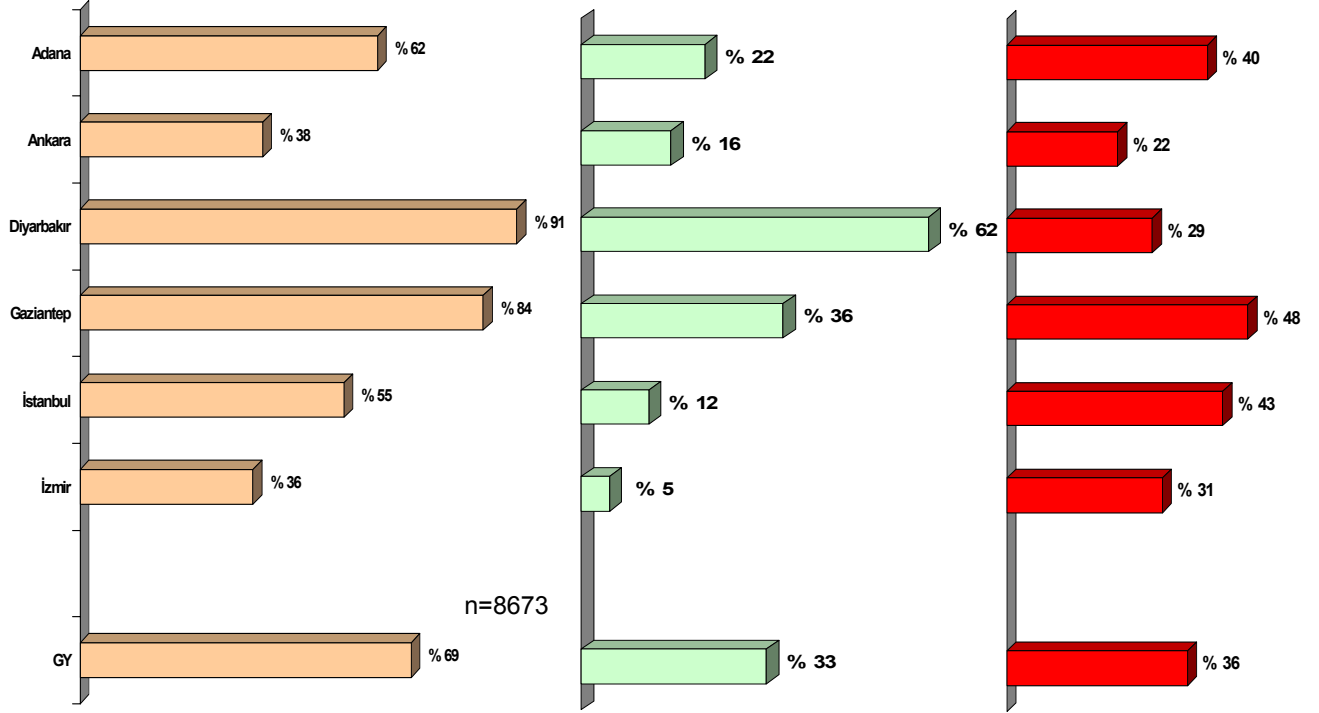
İktisadi baskıların yeni neslin eğitim olanaklarına verdiği tahribatın bir diğer göstergesi de 7-15 yaş grubundaki (n=1837) çocukların yüzde altısının yarı-zamanlı ya da tam-zamanlı olarak çalışmak zorunda kalmış olmalarıdır (Şekil 13).

Sağlık

Bir sonraki modül sağlık ile ilgilidir. İlk sorumuz, SSK, Bağ-Kur, Emekli Sandığı ya da Özel Sigorta kapsamı dışında kalan aile bireylerinin oranlarını yakalamayı hedeflemektedir (Şekil 14). Tüm evrenimiz olan 8,673 bireyin yüzde 69'unun herhangi bir sigorta kapsamında olmadığı, yüzde 33'ünün ise Yeşil Kart'ı bulunduğu, dolayısıyla da yüzde 36'sının tamamen kapsam dışında olduğu anlaşılmaktadır.

ŞEKİL 14. SİGORTA DURUMU

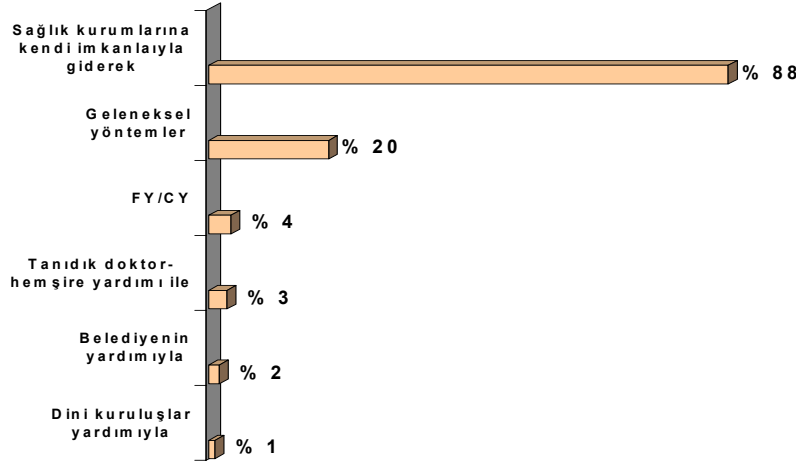
Sigortası Olmayanlar Yeşil Kartı Olanlar Hiçbir Güvencesi Olmayanlar

Görüşülen hanehalkı mensuplarından üçte bir oranındaki kesimin sağlık güvencesi dışında bulunuyor olması şüphesiz üzerinde durulması gereken bir husustur. Sigortalılık durumu çalışmamızın yapıldığı kentler bazında ayrıştırıldığında ise, çarpıcı büyüklükte bir varyans yakalanmaktadır. Sigortasızların oranı Diyarbakır'da yüzde 91 mertebesindedir, bu oran İzmir'de yüzde 36'ya düşebilmektedir. Yeşil Kart sahipliği sonrasında ise kentler arası varyansın düşmüş olduğu anlaşılmaktadır. (İlave bir bilgi, zorunlu göçle gelenlerde sigortasızlık yüzde 79 mertebesinde olduğudur.) Herhangi bir sağlık güvencesi olmayan kesimin ise sağlıkla ilgili sorunlarını büyük ölçüde kendi imkanlarıyla gidermeye çalıştıklarını, belediye ya da dini kuruluşların yardımlarının önemli bir oran teşkil etmediğini anlıyoruz (Şekil 15).

ŞEKİL 15: SAĞLIK- Sorun Çözüm Şekli (çoklu cevap)

Sağlık sigortası olmayanların sağlık sorunlarını çözme şekli

Ameliyat, özellikle üzerinde çalışılan kesim açısından ciddi mali külfetler getirebilen ve belirsizlik ögesi taşıyan bir sorundur. Son iki yıl içerisinde en az bir aile ferдинin ameliyat olması gereken hanelerin toplam oranının yüzde 22 olması bize bu konuda sorunun çerçevesi hakkında genel bir fikir vermektedir.⁵

Engellilik/Bakıma Muhtaçlık

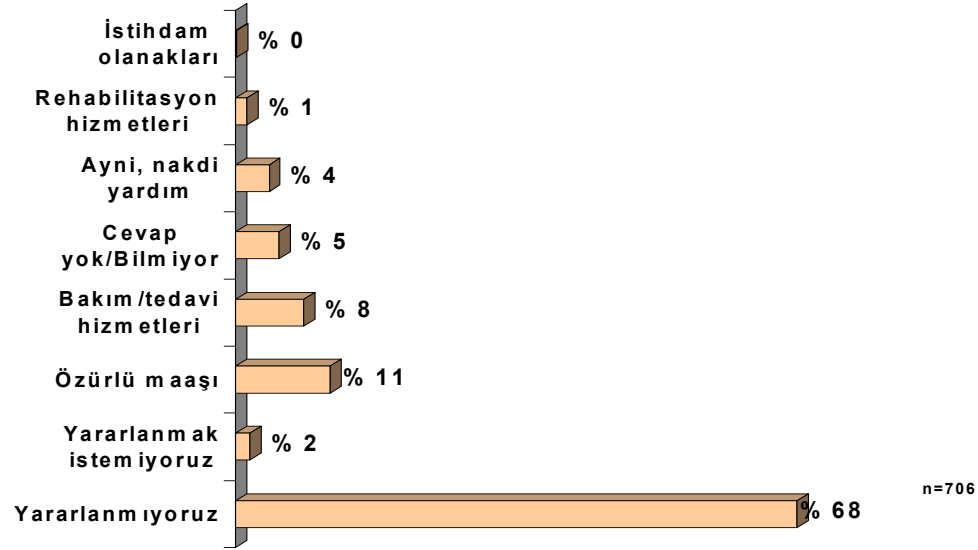
Kısmen sağlık konusuyla bağlantılı bir diğer başlık engellilere/bakıma muhtaçlara yönelik hizmetlerin değerlendirilmesidir ve bu konuya beş soruluk bir modülle yaklaşılmaya çalışılmıştır. Burada hane halkı bireyleri içerisinde engeli olan/bakıma muhtaç olan herkesin düşünülmesi istenmiştir (ve elbette görüşülen kişinin kendisinin engeli olması/bakıma muhtaç olması durumunda kendisi de değerlendirilmeye alınmıştır). Dolayısıyla, görüşülen kişi engelli/bakıma muhtaç ise ve/veya ailede böyle en az bir kişi varsa, bu modül sorulmuştur. Bu tanımlamaya uyan toplamda 706 hane bulunmaktadır (ancak, kimi hanelerde birden fazla engelli/bakıma muhtaç kişi bulunduğundan, bu rakam 970'e yükselmektedir).⁶

⁵ Sağlık sigortası olanların da olmayanların da ameliyat esnasında karşılaşılabildikleri bir sorun, doktorun “bıçak parası” adı altında ek ödeme talep etmesi ve bu parayı almadığı durumda da ameliyatı gerçekleştirmemesidir. Ameliyat için başvuruların yüzde 46’sından bıçak parası istendiği anlaşılmıştır. Bıçak parası istenenlerin yaklaşık yüzde 70’i bu parayı ödediğini (bu “alışverişte” senet de kullanıldığını anlaşılmaktadır), yüzde 22 gibi bir oranın ise ödeyemedikleri için ameliyatı yaptıramadıklarını anlamaktayız.

⁶ Tüm engelliler/bakıma muhtaçlar dikkate alındığında %47’sinin kadın geri kalan %53’ünün erkek olduğunu (normalize edilmiş rakamlar) görmekteyiz. Yaş dağılımlarına baktığımızda ise, 20 yaş altında %23, 20 üstü-40 altı grubunda %26, 40 üstü-60 altı grubunda %25 ve 60 üstünde ise %26 bulmaktayız ki, bu oranların 2002 ülke sathında yapılan engelli anketi sonuçlarıyla yakın olması söz konusudur.

ŞEKİL 16: ENGELLİLERE /BAKIMA MUHTAÇLARA YÖNELİK HİZMETLER İ

Hanedeki engellilerin/bakıma muhtaçların son 2 yıl içinde yararlandıkları hizmetler

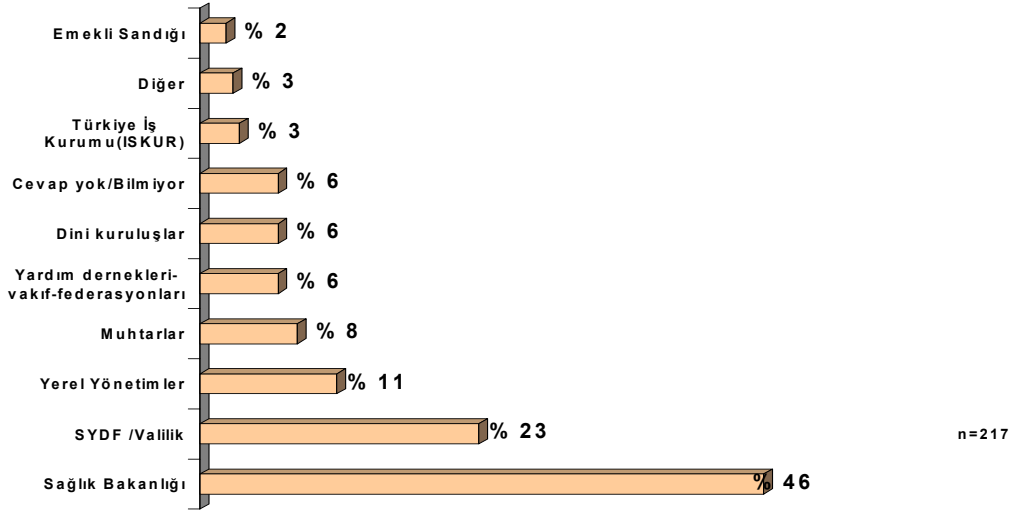

İlk soruya verilen cevaplardan (Şekil 16) yüzde 68’lik bir oranın son iki yıl içerisinde engellilere/bakıma muhtaçlara yönelik hizmetlerden yararlanmamış olduklarını anlamaktayız. “Yararlanmak istememek” ayrı bir cevap şıkkı olarak yer aldığından, yüzde 68 oranı hizmetlerin sunumunda (rehabilitasyon ve istihdam olanaklarının sunulması konularında yoğunlaştığını tahmin ettiğimiz) sorunların olduğuna işaret etmektedir. Hizmetinden yararlanan kurumlara bakıldığında ise (hizmetin niteliğinden bağımsız olarak) yüzde altışar oranla dini kuruluşları ve STKları, yüzde 11’lik oranla yerel yönetimleri ve yaklaşık yüzde 82’lik bir oranla kamu kurumlarını (İŞKUR’un oranı genel içinde yüzde üçle sınırlıdır) görmekteyiz (Şekil 17).

Bir dizi sosyal etkinliğin yapılmasında sorun yaşanıp yaşanmadığına ilişkin soruya verilen cevaplardan engelli/bakıma muhtaç kesimin yarısından fazlasının (yüzde 57) alışverişe çıkma, ev dışına (düğün, ziyaret vb. nedenlerle) gitme, tatil/piknik yapma ve sinemaya/tiyatroya/konsere gitme konularında zorluklarla karşılaşmış olduklarını ve bu etkinliklere bu yüzden katılamadıklarını öğrenmekteyiz. Ayrıca, engellerinden/bakıma muhtaç olmalarıyla ilgili olarak, yüzde 11’lik bir kesimin, bir yere alınmak istenmediğini, yani içeri sokulmadığını, yüzde sekizlik bir kesimin de hizmet taleplerinin reddedildiğini anlamaktayız. Bu iki sorudan, hem bu kesime yönelik hizmetlerin arzında ciddi sorunların yaşandığını hem de toplum nezdinde gereken hassasiyetin yaygın olmadığını anlıyoruz (Şekil 18).

ŞEKİL 17: ENGELLİLERE /BAKIMA MUHTAÇLARA YÖNELİK HİZMETLER II

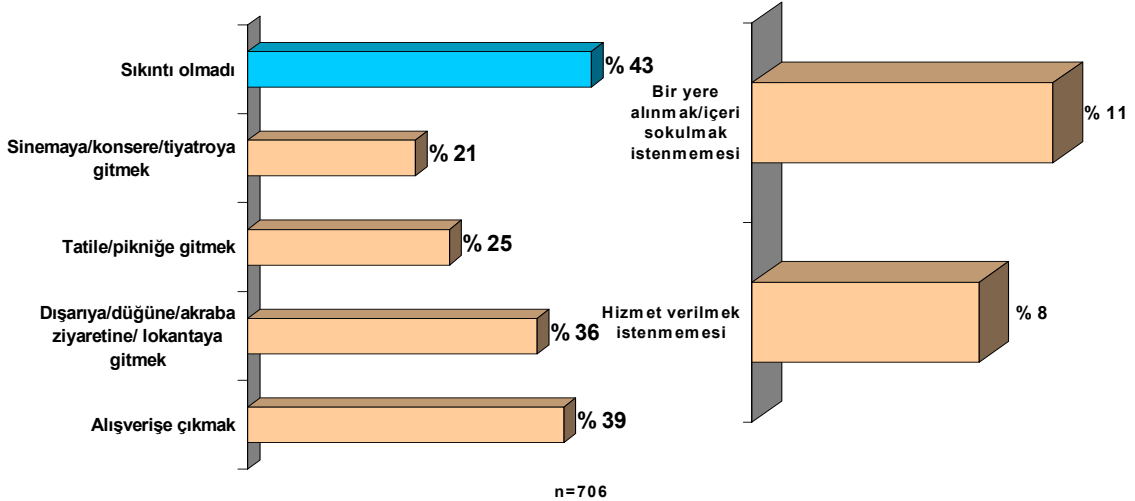
(Hizmet alanlar) Hangi kurumlardan hizmet alıyor?

ŞEKİL 18: ENGELLİLER/BAKIMA MUHTAÇLAR-Yaşanan Günlük Sorunlar

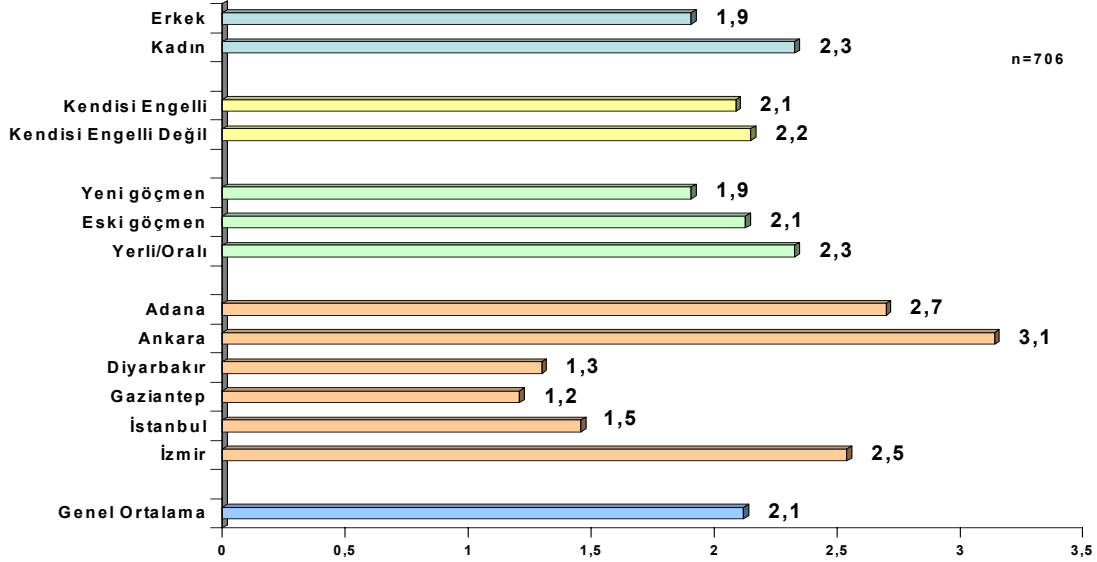
Hanedeki engellilerin/bakıma muhtaçların yapmayı isteyip de yapamadıkları oldu mu?

Engelliler şu sorunlarla karşılaştı mı?

Sonuçta, engellilere/bakıma muhtaç olanlara yönelik hizmetlerin 0-10 skalasında (0, hiç yeterli değil; 10, tamamen yeterli) değerlendirmesini 706 haneden istediğimizde, genel ortalama olarak elde ettiğimiz 2.1 değerinin şaşırtıcı olmaması gerekiyor (Şekil 19).

ŞEKİL 19: ENGELLİLERE/BAKIMA MUHTAÇLARA YÖNELİK HİZMETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ
(0: Hiç yeterli değil; 10: Fazlasıyla yeterli)

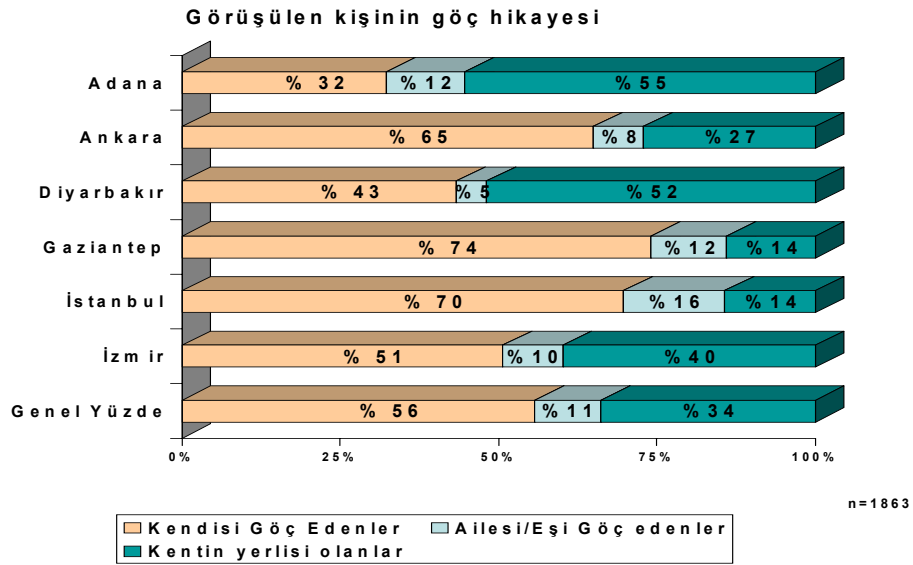
Verilen cevaplarda kentler arası varyansın da yüksek olduğunu görmekteyiz ki (Gaziantep 1.2 bir uçta, Ankara 3.1 ile diğer uçta), bu daha önceki bulgularla paralellik içermektedir. Cevaplayan kesimin alt kategorilerine baktığımızda, kuvvetli bir fark olmamakla beraber, kent yerlisinin eski göçmene, eski göçmenin de yeniye oranla daha az memnuniyetsiz olduğu anlaşılmaktadır (kentte uzun süre bulunmanın/aile bağlarının eskiye gitmesinin çözüm yollarına daha kolay ulaşmayı beraberinde getirmiş olması söz konusu olabilir). Cevaplayan kişinin engelli/bakıma muhtaç olup olmaması, cevaplarda farklılaşma yaratmamaktadır; ancak, fark yüksek olmasa da, kadınların ortalamalarının erkeklerden yüksek olması ilginçtir (kadınların, engellilere/bakıma muhtaçlara sunulabilen hizmetlerin çapı konusunda erkeklerden daha az bilgili olma ihtimali, kadınların erkeklere göre dış dünyayla daha az irtibat kurma imkanları bulunmasından kaynaklanıyor olabilir).

Göç

Takip eden modül göç ile ilgili dokuz sorudan oluşmaktadır. Göçün, dışlanma sorunsalı açısından önemli bir parametre teşkil edebileceği noktasından hareketle, göç başlığı üzerinde ayrıntılı olarak durulmak istenmiştir. Öncelikle Şekil 20'den göç edenlerin kendilerinin mi yoksa ailelerinin mi göç etmiş olduğunu öğrenmekteyiz: Konuştuğumuz kesimin yüzde 34'ünün kent yerlisi olduğunu demografik bilgileri sunarken belirtmiştik; göç edenlerin yüzde

16'sının ailelerinin göçü sonucunda yaşanan kente gelmiş olduklarını, geri kalan kesimin ise bizzat kendilerinin göç etmiş olduklarını anlıyoruz. Görüşmelerin yapıldığı kentlerdeki göç etme konusundaki dağılımların farklılıklar göstermekte olduğuna işaret etmek isteriz; bu durum kentlerin farklı oranlarda göç almış olmasından kaynaklanabileceği gibi, bizim görüşülecek kişilerin seçiminde uygulamış olduğumuz seçim yönteminden de kaynaklanabilir.

ŞEKİL 20: GÖÇ

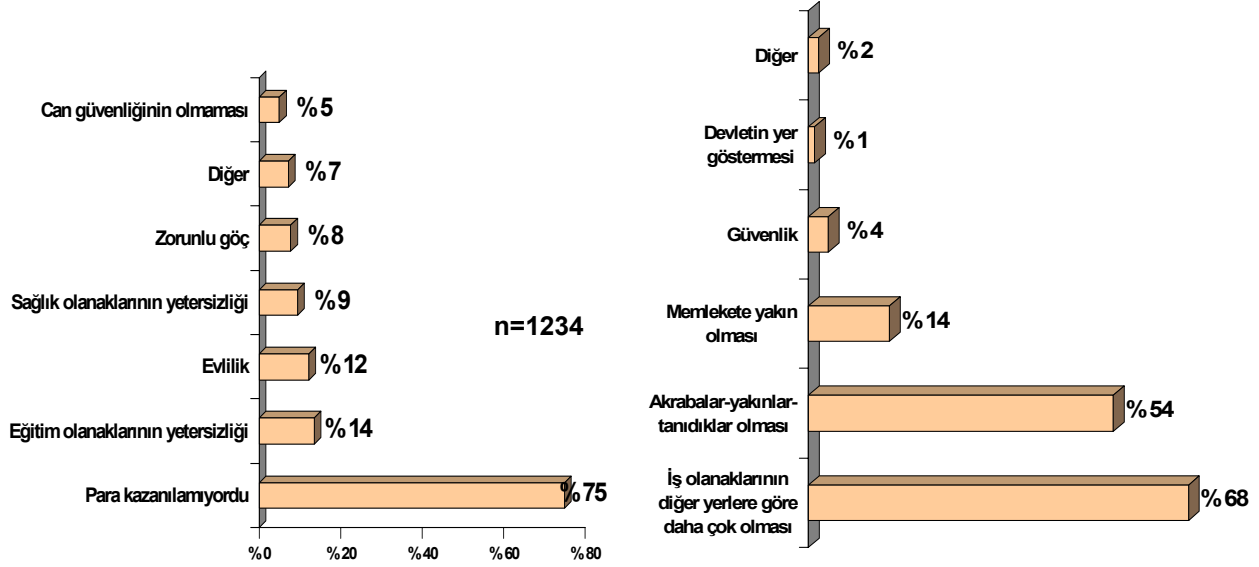

Göç nedenlerine baktığımızda ise (Şekil 21), doğrudan ve dolaylı iktisadi nedenlerin ağırlıklı bir oranda yer almakta olduğunu (para kazanılamaması ve eğitim/sağlık olanaklarının yetersizliği) görmekteyiz. Zorunlu göç ve can güvenliğinin olmamasından dolayı göç edenlerin oranının yüzde 13 mertebesinde olduğunu anlamaktayız. Göç nedenleri arasında beklendiği üzere evlilikler de bulunmaktadır. Göç edilen yerin seçiminde ise iş olanaklarının ve akraba/yakınlar/tanıdıklar olmasının en belirleyici sebepler olarak ortaya çıkması (Şekil 21) şaşırtıcı olmasa gerek (çoklu cevap alındığından oranların toplamı yüzde 100'ün üzerindedir).

ŞEKİL 21 GÖÇ NEDENLERİ VE COĞRAFYA SEÇİMİ

Göç Nedenleri

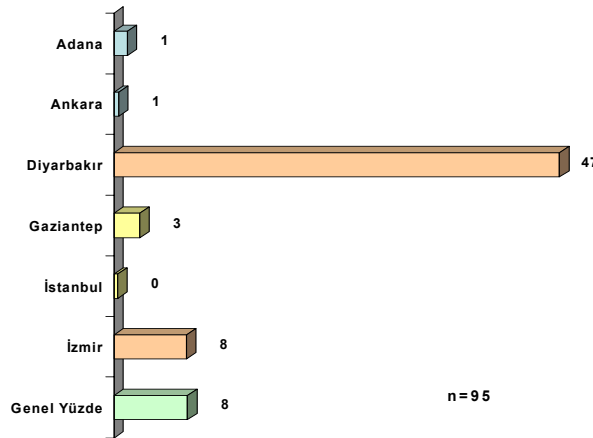
Göç Edilen Yerin Seçilme Nedenleri

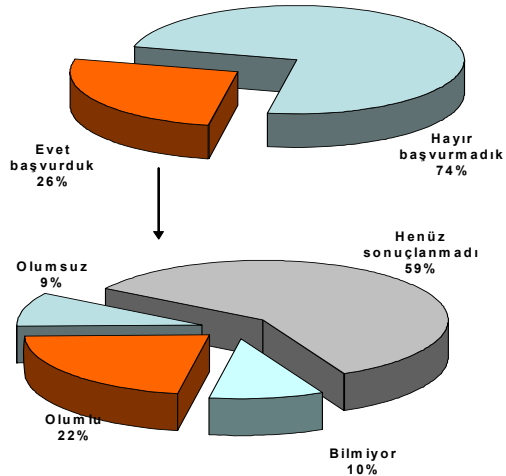
Zorunlu göç edenlerin (ki yüzde olarak ağırlıklı olarak Diyarbakır'da bulunmaktadır) “hak kayıpları” için adli mercilere başvurup başvurmadıkları incelendiğinde beklenenden daha az oranda (yüzde 26) bir kesimin başvuru yapmış olduğunu görmekteyiz (Şekil 22). Başvuruların yarıdan fazlasının henüz sonuçlanmamış olduğu, olumlu sonuçlananların ise yüzde 22’lik bir mertebede olduğunu görmekteyiz.

ŞEKİL 22: GÖÇ- Zorunlu Göç

Zorunlu göç edenler

Zorunlu göç edenler göç sonrasında hak kayıpları için başvurdu mu? Sonucu ne oldu?

Göç sonrasında yardım alınıp alınmamış olmasının, kente geliş sonrası sıkıntıları hafifletmede önemli bir rol oynayabileceği noktasından hareketle

- Ev bulma/tutma
- Aileden birine iş bulma
- Çocukların okula kaydettirilmesi
- Doktor bulma/sağlık kurumu ayarlama
- Gıda yardımı
- Yakacak yardımı
- Maddi destek

konularında yardım alınıp alınmadığını ve eğer yardım alındıysa bu yardımın

- Akrabalar
- Komşular/tanıdıklar
- Muhtarlık
- Belediye
- Dernek/vakıf

kanallarından hangisi üzerinden geldiği anlaşılmaya çalışılmıştır (Tablo 3A ve 3B).

TABLO 3A: YARDIMA İHTİYAÇ OLDU MU? OLDUYSA NEREDEN, NE KADAR ALINDI?

	İhtiyaç yoktu	İhtiyaç vardı ama yardım istenmedi	Az yardım alındı	Çok yardım alındı	Bilmiyor/ Cevap yok
Ev Bulma/Tutma	16,8	62,6	14,2	4,7	1,8
Aileden Birine İş Bulma	18,9	66,5	10,1	2,4	2,1
Çocukların Okula Kayıt Ettirilmesi	27,8	64,2	5,7	0,7	1,6
Doktor Bulma/Sağlık Kurumu Ayarlama	25,0	65,5	6,6	1,0	1,9
Gıda Yardımı	21,6	65,7	8,9	1,8	1,9
Yakacak Yardımı	21,2	66,1	9,2	1,7	1,9
Maddi Destek	20,4	69,7	6,4	1,4	2,1

TABLO 3B: ALINAN YARDIMLAR: KİM HANGİ ALANDA YARDIM ETTİ?

Alınan Yardım %	Ev Bulma/ Tutma	İş Bulma	Okula Kayıt	Doktor/ Sağlık Kurumu Ayarlama	Gıda Yardımı	Yakacak Yardımı	Maddi Destek	TOPLAM
Akrabalar	33	21	9	9	9	8	11	100
Komşular, tanıdıklar	28	22	11	13	12	6	9	100
Muhtarlık	15	3	10	12	15	35	10	100
Belediye	3	2	6	10	38	31	11	100
Dernek, vakıf	36	2	0	2	24	24	12	100

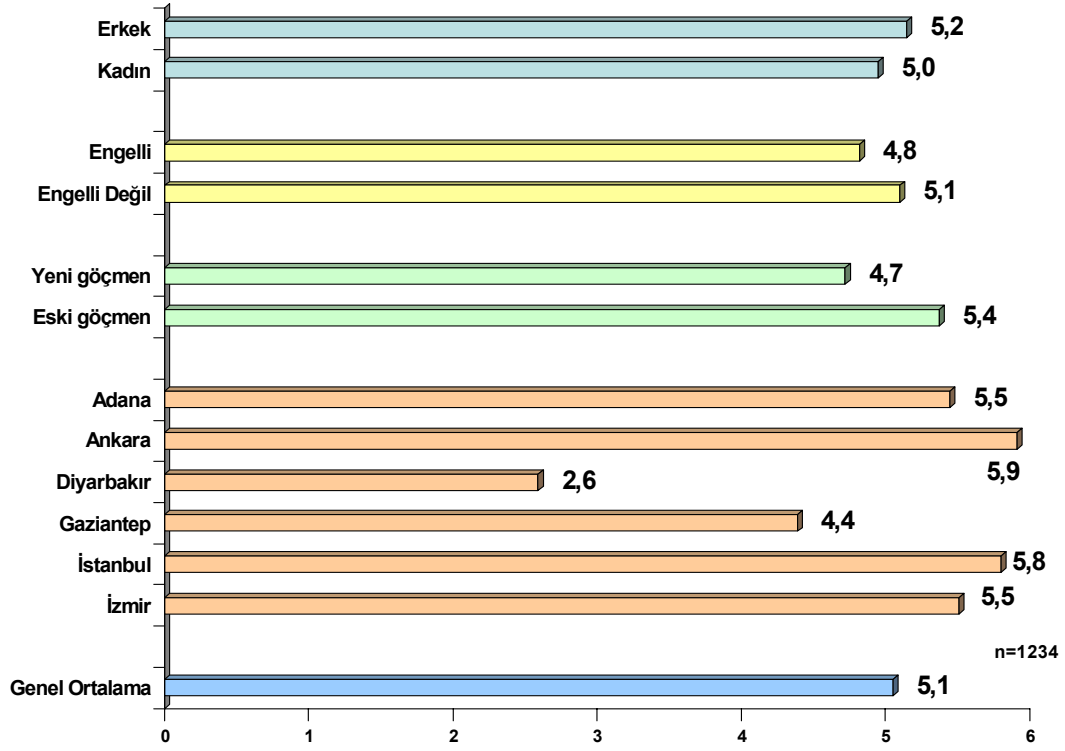
Sonuçlar, öncelikle, sıralanan konular bağlamında yüzde 20 civarında bir kesimin desteğe ihtiyaç duymamış olduğunu göstermektedir.⁷ Yüzde 60-70 arasında değişen bir kesim ise ya reddedileceği kaygısıyla hiç talepte bulunmadıklarını ya da talepte bulunmalarına karşın reddedildiklerini ifade etmişlerdir. Yüzde 19 ila yüzde yedi oranlarında ise destek alınmış olduğu anlaşılmaktadır (en fazla ev bulma/tutma, en az ise maddi destek alanında olmak üzere).

Hangi desteğin hangi kanallardan geldiğine baktığımızda ve en önemli üç destek alanına dikkatimizi çevirdiğimizde (Tablo 3B’de koyu yazılmış rakamlar), akrabaların, sırasıyla, ev bulma/tutma, iş bulma ve maddi destek konularında; komşular/tanıdıkların, sırasıyla, ev bulma/tutma, iş bulma ve doktor/sağlık yardımı ayarlama konularında; muhtarlığın, sırasıyla, yakacak yardımı, gıda yardımı ve ev bulma/tutma konularında; belediyenin, sırasıyla, gıda yardımı, yakacak yardımı ve maddi destek sağlamada; ve nihayet dernek/vakıfların ev bulma/tutma, gıda ve yakacak yardımları konularında destek vermiş olmaları söz konusudur.⁸

⁷ Bu oran zorunlu göç edenlerde, çoğu durumda, düşme göstermektedir.

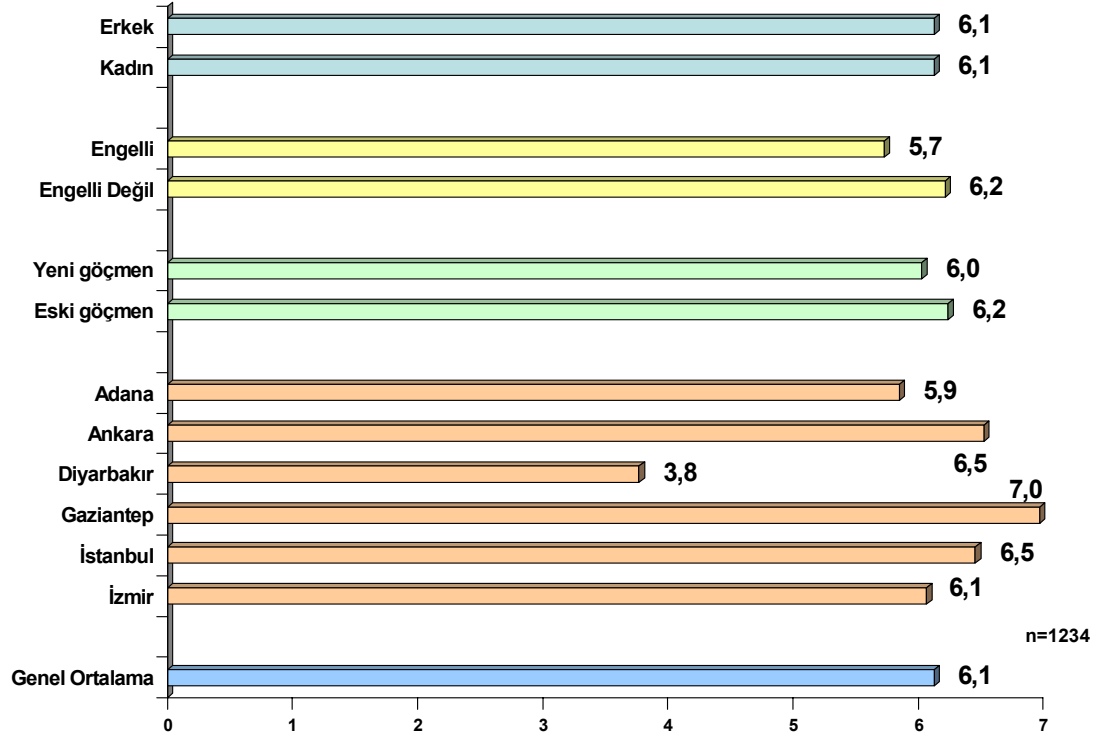
⁸ Cevaplardan taleplerin az da olsa karşılandığını ve reddedilmediğini anlıyoruz. İhtiyaca rağmen başvurmamanın gerisinde birçok neden olabilir tabii—onur duygusu, yardımın kimden ne şekilde isteneceğinin bilinmemesi, istenmesi durumunda red alınacağının tahmin edilmesi akla gelen ilk nedenlerdir.

ŞEKİL 23: GÖÇ- Göç Sonrası Ekonomik Durumun Değerlendirilmesi
(0: Çok daha kötü oldu; 10: Çok daha iyi oldu)

Göç sonrası hanehalkının ekonomik durumunun ve aile içi ilişkilerinin değerlendirilmesi istenmiştir (Şekil 23 ve 24). 0-10 skalasında (0, çok daha kötü oldu; 10, çok daha iyi oldu) alınan cevapların ortalamalarına bakıldığında, ekonomik durumun genel ortalama anlamında ne iyi ne kötü oldu değerine (5) çok yakın çıkmış olduğunu görmekteyiz. Gruplar içi farklılaşmalara baktığımızda ise, cinsiyet ve engellilik temelindeki farkların yüksek olmadığını görmekteyiz. Göç durumuna baktığımızda, yeni göçmenlerin eskilerle aralarındaki farkın (4.7 ile 5.4) dikkati çeken bir seviyede olduğu anlaşılmaktadır (zorunlu göç edenlerin ortalaması ise 2.4'tür). Fakat, asıl ayırım, kentler arasında ortaya çıkmaktadır. Diyarbakır'da 2.6'ya inen ortalama Ankara'da 5.9'a çıkmaktadır (zorunlu göçün en fazla Diyarbakır'da çıktığını [tüm zorunlu göçün yüzde 73'ü] ve zorunlu göçle gelenlerin ortalama puanının çok düşük olduğunu hatırladığımızda bu beklenen bir sonuçtur).

ŞEKİL 24: GÖÇ SONRASINDA AİLE İÇİ İLİŞKİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ
(0: Çok daha kötü oldu; 10: Çok daha iyi oldu)

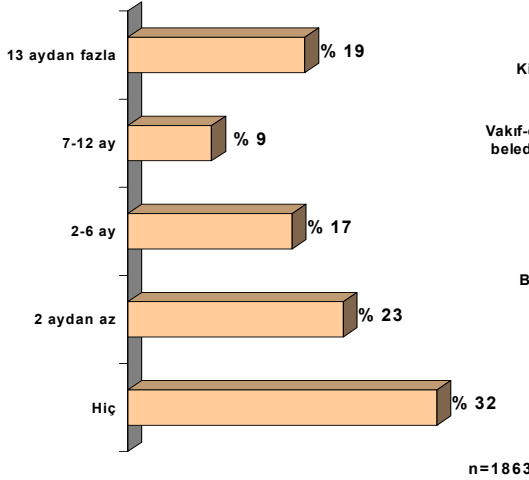
Bu sonuçlar, biraz daha olumlu olmak kaydıyla, aile içi ilişkilerin değerlendirilmesinde tekrarlanmaktadır. (Burada da Diyarbakır'ın puanı çok düşüktür ve bu durumda da zorunlu göçle gelenlerin ortalama puanı olan 3.7'nin Diyarbakır'daki ortalamayı düşürmektedir.)

Gelir-Destek

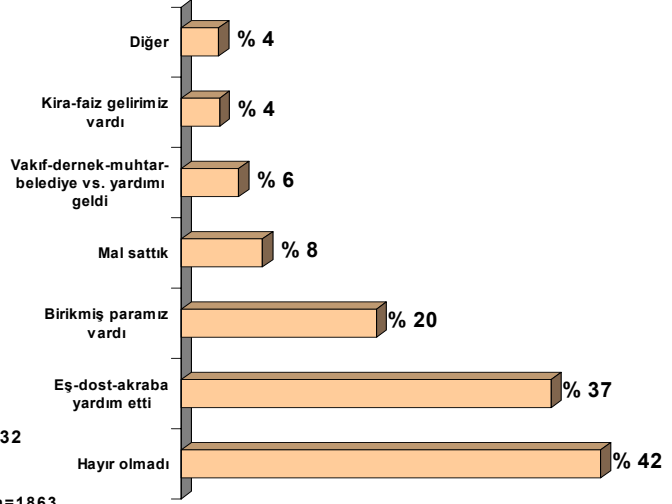
Takip eden modül, hanehalkının geliriyle ilgili sorulardan oluşmaktadır. Öncelikle, son iki yılda hane gelirinin tamamını ya da çoğunu sağlayan kişinin işsiz kalıp kalmadığı, kaldıysa bu dönemde hanenin geçimini nasıl sağladığı öğrenilmek istenmiştir (Şekil 25).

ŞEKİL 25: GELİR

Son 2 yılda hane gelirinin tamamını ya da çoğunu sağlayan kişinin toplamda ne kadar işsiz kaldığını söyler misiniz?

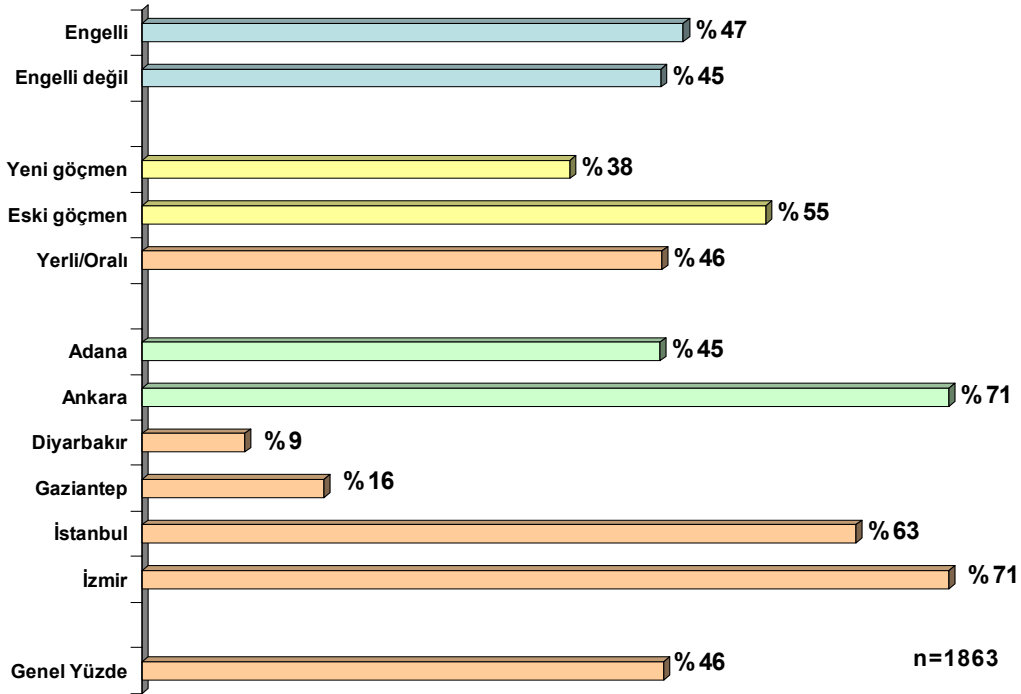

Son 2 yılda bir ay ya da daha uzun süre ile haneden kimsenin çalışmadığı oldu mu? Olduysa nasıl çözüm bulundu? (çoklu cevap)

Üçte iki oranında hanenin temel iktisadi faaliyette olan kişinin son iki yıl içerisinde işsiz kaldığını ifade etmiş olması söz konusudur—ki yüzde 28 gibi bir oranda işsiz kalma süresi 7 ay ve üzerindedir. Zorunlu göçle gelenler kümesine bakıldığında ise, yüzde 89’luk bir oranda işsiz kalmak söz konusu olmuştur, 7 ay ve üzerinde işsiz kalınma oranı ise yüzde 62’dir. Bağlantılı soru son iki yıl içerisinde bir ay ya da daha uzun bir süre ile haneden kimsenin çalışmadığı bir durum olup olmadığına ve işsiz kalındığı durumda ne yapıldığına ilişkindir. Yarıdan fazlasının (yüzde 58) böyle bir durumla karşı karşıya bulundukları ve bu kesimin yaklaşık üçte iki oranındakilerin de eş-dost-akraba yardımı aldıklarını görmekteyiz. Bu durum da, sosyal ağların gücünün devam ettiğine dair bir işaret vermektedir. Ama, bu durumda olanlardan yaklaşık yüzde 14’lük bir kesim mal satmak zorunda kaldıklarını, yüzde 34’lük bir kesim de birikmiş paralarını kullanmak durumunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Belediye, muhtarlık, vakıf, dernek gibi dış destek alan ailelerin oranı ise yüzde on civarındadır. İlave bir bilgi olarak, zorunlu göçle gelenlere bakıldığında ise, son iki yıl içerisinde haneden kimsenin çalışmaması durumunun yüzde 84 oranında tezahür ettiğini anlıyoruz. Özetle, işsiz kalmanın yoksul bölgelerde çok ciddi bir sorun olduğunu (bu durumun zorunlu göçle gelenlerde katmerleşerek arttığını) ve işsiz kalınan süre zarfında geçinebilmek için tanıdık/akraba gibi toplumsal ağlara büyük ölçüde dayanıldığını görmekteyiz. Eğer bu tür ağlar zaman içerisinde zayıflamaktaysa, böylesi koşullardaki ailelerin ciddi sorunlarla karşı karşıya bulunma ihtimalleri artacak demektir.

ŞEKİL 26: GELİR- Hanenizin düzenli bir geliri var mı?

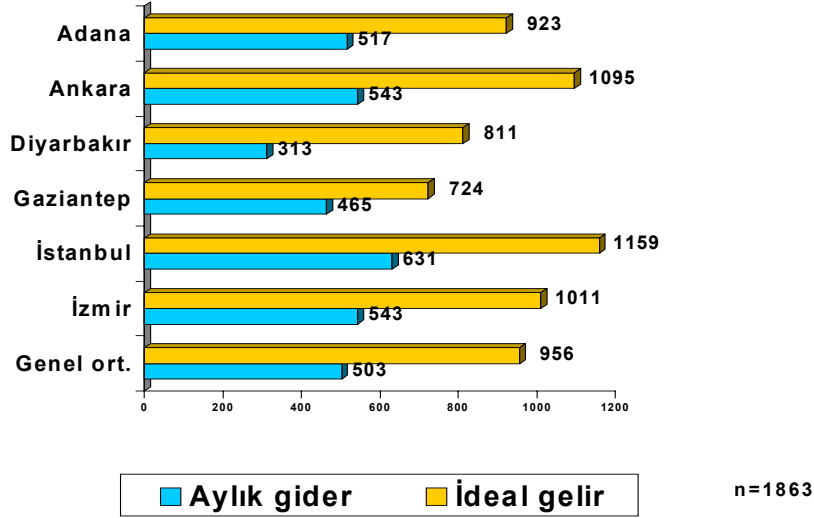

Takip eden sorulara verilen cevaplar yukarıdaki resmi tamamlamaktadır. İlk soru (Şekil 26) hanenin düzenli geliri olup olmadığını sorgulamaktadır. Genel ortalamaya baktığımızda tüm hanelerin yüzde 54'ünde düzenli bir gelir olmadığı anlaşılmaktadır; bu oranın Diyarbakır ve Gaziantep'te, sırasıyla, yüzde 91 ve 84'lere çıkması söz konusudur. Görüşülen kişinin engelli olup olmaması düzenli gelir konusunda bir fark yaratmazken (engellilik hali çalışamamayı beraberinde getirecektir ama aynı zamanda engelli maaşı alınabilmesine imkan sağlayacaktır), ilginç bir durum eski göçmenlerden düzenli gelire sahip olanların oranının yerli kesime göre daha fazla olmasıdır. Yerli kesimin kentin imkanlarından yeterince yararlanamamış, bir anlamda fırsatları yeterince değerlendirememişken, eski göç edenlerin imkanları iyi kovalamış ve fırsatları kullanabilmiş oldukları yollu bir yorum akla gelmektedir; benzer bir şekilde, yeni göç edenlerin (tabii aralarında zorunlu göç edenler de bulunmaktadır) kente geldiklerinde daha azalmış imkanlarla karşılaşmış oldukları düşünülebilir.

Buradan gelen nokta hane başına karşılık gelen giderin ölçülmesidir. Hanehalkının aylık toplam gelirini öğrenmeye çalışmak yerine (cevaplayan kişi gelir kaynaklarının hepsini hatırlayamayabilir, haneye aynı yardımlar geliyor olabilir ve bunların parasal karşılığı kolay hesaplanamayabilir vb.) hanenin aylık giderini sormayı tercih ettik. Akabinde de aynı kentteki benzer bir hanenin “asgari net aylık geliri”ni belirtmesini istedik.

ŞEKİL 27A: GELİR VE HARCAMA- Hane başı/aylık

Hanenin aylık toplam gideri (YTL) ne kadar- Aynı kentte yaşayan benzer bir hanenin asgari ne kadar aylık geliri olmalı (YTL)?

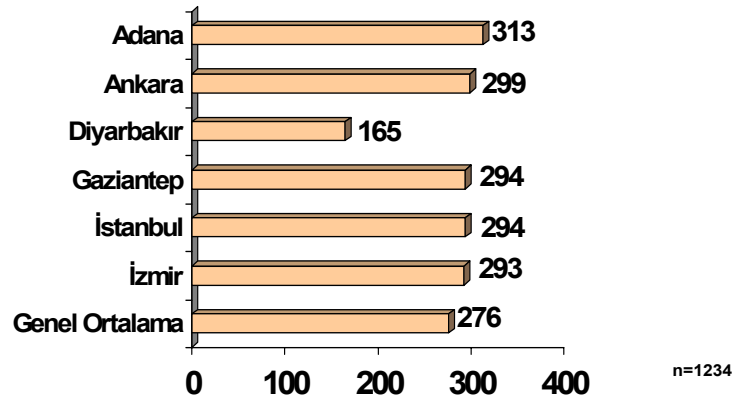

Rakamlar, kent bazında, Şekil 27A’da sunulmuştur. İki saptama çok net bir şekilde yapılabilir: İlki, ifade edilen giderin düşünülen asgari gelirin kabaca yarısına tekabül etmesidir (genel ortalama, giderde 503 YTL, asgari gelirde 956 YTL’dir); ikincisi, gerek gider gerek asgari gelir miktarlarında kent ortalamalarının önemli farklarla birbirinden ayrışmasıdır. Örneğin, Diyarbakır gider ortalaması 313 YTL iken, İstanbul’unki 631 YTL’ye tekabül etmektedir. Bu rakamların karşılaştırılmasında iki hususa dikkat edilmesi gerekmektedir. Birincisi, kentler arasında satın alım gücü (SAG) bakımından farklar bulunmaktadır; aynı malzemeye dolu bir sepeti farklı kentlerde farklı miktarlara satın alabilirsiniz. İkincisi ise, hanelerin büyüklüğünün kentten kente farklılaşma göstermekte olduğu hatırlandığında (demografyada aktarmış olduğumuz üzere), aynı miktar meblağın farklı büyüklükte olan ailelerde farklı etkileri olduğudur. Bu iki sorunu çözebilmek için veriler üzerinde çalıştık. Öncelikle kentler arası satın alım gücünün etkisini filtrelemek için kent bazında satın alma gücü endeksini kullanarak tüm altı kentteki miktarı aynı baza çektik.⁹ Akabinde de hanehalkı büyüklüklerinin kentler arasında farklar yaratmamaları için elimizdeki rakamları hane başından kişi başına dönüştürdük. Bu işlemi yaparken EUROSTAT’ın “eşdeğerlik ölçeğini (adult equivalence scale)” kullanarak, hanedeki ilk kişiyi 1, diğer üyelerden 14 yaş ve üstündekileri 0.5, küçükleri ise 0.3 ile ağırlıklandırdık (örneğin, iki ebeveyn ve biri 14 yaş

⁹ Kent bazında satın alma paritesi bulunmadığı için şöyl bir yöntem izledik. Ürünlerin kent bazında fiyat endeksleri ve ülke geneli için hanehalkı tüketim kompozisyon sepeti mal kategorileri bazında elimizde olduğu için (TÜİK), her kategoriden rastsal olarak üç mal seçip kentler için tüketim sepetinin ne kadara dolacağını hesap ederek kentler arası satın alma paritesi olarak kullanabileceğimiz bir endeks türetmiş olduk.

üstü diğerleri 14 yaş altı toplam dört çocuklu bir hanenin rakamından kişi başına bir değer almak için toplam miktarı 2.9'a $[1+0.5+0.5+0.3+0.3+0.3]$ böldük). Bu şekilde elde edilmiş kişi başı gider rakamlarını Şekil 27B'den izlemek mümkündür.

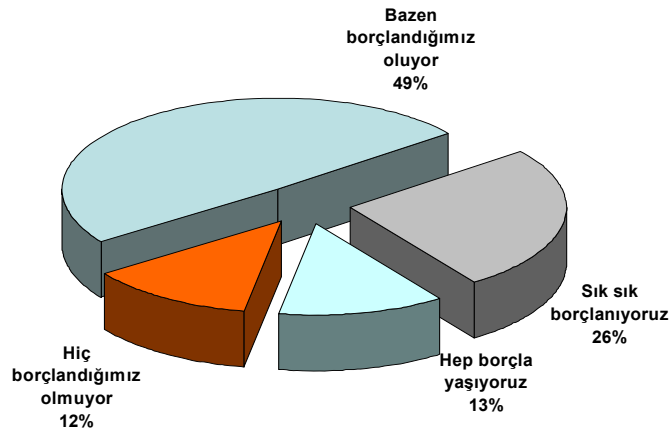
**ŞEKİL 27B: HARCAMA-Kişi başı/aylık(EUROSTAT)
(SAG)**

Görüldüğü gibi, Diyarbakır dışındaki illerin kişi başı gelirlerinde aynı miktara yaklaşma söz konusudur.

ŞEKİL 28: BORÇLANMA

Temel ihtiyaçlarınızı karşılamak için borçlandığınız oluyor mu?

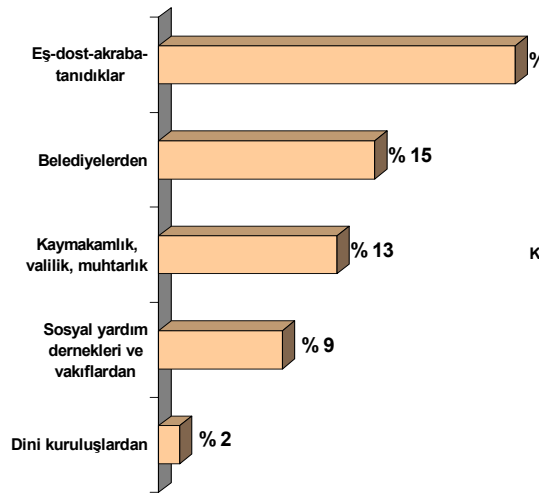
n=1863

Eğer asgari gider ile elde edil(ebil)en gelir arasında fark varsa, bunun karşılanma yollarından bir tanesi de borçlanmaktır. Elbet ileride borcun geri ödenmesi konusunda sıkıntıların oluşabileceği yönünde kaygılar varsa, bu durumun hanede maddi ve manevi gerilimler yaratacağı kestirilebilir. Takip eden soru ile temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak borçlanılıp borçlanılmadığı öğrenilmeye çalışılmıştır. Şekil 28'den anlaşıldığı üzere, hiç borçlanmadığını söyleyen yüzde 12 hane dışındaki (yüzde 88) hanelerin bir şekilde borç içinde yaşamakta olmaları söz konusudur. Sık-sık borçlanan yüzde 20, hep borç içinde yaşayan ise yüzde 13 dolaylarında hane olduğu anlaşılmaktadır; geri kalan—ve yaklaşık tüm hanelerin yarısını oluşturan—kesimin ise ara sıra borçlanması söz konusudur.¹⁰

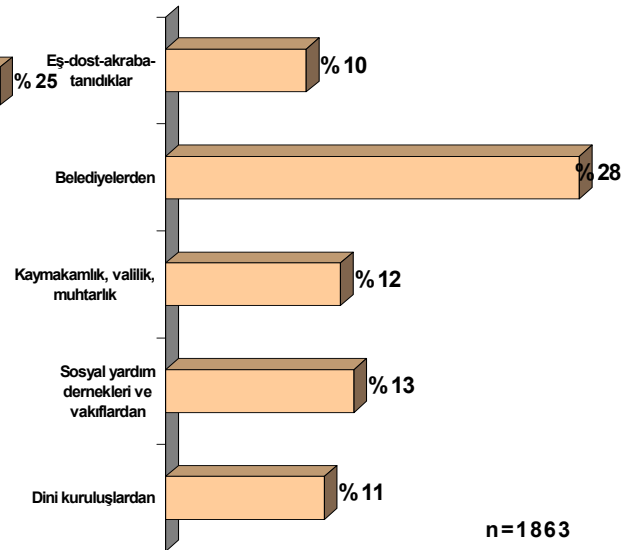
Bu modüldeki son iki soru çevreden temin edilen destek ile bağlantılıdır. Şekil 30, son iki yıl içerisinde kurumlardan ve eş-dost-akrabadan maddi ve aynı yardım alınıp alınmadığı ve eğer alındıysa bunlar içerisinde hane gelirine en fazla hangisinin katkıda bulunduğu sorusuna verilen cevapları göstermektedir.

ŞEKİL 29: MADDİ VE AYNI YARDIMLAR

Son 2 yılda yardım alınan kurumlar

“Alınan yardımın bütçemize çok katkısı oldu” diyenler

¹⁰ Odak grup toplantılarını aktarıırken belirtmiş olduğumuz üzere, borçların büyük kısmımahalledeki dükkanlara (bakkal/kasab/vb.) ya da ev sahiplerinedir. Akraba ya da arkadaşlardan borç alma fazla yaygın bulunmamıştır.

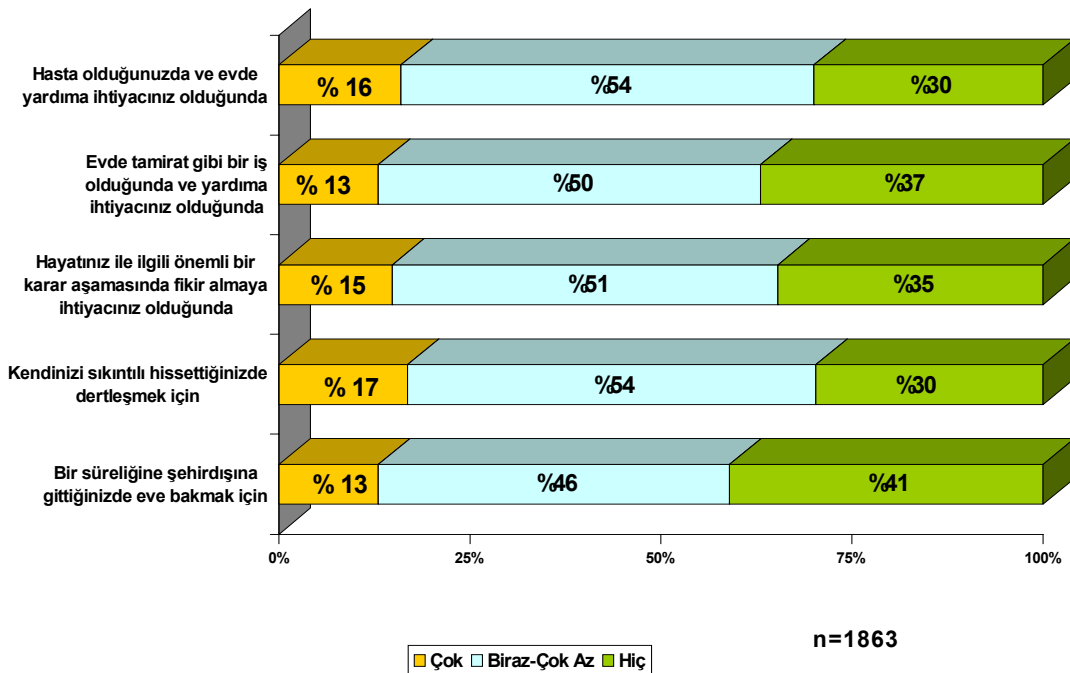
Hanelerin yüzde 38’lik bir oranı son iki yılda maddi veya ayni destek aldıklarını ifade etmişlerdir. Sayıca en fazla yardım eş-dost-akraba-tanıdıklar tarafından yapılmakta, ancak belediyelerin yaptığı yardımların katkısının en fazla olduğu anlaşılmaktadır.¹¹

Akabinde, bir dizi konuda, ihtiyaç duyulduğu takdirde, çevreden ne kadar destek alınabileceği sorgulanmıştır. Konular şu şekilde sıralanmıştır:

- Hasta olduğunuzda ve evde yardıma ihtiyacınız olduğunda
- Evde tamirat gibi bir iş olduğunda ve yardıma ihtiyacınız olduğunda
- Hayatınız ile ilgili önemli bir karar aşamasında fikir almaya ihtiyacınız olduğunda
- Kendinizi sıkıntılı hissettiğinizde dertleşmek için
- Bir süreliğine şehir dışına gittiğinizde eve bakmak için

ŞEKİL 30: YAKIN ÇEVREDEN DESTEK:

Yardıma ihtiyacınız olduğunda yakın çevrenizden ne kadar yardım alabilirsiniz?

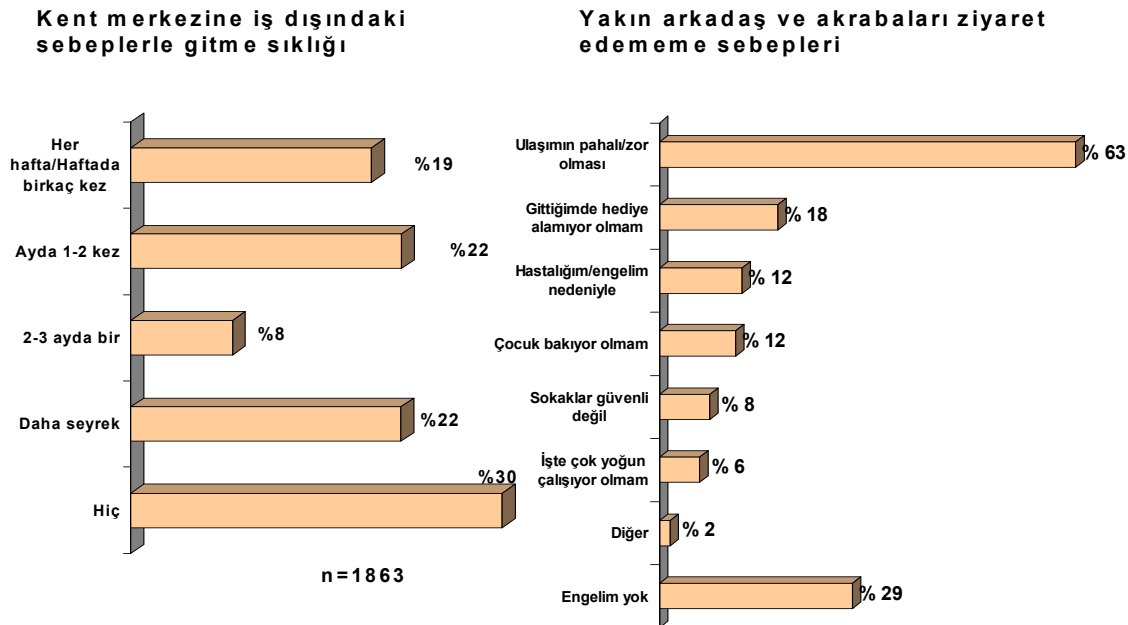
¹¹ Her iki soruya verilen cevaplar çokludur. İlk cevaptaki oranlar toplam cevaplar içindeki yüzdeleri göstermektedir. İkinci cevaptaki oranlar ise yardım aldığını söyleyen toplam aileler içerisinde aile bütçesine çok katkı sağladığını düşünenlerin oranını vermektedir. Anket öncesinde gerçekleştirdiğimiz fokus grup çalışmalarına katılanların cevaplarından hareketle, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma'nın sağladığı desteklerin valilik kategorisine sokulduğunu anlamaktayız.

Bu sıralanan konularda çevreden ne kadar destek alınabileceğine yönelik cevaplar Şekil 30’da sunulmuştur. Daha önceki sorulardan çevre desteğinin önemli olduğunu görmüştük. Bu soruya verilen cevaplarla bu desteğin ne denli yaygın olduğuna ilişkin ipuçları yakalamaya çalıştık. Eğer destek yaygın ise, çok ciddi fedakarlıklar getirmeyen bu konularda çevrenin desteğinin alınmasında bir sorun olmayacağını beklemekteydik. Sonuçlar desteğin bulunduğunu ama bu desteğin yaygın olmadığını göstermektedir. Her konuda yaklaşık üçte birlik bir kesim destek alamayacağını ifade etmiştir. Bu arada analizimizi zorunlu göçle gelenlere çevirdiğimizde genelde üçte bir civarlarında olan destek alamama oranlarının yaklaşık yüzde 50’lere çıkmakta olduğunu görmekteyiz.

Sosyalleşme

Takip eden modül “sosyalleşme” boyutunu irdeleyen üç sorudan oluşmaktadır. İlk soru ile, kent merkezine iş dışındaki sebeplerle gitme sıklığı öğrenilmektedir. Kent merkezine gidişle bir anlamda kent yaşamına entegre olunabileceği ve dolayısıyla sosyalleşileceği gibi bir mantık zinciri kurulmuştur.

ŞEKİL 31: SOSYALLEŞME I

Cevaplardan (Şekil 31) yüzde 30’luk bir kesimin kent merkezine hiç gitmediğini (erkeklerde yüzde 23, kadınlarda yüzde 37; zorunlu göçte yüzde 44), bir diğer yüzde 30’un ise 2-3 ayda bir ya da daha seyrek gittiğini öğrenmekteyiz. Dolayısıyla, görüşülen kesimin kentle ilişkisini ve sosyalleşmesini ölçtüğümüzde ortaya çıkan tablo, üzerinde dikkatle durulması gereken bir

gözüktüdü. Bu modüldeki ikinci soru ile görüşülen kişilerin yakın arkadaş ve akrabalarını ziyaret edip edemedikleri sorulmuş, eğer ziyaret edilemiyorsa bunun nedenleri sorgulanmıştır. Üçte bire yakın bir kesim ziyarette bulunmalarında bir engel olmadığını söylerken, yüzde 71’lik bir kesim bir dizi nedenden dolayı ziyaretleri istenen ölçüde gerçekleştiremediklerini ifade etmişlerdir. Gidemeyenlerin en başta verdiği neden ulaşım masraflarıdır; hediye almanın getireceği mali külfetler ya da çocuk bakmak zorunda olmak, dile getirilen ve bir ölçüde mali kısıtlarla açıklanabilecek nedenlerdir. Hastalık/engel hali ya da yoğun çalışma hayatı ya da sokakları güvenli bulmama, dile getirilen diğer başlıklardır. Sonuçta, önemli bir kesim yakın çevresini dilediğinde ziyaret edememektedir, bu da büyük ölçüde mali kısıtlardan kaynaklanmaktadır.

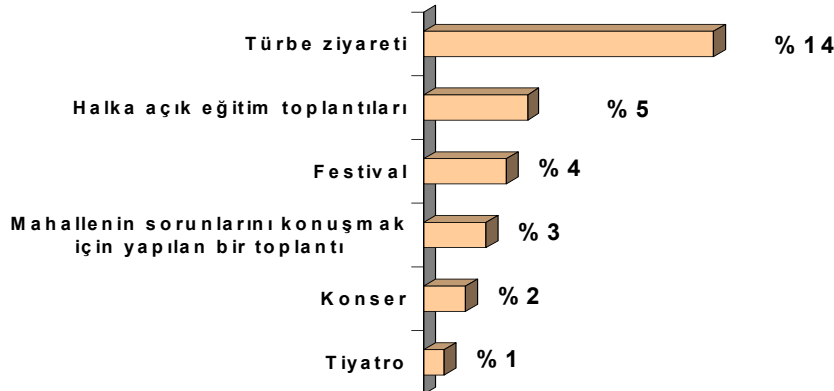
Bu modüldeki son soruyla görüşülen kişiler arasından son altı ay içerisinde

- Türbe ziyaretine gidenler
- Halka açık eğitim toplantısına katılanlar
- Festivale iştirak edenler
- Mahallenin sorunlarını konuşmak üzere yapılan toplantıya katılanlar
- Konsere gidenler
- Tiyatroya gidenler

öğrenilmiş ve sonuçlar Şekil 32’de sunulmuştur.

ŞEKİL 32: SOSYALLEŞME II

Son 6 aydaki aşağıdaki faaliyetlere katıldığını belirtenler

n=1863

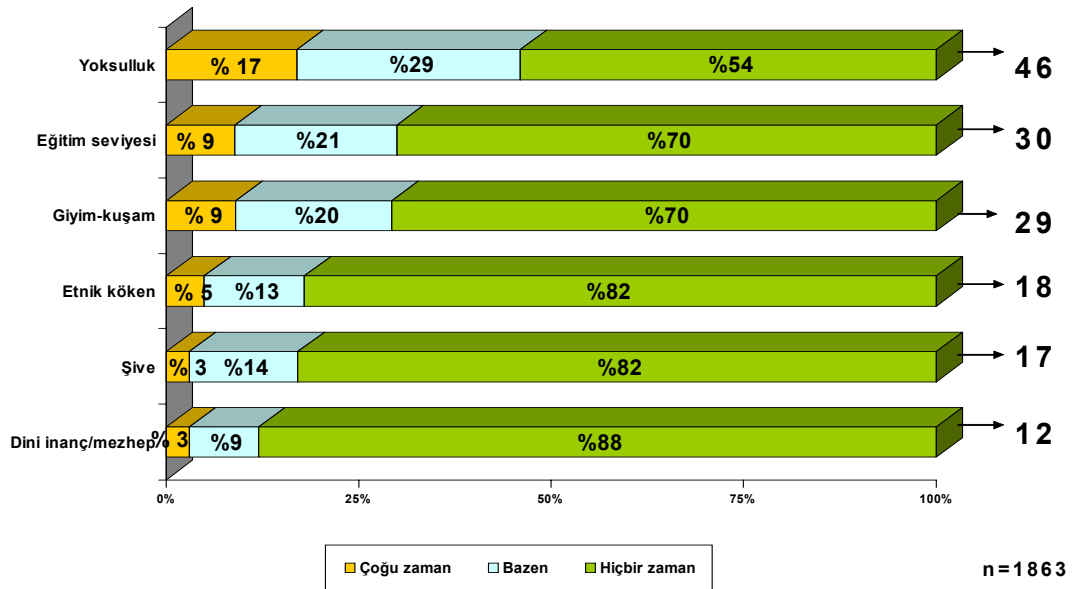
Türbe ziyaretleri dışında oranlar yüzde beşin altındadır. Görece olarak yüksek oran (yüzde 14) alan tek etkinlik olan türbe ziyaretlerinin ne denli sosyal ne denli dinsel saiklerle yapıldığı ise tartışmalı bir alandır. Bu sonuçlar da görüşülen kesimin sosyalleşme anlamında bulunduğu noktayı gözler önüne sermektedir.

Dışlanma/Dışlama—kişisel boyut

Bu modül dışlanma-dışlama olgusunu irdelemektedir. İlk soru ile, görüşülen kişiye bir dizi nedenden dolayı kendisini toplumdan dışlanmış hissedip hissetmediği sorulmuştur. Sayılan nedenler şunlardır:

- Yoksulluk
- Eğitim seviyesi
- Giyim-kuşam
- Etnik köken
- Şive
- Dini inanç/mezhep

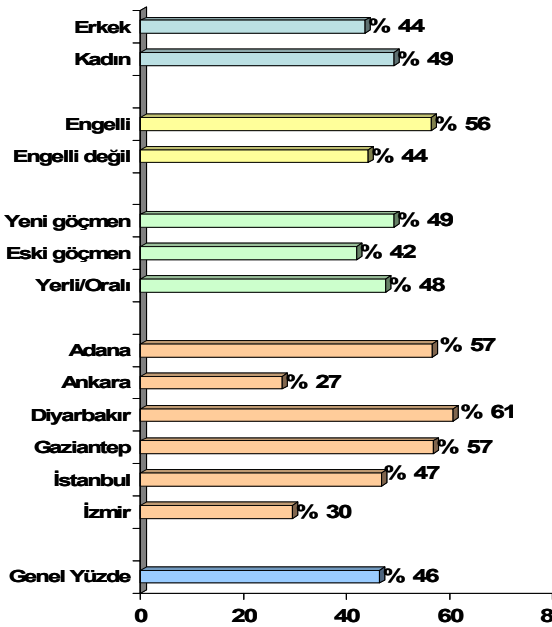
ŞEKİL 34: DIŞLANMA- Kendini sayacağım nedenlerden dolayı dışlanmış hissediyor musunuz?

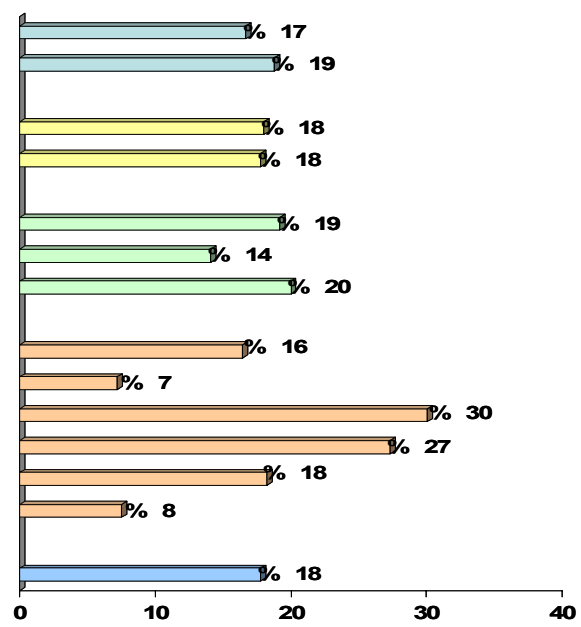
Cevaplar, “hiçbir zaman”, “bazen”, “her zaman” şeklinde alınmıştır. Altı il geneli toplam sonuçlar Şekil 34’te sunulmuştur. Bazen ve her zaman şıklarının toplamaları ise en sağda

belirtilmiştir. Görülmekte olduğu gibi, yoksulluk yüzde 46’lık bir oranda ilk sırada gelmektedir; yani neredeyse görüşülen iki kişiden biri yoksul olduğu için kendini toplumdan dışlanmış olarak hissetmektedir. Sırasıyla, eğitim seviyesi (yüzde 30), giyim-kuşam (yüzde 29), etnik köken (yüzde 18), şive (yüzde 17) ve dini inanç-mezhep (yüzde 12) gelmektedir. Bu tablonun alt kategorilerinde aldığı görüntülerini ise Şekil 34-39 sunmaktadır.

ŞEKİL 34 DIŞLANMA
Yoksulluk nedeniyle

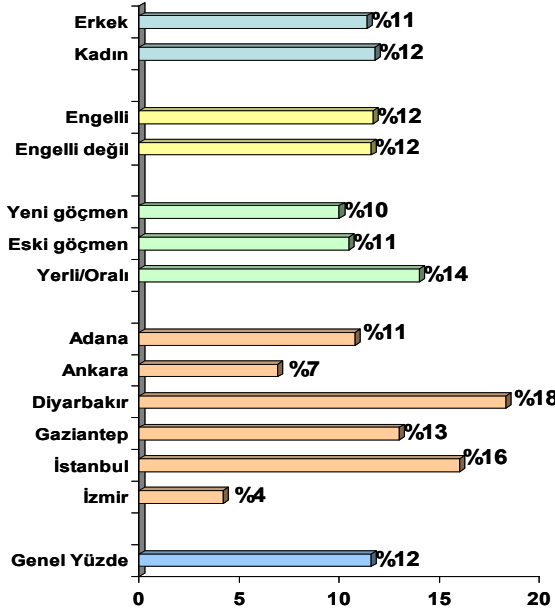

ŞEKİL 35 DIŞLANMA
Etnik köken nedeniyle

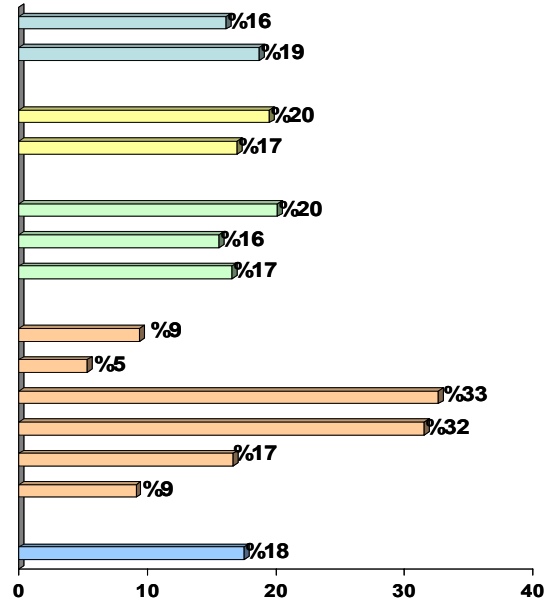

Kadınların her konuda erkeklerden daha fazla dışlanmış hissetmeleri söz konusudur; engelliler ise bazı başlıklarda (örneğin etnik köken) az farkla, bazı başlıklarda (örneğin yoksulluk) ise çok farkla engelli olmayan kesime göre kendilerini daha dışlanmış hissetmekte oldukları anlaşılmaktadır; belli başlıklarda (örneğin eğitim) yeni göçmenlik dışlanmış hissetmeyi arttırmaktadır (zorunlu göç edenlere ayrıca baktığımızda, dini inanç-mezhep dışında diğer tüm başlıklarda dışlanmışlık hissi genel ortalamanın fevkindedir: örneğin yoksulluk başlığında yüzde 57’dir, eğitimde yüzde 43’tür); kent ayrımları ise dışlanmışlık hissini duyulmasında önemli farklar yaratmaktadır: Diyarbakır her başlıkta altı kent ortalamasının önemli ölçüde üstündedir, Gaziantep çoğu başlıkta Diyarbakır’ı takip etmektedir, İstanbul ve Adana’nın da kimi başlıklarda ortalamaların üstüne çıkmakta oldukları anlaşılmaktadır.

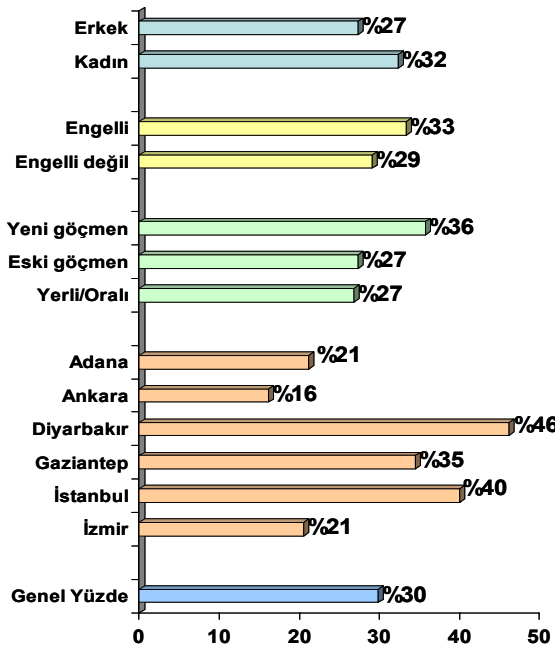
ŞEKİL 36 DIŞLANMA
Dini inanç/mezhep nedeniyle

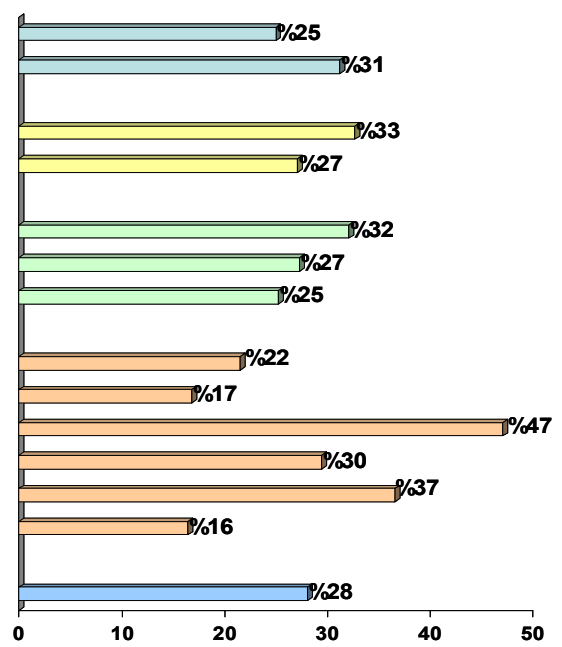
ŞEKİL 37 DIŞLANMA
Şive nedeniyle

ŞEKİL 38 DIŞLANMA
Eğitim Seviyesi nedeniyle

ŞEKİL 39 DIŞLANMA
Giyim kuşam nedeniyle

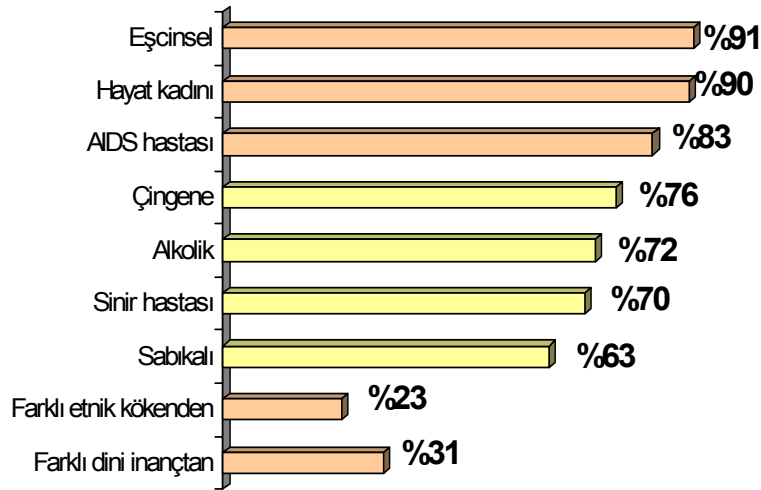

Takip eden soru ise, görüşülen kişilerin başkalarını ne denli dışladığına dairdir. Burada, kendi çocuğunun arkadaşlık yapmakta olduğu bir çocuğun ailesine dair hipotetik bir dizi özellik sıralanmış ve kişiden çocuğunun arkadaşlığını sonlandırmasını isteyip istemeyeceği sorulmuştur. Sayılan özellikler şunlardır:

- Sabıkalı biri
- Etnik kökeni farklı biri
- Dini inancı/mezhebi farklı biri
- Alkolik biri
- Sinir hastası biri
- AIDS hastası biri
- Eşcinsel biri
- Çingene biri¹²
- Hayat kadını¹³

ŞEKİL 40: DIŞLAMA

Çocuğumun, ... birisinin çocuğuyla arkadaşlık etmesine izin vermezdim

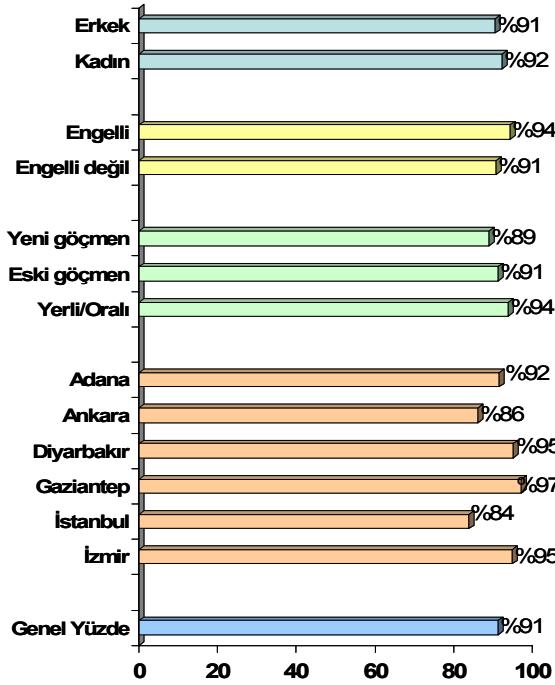
n=1863

¹² Malum, Roman etnik kökenli kesime “Çingene” demek Çingene sözcüğünün Türkçedeki olumsuz anlamları taşıyor olmasından dolayı doğru değildir. Ancak, Roman sözcüğünün anlamının çoğu kişi tarafından bilinmiyor olma ihtimali nedeniyle istemeyerek de olsa Çingene demek zorunda kaldık.

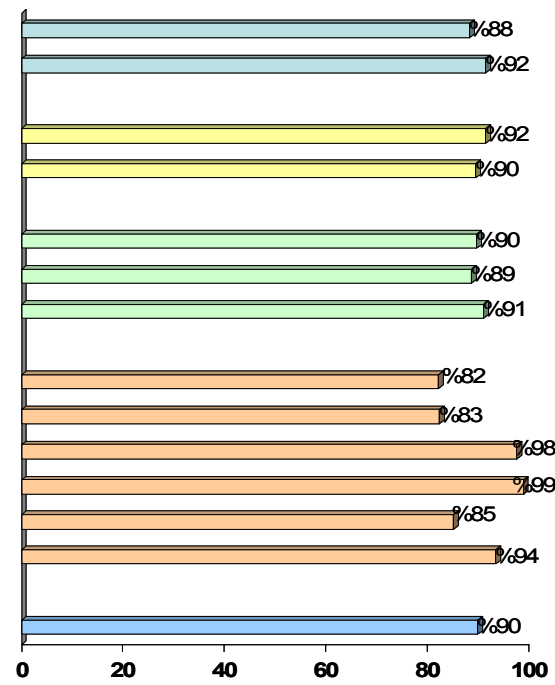
¹³ Burada da “seks işçisi” demeyi tercih ederdik.

Tüm cevapların ortalaması Şekil 40'ta sunulmuştur. Görülmektedir ki, üç grup (eşcinsellik, seks işçiliği ve AIDS hastalığı) çok büyük bir oranda dışlanmaktadır; takip eden dört grubun (Roman olma, alkoliklik, sinir hastalığı ve sabıkalılık durumu) dışlanma oranı ilk üç grup kadar olmasa da yine de yüksektir; son olarak ise iki grupta (dini inanç/mezhep ve etnik köken farkı) dışlanma azalmaktadır.

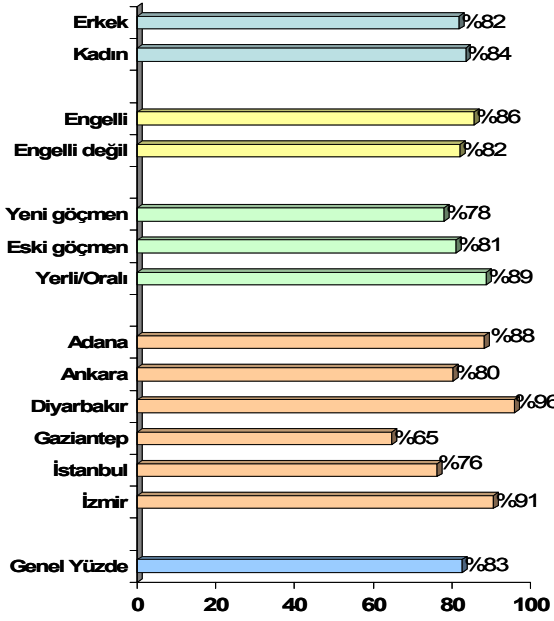
ŞEKİL 41 DIŞLAMA
Eşcinsellik nedeniyle

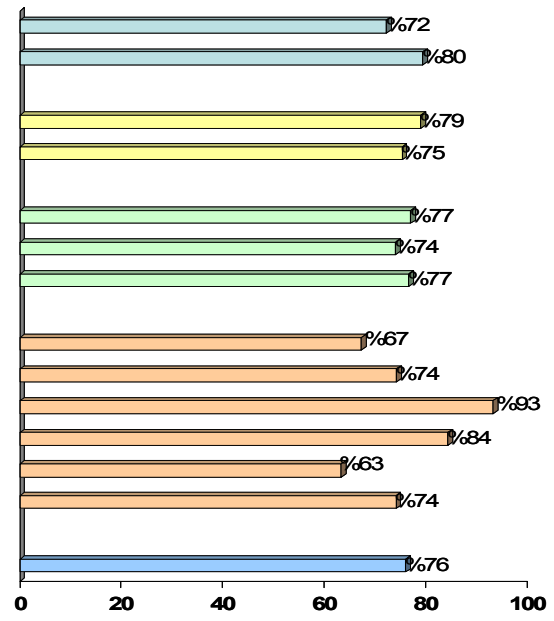
ŞEKİL 42 DIŞLAMA
Seks işçiliği nedeniyle

ŞEKİL 43- DIŞLAMA
AIDS hastası olma nedeniyle

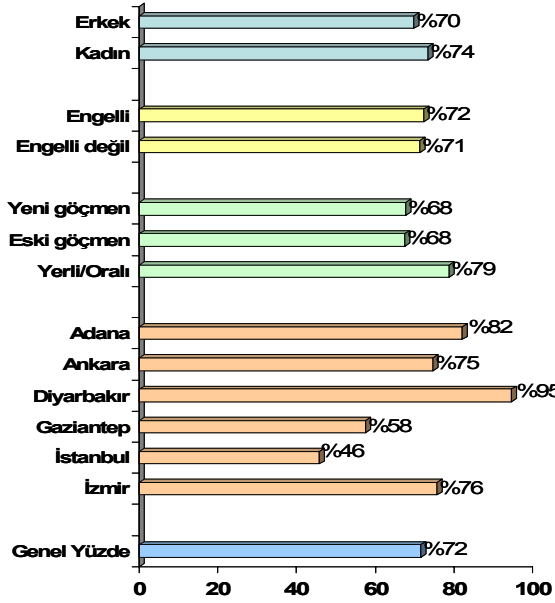

ŞEKİL 44- DIŞLAMA
Romanlık nedeniyle

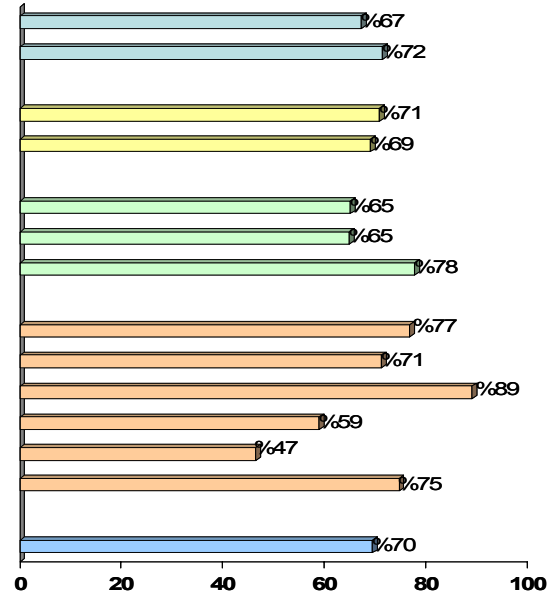

Takip eden şekillerde ise (41-49), dışlamanın alt kategorilerde aldığı görüntü sunulmaktadır. Görülmektedir ki, kadınlar erkeklere göre daha dışlayıcı durumdadırlar; keza engellilik halinin dışlamayı arttırmakta olması söz konusudur; etnik köken özelliği dışındaki tüm özelliklerde Diyarbakır'ın daha dışlayıcı olduğu anlaşılmaktadır.

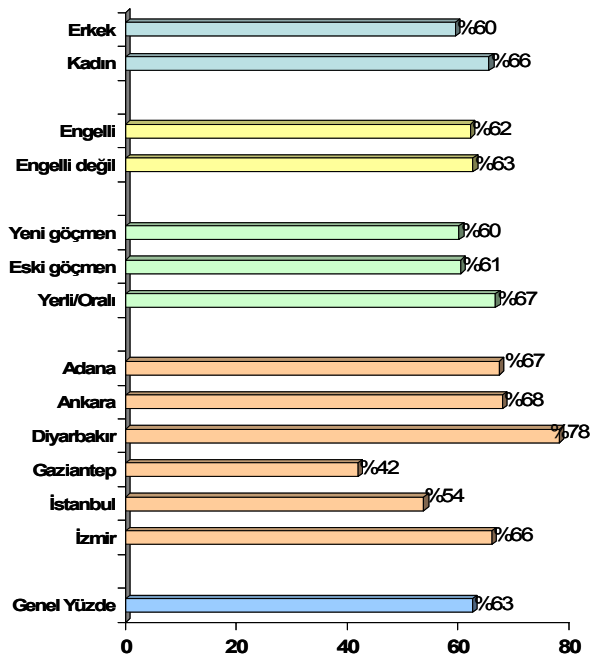
ŞEKİL 45
Alkolik olma nedeniyle

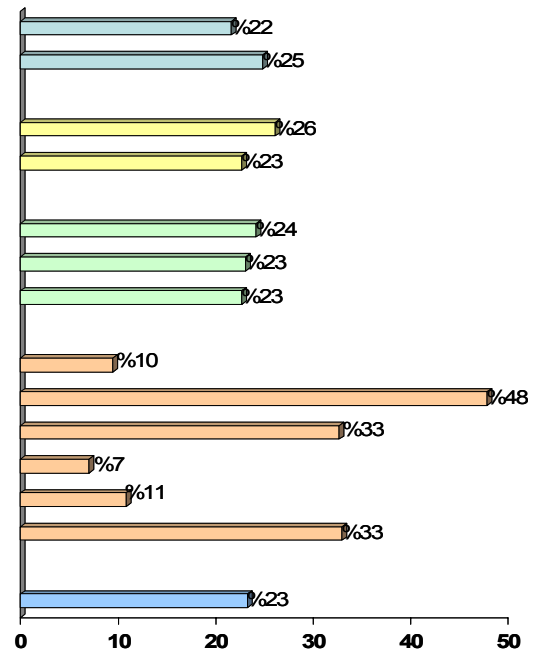
ŞEKİL 46
Sinir hastası olma nedeniyle

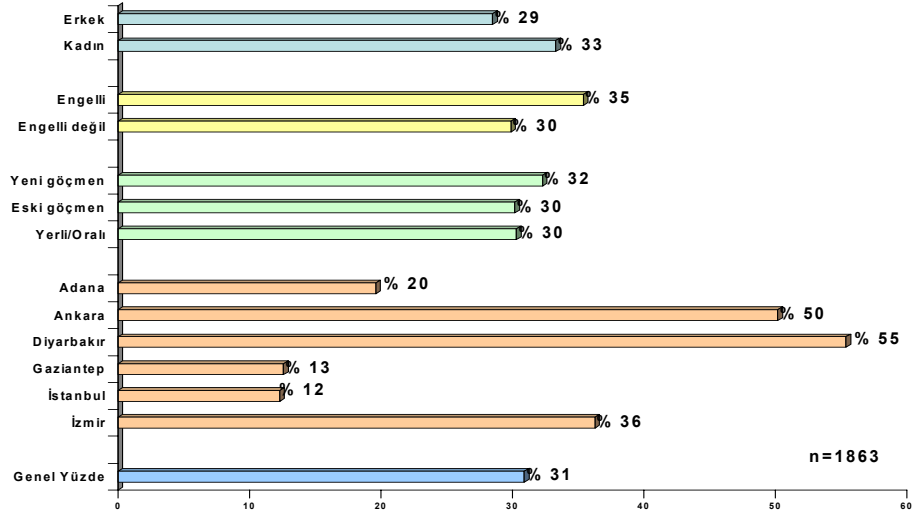
ŞEKİL 47- DIŞLAMA
Sabıkalı nedeniyle

ŞEKİL 48- DIŞLAMA
Farklı etnik köken nedeniyle

ŞEKİL 49- DIŞLAMA Farklı dini inanç nedeniyle

Dışlanma—toplumsal boyut

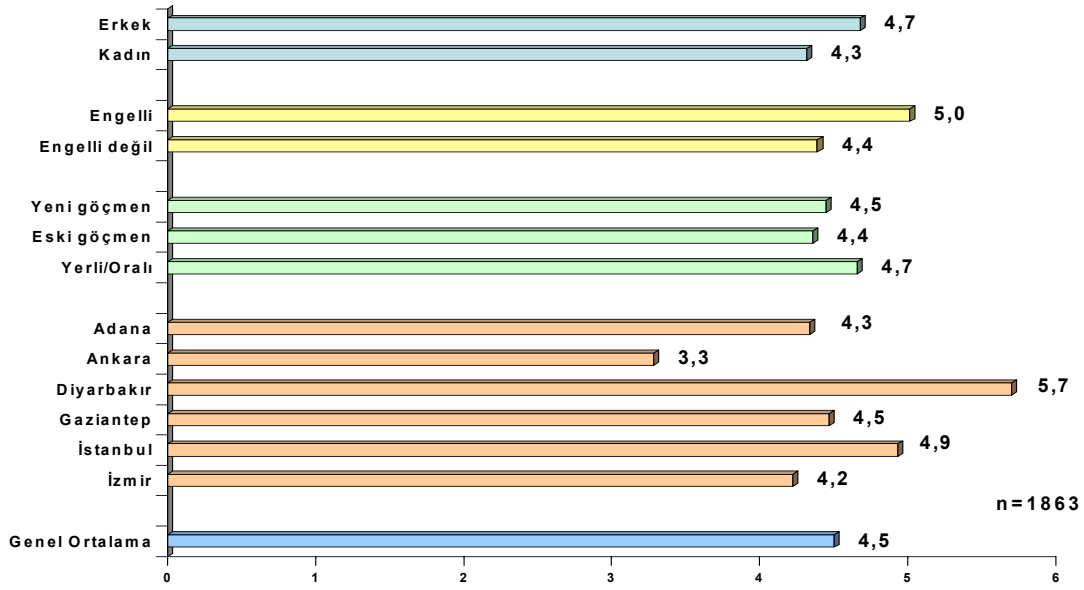
Bu modüldeki üç soruyla görüşülen kişilerin dışlanmanın daha geniş çevrelerde ne şekilde yaşandığına dair pozisyonları öğrenilmiştir. İlk soru, gecekondü bölgelerinde yaşayan kişilerin toplumun geneli ya da belli kesimi tarafından potansiyel suçlu olarak görülüp görülmediğine ilişkindir. Şekil 50’den anlaşıldığı üzere, genel ortalama 10 üzerinden 4.5 ile hafif de olsa suçlu görülmediği yönünde oluşmaktadır.

Erkeklerin kadınlara, engellilerin de engeli olmayanlara göre bu konuda daha kötümser oldukları düşünülebilir; Diyarbakır’da ise 5.7 ile hafif de olsa suçlu görüldüğü şeklinde bir fark ortaya çıkmaktadır. İkinci soru, yerli halkın göç edenleri isteyip istemediğini ölçmektedir. Genel ortalama 4.4 çıkmıştır ve hafif de olsa göç edenlerin istenmediği yollu görüş benimsenmemiştir (Şekil 51). Alt kategorilerde kayda değer tek fark, Ankara ilinin göç edenlere yönelik diğer illere görece daha olumlu düşündüğüdür. Bu modüldeki son soru ile işverenlerin Kürt kökenli insanları işe alma konusunda olumsuz bir ayrımcılık yapıp yapmadıkları konusunda görüşülen kişilerin ne düşündüğünü anlamaya yöneliktir.

ŞEKİL 50: DIŞLANMA- TOPLUMSAL BOYUT I

Gecekondu bölgelerinde yaşaya kişiler toplumun geneli veya belli bir kesimi tarafından potansiyel suçlu olarak görülüyor.

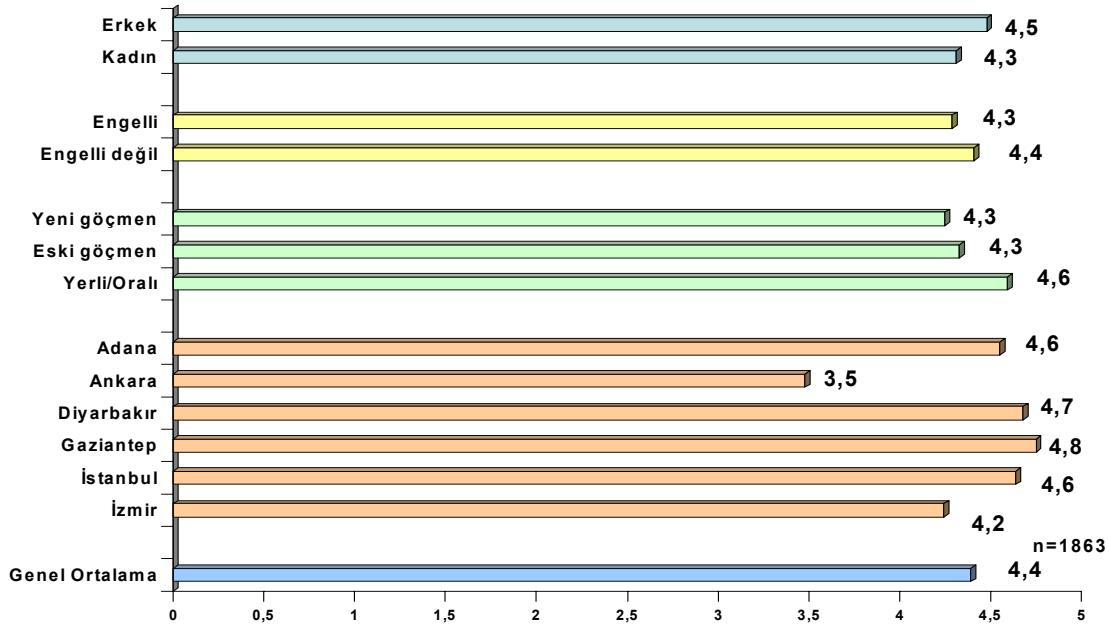
(0: Hiç katılmıyorum; 10: tamamen katılıyorum)

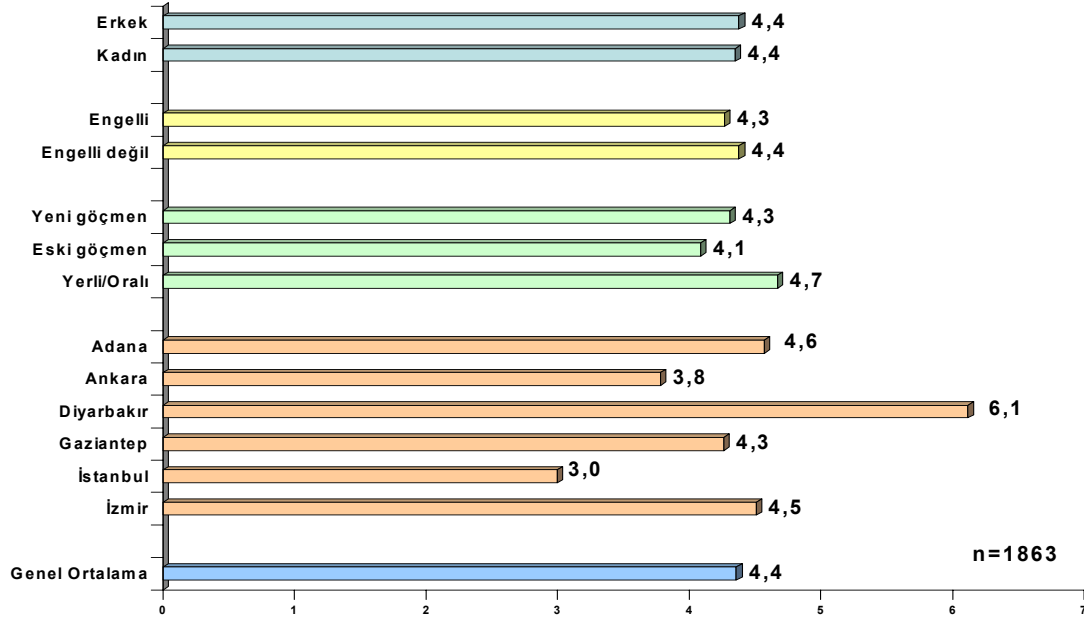
ŞEKİL 51: DIŞLANMA- TOPLUMSAL BOYUT II

Bu şehrin yerli halkı göç edenleri istemiyor

(0: Hiç katılmıyorum; 10: tamamen katılıyorum)

ŞEKİL 52: DIŞLANMA - TOPLUMSAL BOYUT III
İşverenler Kürt kökenli insanları işe almak istemiyor
(0: Hiç katılmıyorum; 10: tamamen katılıyorum)

Şekil 52'den anlaşılabacağı üzere, genel ortalama burada da 4.4 çıkmış olup, hafif de olsa bir ayrımcılık yapılmadığı şeklinde tecelli etmektedir. Kategoriler bazındaki önemli fark, kentler arasında oluşmaktadır: Diyarbakır, 6.1 ile ayrımcılık olduğu yollu bir pozisyon alırken, İstanbul 3 ile ayrımcılık olmadığı yollu bir pozisyon almaktadır.

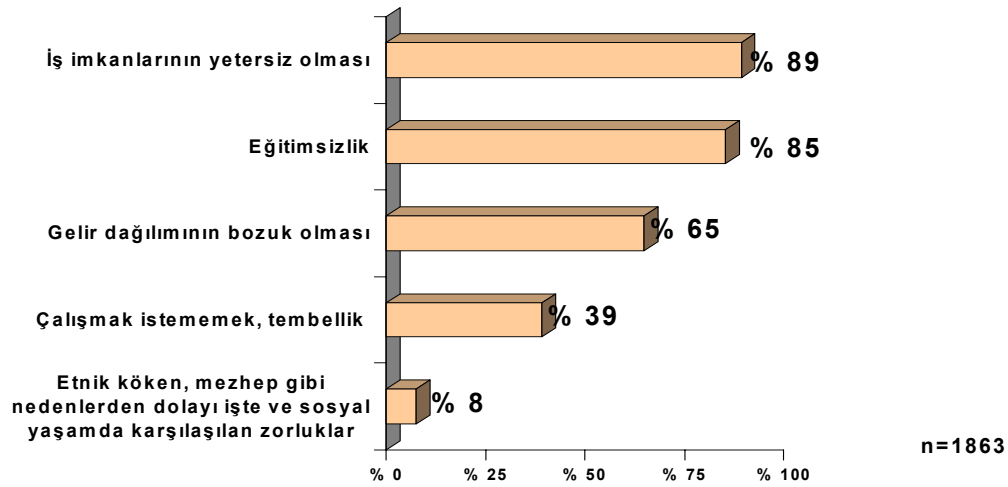
Yoksulluk

Son modül, çalışmanın yapıldığı yerde önemli bir sorun olarak gözüken yoksulluk üzerinedir. Üç sorumuzun ilki, yoksulluğa sebep olan en önemli faktörün neler olduğuna ilişkindir. Burada beş neden sayılmış ve bunlardan en fazla üç tanesinin işaretlenebileceği belirtilmiştir.

- İş imkanlarının yetersiz olması
- Eğitimsizlik
- Gelir dağılımının bozuk olması
- Çalışmak istememek, tembellik
- Etnik köken, mezhep gibi nedenlerden ötürü yaşanan ayrımcılık

Şekil 54'ten anlaşılacağı üzere, iş imkanlarındaki yetersizlik ve eğitimsizlik en önde gelen iki neden olarak sayılmıştır (yüzde 89 ve 85); bunu gelir dağılımındaki bozukluk izlemektedir (yüzde 65); çalışmak istememek üç kişiden birinin işaret ettiği bir neden olarak ortaya çıkarken, ayrımcılığın yüzde sekiz olması önemli bir bulgudur.¹⁴ Ancak, burada bir sıralama yaptırılmış olduğundan, ayrımcılığın gerçekten önemli bulunmadığı için mi, yoksa en önemli üç boyuta girmediği için mi düşük yüzde aldığı konusunda net bir cevap vermek mümkün değildir. Yine de, yoksulluğun dışlanmanın bir nedeni olduğu ama dışlanmanın yoksulluğun oluşmasında önemli bir rol oynamadığı yollu savı dikkate almak durumundayız.

ŞEKİL 53: YOKSULLUK I: Yoksulluğa sebep olan en önemli faktörler
(çoklu cevap)

İkinci soru ise, devletin yoksullukla mücadelede üç olası politikadan hangisine önem vermesi gerektiğine ilişkindir. Sayılan politikalar

- İş imkanlarının artırmak
- Hane gelirini belli seviyede tutacak şekilde aylık para yardımı yapmak

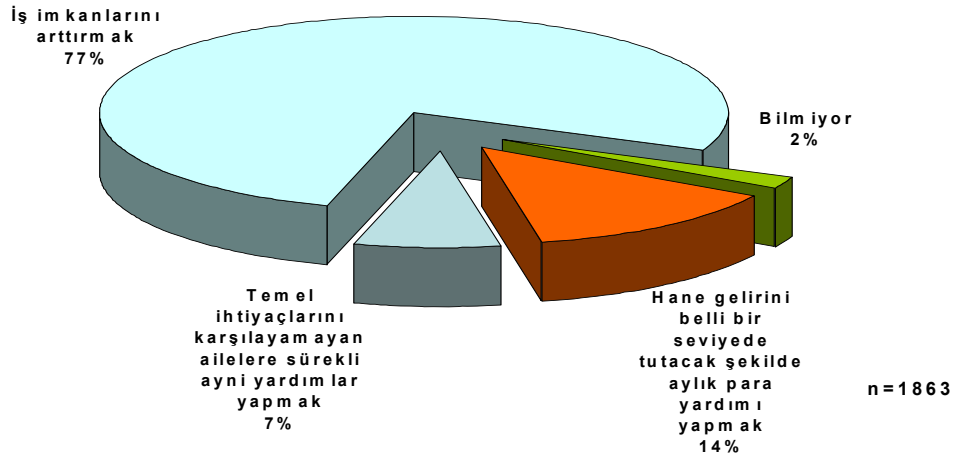
¹⁴ Cevapların kentler bazındaki analizi enteresan sonuçlar sunmaktadır: Eğitimsizlik, Diyarbakır'da yüzde 74'lere düşerken İstanbul'da yüzde 92'lere tırmanmaktadır, çalışmak istememek/tembellik, Adana'da yüzde 27 mertebesindeyken, İzmir'de yüzde 47'e ulaşmaktadır; gelir dağılımı, Ankara'da yüzde 58'e inerken, Gaziantep'te yüzde 77'ye ulaşmaktadır; ayrımcılık, Ankara'da yüzde üç mertebesindeyken, Diyarbakır'da yüzde 17'e tırmanmaktadır; iş imkanlarındaki yetersizlik ise, Ankara'da yüzde 84 iken, Adana'da yüzde 97'e yükselmektedir.

- Temel ihtiyaçlarını karşılamayan ailelere sürekli ayni yardım yapmak

şeklinde sunulmuştur. Ağırlıklı bir kesim ilk politika olan iş olanaklarının artırılmasını seçmiştir (yüzde 77), ikinci tercihin ayni yardımdan ziyade nakdi yardım olması dikkat çekicidir (Şekil 54).

ŞEKİL 54: YOKSULLUK II- Politikalar

Devlet yoksullukla mücadele etmek için birini seçmek zorunda kalsa hangisini seçmeli?

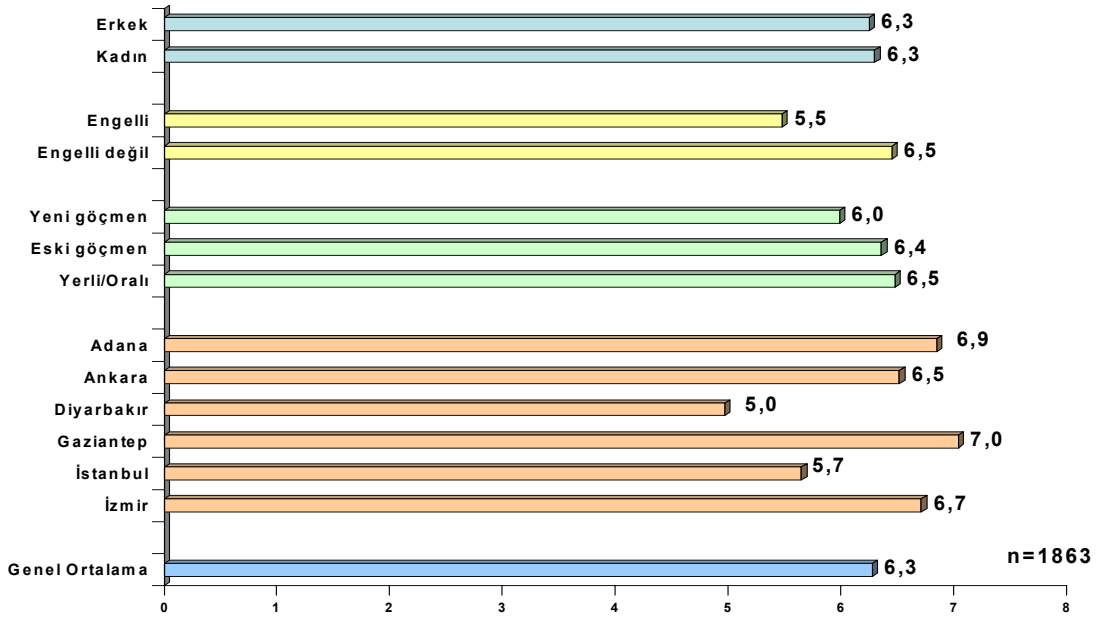

Bu modüldeki son soru ile görüşme yapılan kişilerin yoksulluğu bir kader olarak görüp görmedikleri, isterlerse yoksulluktan kurtulup kurtulamayacakları üzerinedir.

Genel sonuçlara bakıldığında (Şekil 55), 10 üzerinden 6.3 ortalama puanı ile görüşülen kesimin yoksulluktan çıkış konusunda iyimser olmaya yakın oldukları görülmektedir. Yani, yoksulluğun kemikleşmiş olduğunu düşünenlerin sayısının fazla olmadığını anlamaktayız. Elbet, bu iyimserlik ne denli gerçekleştirilebilir bir hedefe tekabül etmektedir, ne denli de hayal alemine karşılık gelmektedir, konusunda elimizde net bir bilgi bulunmamaktadır. Engelliler bu konuda ortada bir çizgi izlemektedirler; kentler arası ayrımında ise Gaziantep'li iyimserlik anlamında öne çıkmakta, Diyarbakırlılar ise ortada kalmayı tercih etmektedirler.

**ŞEKİL 55: YOKSULLUK III- Yoksulluktan kurtulma
yoksulluk kader değildir; insan gerçekten isterse yoksulluktan
kurtulabilir**

(0: Hiç katılmıyorum; 10: Tamamen katılıyorum)

Analiz¹⁵

Dışlanma meselesinin daha kapsamlı incelenmesi için bu bölümde ekonometrik analiz yapmayı düşündük. Yukarıda da tartışıldığı üzere, dışlanma konusuna dair iki soru modülü oluşturduk. İlki, “dışlanmışlık hissi”nin öznel yoğunluğunu altı boyutta ölçmeyi amaçlıyordu: Yoksulluk, eğitim seviyesi, giyim kuşam, etnik köken, şive, dini inanç/mezhep. İkinci modül ise, “başkalarını dışlama”nın öznel yoğunluğunu şu dokuz boyutta ölçmekteydi: Hüküm giymiş olmak, etnik köken farkı, dini inanç/mezhep farkı, alkoliklik, sinir hastası olmak, AIDS hastası olmak, eşcinsellik, Roman olmak, seks işçisi olmak. Burada, biri altı farklı yönden dışlanmışlık hissinin toplam hali olan “dışlanmışlık” endeksi, bir diğeri de sayılan dokuz sebepten dolayı başkalarını dışlamanın toplam halini verecek “başkalarını dışlama” endeksi olmak üzere iki tane “bileşik endeks” oluşturduk. Böylece her katılımcının bir dışlanmışlık hissi ve bir de başkalarını dışlama puanı oldu. Her birey için bu değerleri bulduktan sonraki adım, bu değerlerin belirlenmesinde muhtemel etkisi olan “bağımsız değişkenler”in saptanmasıydı.

¹⁵ Nazik yardımlarından faydalandığımız Pınar Ardicı’ya teşekkürlerimizi sunmak isteriz. Araştırmacılar, ekonometrik analizin ayrıntılarına dair bilgi isteyebilirler.

“Dışlanmışlık”ın belirleyicileri

Yaptığımız analiz sonucunda, şu bağımsız değişkenleri saptadık:

- ❖ Cinsiyet
- ❖ Yaş
- ❖ Eğitim
- ❖ Meslek (evkadını, emekli, işsiz, formel, enformel olarak gruplanmış)
- ❖ Sosyal güvenlik kapsamında olup olmama
- ❖ Kürtçe konuşma
- ❖ Göçmenlik hali (yeni, eski ve zorunlu-göç olarak gruplanmış)
- ❖ Eşdeğerlik ölçeğine göre ayarlanmış kişi başına düşen harcama (kentler arası satın alma gücü paritesiyle düzeltilmiş)¹⁶
- ❖ Coğrafya (anketin yapıldığı şehir)
- ❖ Engelli olma
- ❖ Mezhep (Alevi, Sünni)
- ❖ Haneye “ekmek getiren” aile üyesinin 7 aydan uzun süredir işsiz olup-olmadığı
- ❖ Eşya sahipliği (hanehalkının mülkiyet durumunu belirleyen bileşik endeks)

Regresyon analizinin özet sonuçları Tablo 4A’dan takip edilebilir.

TABLO 4A: DIŞLANMIŞLIK HİSSİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	
<i>Faktörler</i>	<i>İlişki</i>
Yaş	- ***
Eğitim	- **
Kürtçe bilmek	+
Eski göçmenler	- *
Adana, Ankara, Diyarbakır, İzmir, Gaziantep	- ***
Engelliler	+
Sosyal güvenlik kapsamında olmak	- **
İki yılda 7 aydan uzun süreli işsizlik	+
Eşya sahipliği	- ***

*, ** ve *** sırasıyla yüzde 90, 95 ve 99 güven aralığına tekabül etmektedir.

Bağımsız değişkenler kümemizden istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılanlar yukarıdaki tabloda görülmektedir. “Dışlanmışlık”ın bir bileşik parametre olduğunu hatırlatalım. Sonuçlara göre, “dışlanmışlık” bağımlı parametresi şu bağımsız parametrelere bağlı olarak belirlenmektedir:

¹⁶ Sayfa 100’deki 9 no’lu dipnota bakınız.

1. Yaş: Eksi işareti sebebiyle (istatistiksel anlamlılığın çok yüksek olduğunu belirtelim), gençlerin yaşlılara göre daha fazla dışlanmışlık hissettiği ve diğer değişkenler sabitken yaş arttığında dışlanmışlık hissinin azaldığı şeklinde okumaktayız
2. Eğitim: Eksi işareti (istatistiksel anlamlılık orta değerdedir), eğitim arttıkça kişilerin daha az dışlanmışlık hissettiğine işaret etmektedir.
3. Kürtçe bilmek: Sonuç (her ne kadar istatistiksel anlamlılık düşük olsa da), Kürtçe konuşanların (ve tahminen Kürt kökenli olanların) Kürtçe konuşmayanlara göre daha fazla dışlanmışlık hissetmekte olduklarıdır.
4. Eski göçmenler: Tüm göçmenlerin medyan göç yılından önce göç edenler, şehrin yerlileriyle kıyaslandığında daha az dışlanmışlık hissetmektedirler.
5. İller: Adana, Ankara, Diyarbakır, İzmir ve Gaziantep'te yaşamının, İstanbul'da yaşamakla kıyaslandığında, daha az dışlanmışlık hissi yaratacağı tahmin edilmektedir (yüksek istatistiksel anlamlılık sebebiyle). Diğer bir deyişle, İstanbul'da yaşamak beraberinde dışlanmışlık hissini getirmektedir.
6. Engellilik: Engelli olmak dışlanmışlık hissini arttırmaktadır (orta istatistiksel anlamlılık).
7. Sosyal güvenlik: Sosyal güvenlik ağı kapsamında olmak daha az dışlanmışlık hissi yaratmaktadır (orta istatistiksel anlamlılık).
8. İşsizlik: Eğer ailenin eve ekmek getiren bireyi son iki yılda 7 aydan fazla süre işsiz kalmış ise, (orta istatistiksel anlamlılıkla) görüşülen kişi, ailesinde bu kadar uzun süre işsizlik yaşanmamış kişilere göre, daha fazla dışlanmışlık hissetmektedir.
9. Eşya sahipliği: Eşya sahipliğinin artması, dışlanmışlık hissini azaltması anlamına gelmektedir (yüksek istatistiksel anlamlılıkla). “Kişi başına düşen harcama” değişkeninin dışlanmışlığın şiddetini etkilemediği sonucu dikkate değerdir. Dolayısıyla, dışlanmanın belirlenmesinde her ne kadar harcama seviyesi (gelir yerine kullanılmaktadır) bir rol oynamasa da, birikimin bir rolü olduğu ortaya çıkmaktadır.

Diğer değişkenler, yani cinsiyet, meslek, din vb., kişinin dışlanmışlık hissini etkilemiyor çıkmıştır.

“Başkalarını dışlama”nın belirleyicileri

Burada, yukarıda kullanılan aynı bağımsız değişkenler ve ayrıca bir de “dışlanmışlık” bileşik endeksi parametresi kullanılmıştır. “Dışlanmışlık”ın kişinin başkalarına karşı dışlayıcı tutumunda belirleyici olabileceğini düşündük.

TABLO 4B: BAŞKALARINI DIŞLAMAMANIN YÖĞUNLUĞUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER	
<i>Faktörler</i>	<i>İlişki</i>
Eğitim	-**
Kürtçe bilmek	-**
Zorunlu-göçmenler	+
Adana, Ankara, Diyarbakır, İzmir, Gaziantep	***
Eşya sahipliği	+
Dışlanmışlık	+

*, ** ve *** sırasıyla yüzde 90, 95 ve 99 güven aralığına tekabül etmektedir.

Bağımsız değişkenler kümemizden istatistiksel olarak anlamlı çıkanlar yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. “Başkalarını dışlama”nın, başkalarını dokuz ayrı sebeple dışlamanın toplam değerini gösteren bir bileşik endeksi olduğunu hatırlatalım. Sonuçlara göre, “başkalarını dışlama” bağımlı değişkeni aşağıdaki bağımsız parametrelerce belirlenmektedir:

1. Eğitim: Eksi işareti (orta istatistiksel anlamlılıkla), eğitim seviyesi arttıkça kişilerin başkalarını dışlamaya daha az eğilimli olduğunu göstermektedir.
2. Kürtçe bilmek: Kürtçe konuşabilenler (ve muhtemelen Kürt kökenli olanlar) başkalarını dışlamaya daha az eğilimli çıkmışlardır (orta istatistiksel anlamlılıkla).
3. Zorunlu göç: Zorunlu göç ettirilenlerin başkalarını dışlama eğilimi yüksektir (orta istatistiksel anlamlılık).
4. İller: Adana, Ankara, Diyarbakır, İzmir ve Gaziantep’te yaşayan bir bireyin İstanbul’da yaşayana kıyasla daha dışlayıcı olduğu görülmektedir (yüksek istatistiksel anlamlılık).
5. Eşya sahipliği: Daha fazla eşya sahipliği başkalarını daha fazla dışlama anlamına gelmektedir (orta istatistiksel anlamlılıkla). “Kişi başına düşen harcama” seviyesinin etkisiz çıkması ilginçtir. Burada da, her ne kadar harcama seviyesi (gelir için bir tahmin olarak) bir rol oynamasa da, birikim seviyesi oynamaktadır—diğer bir deyişle daha varlıklı aile bireylerinin, kendilerini daha yüksek bir sınıfa ait görüp sosyal anlamda korunmasız grupları aşağıda tuttuğunu anlamını çıkarabilmek mümkündür.
6. Dışlanmışlık: Eğer kişi dışlanmış hissediyorsa, başkalarını dışlama eğilimindedir (düşük istatistiksel anlamlılıkla).

Diğer değişkenler, yani cinsiyet, meslek, din vb., kişinin başkalarını dışlama seviyesinde belirleyici olmadığı görülmüştür.

EK

DERİNLEMESİNE GÖRÜŞMELER		
1	İzmir vali yardımcısı	Yakup Vatan
2	İzmir belediyesi sosyal hizmetler müdürü	Semra Aksu
3	İzmir belediyesi sosyal hizmetler	Cengiz Bayrat
4	KORDEM (İzmir)	İbrahim Altıtaş
5	Ege Kadın Dayanışma Vakfı (İzmir)	Ayşegül Önen & Tülin Özler
6	KAOS GL (Ankara)	Ali Erol
7	Gaziantep vali yardımcısı	Ali Cergiboza
8	Gaziantep belediyesi sosyal hizmetler	Muhtar Akyol
9	Altı Nokta Körler Derneği (Gaziantep)	Mehmet Polat
10	İnsan Hakları Derneği (Gaziantep)	Mustafa Ercan
11	Cennet Çocukları Koruma ve Yaşatma Derneği (Gaziantep)	Nermin Kayadelen
12	KAYA (Kadın Yurttaş Ağı) (İstanbul)	Meltem Aslan
13	Cem Vakfı (İstanbul)	Celal Dinçer
14	Başak Kültür ve Sanat Vakfı (İstanbul)	Şahhanım Kanat
15	Halkevleri İstanbul Şubesi (İstanbul)	İlknur Birol & Oya Şensoy
16	Lambda (İstanbul)	Öner Ceylan
17	Göç-Der (İstanbul)	Şefika Gürbüz
18	Umut Çocukları Derneği (İstanbul)	Uğur İlhan
19	Ulaşılabilir Yaşam Derneği (İstanbul)	Belgin Cengiz
20	Sosyal ve Kültürel Yaşamı Geliştirme Derneği (İstanbul)	Goncagül Gümüş
21	Diyarbakır vali yardımcısı	Ahmet Aydın
22	Türkiye Kalkınma Vakfı (Diyarbakır)	Osman Kazıcı
23	ÇATOM (Diyarbakır)	Sabahattin Dadak
24	KAMER (Diyarbakır)	Nebahat Akkoç
25	GİDEM (Diyarbakır)	Nurcan Baysal
26	Adana SYDTF müdürü	Mehmet Balıkoğlu
27	Adana SHÇEK müdürü	Muzaffer Aygöl
28	Adana belediyesi sosyal hizmetler müdürü	Ozan Aksu
29	AÇEV (Adana)	Nefise Balyemez & Hatice Çam
30	Türkiye Sakatlar Derneği (Adana)	Halis Kasap
31	Kimsesiz Çocukları Koruma ve Yaşatma Derneği (Adana)	Seda Gökçe
32	Prof. Dr. Emre Alper (Ekonomi Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi)	
33	Prof. Dr. Mine Eder (Politika Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi)	
34	Prof. Dr. Fikret Şenses (Ekonomi Bölümü, ODTÜ)	

BÖLÜM 4

DEĞERLENDİRME VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

BÖLÜM 4

DEĞERLENDİRME VE POLİTİKA ÖNERİLERİ¹

Genel Tablo

Bu rapor, kimi bireylerin toplum dışına itilmeleri ve toplum yaşamına dilediklerince katılımlarının yoksulluk, temel yetkinlik ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarının eksikliği ya da ayrımcılık sebebiyle engellenmesi olarak tanımlanan sosyal dışlanmanın Türkiye’deki durumunu altı büyük ildeki (Adana, Ankara, Diyarbakır, Gaziantep, İstanbul ve İzmir) gecekondulu ve kentiçi çöküntü alanlarına özel vurgu yaparak incelemeyi hedeflemekteydi. Yaptığımız teorik araştırma, sosyal dışlanmanın ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasi ve mekansal boyutları olabileceğini, bunların birbirini tetikleyip/arttırabileceğini ve farklı boyutlardaki dışlanmaların etkileşiminin, dışlanma süreçlerinde kendi kendini besleyen kısır döngülere yol açabileceğini göstermiştir.

Bu araştırmanın metodolojisi; literatür taramasının yanı sıra, dışlanmanın çeşitli boyutlarına dair üç makale, paydaşlar ve araştırmacı/akademisyenlerle sosyal dışlanma ve ayrımcılık konusunda bir dizi derinlemesine görüşme, 12 adet fokus grup çalışması ve 1863 kişiyi kapsayan bir anketten (her ikisi de belirtilen 6 ilde yürütülmüştür) oluşmaktaydı. Her ne kadar anket çalışmasında gecekondulu ve kentiçi çöküntü alanlarını istatistiki olarak yansıtmaya imkanımız olmasa da, yanlış görüntüler oluşmaması için gereken çabalar harcanmıştır. Araştırma, ayrıca, anket sonuçlarının sunulduğu (Gaziantep ve İstanbul’da gerçekleştirilen) iki çalıştaydaki katılımcıların görüş ve yorumlarından da faydalanmıştır.

Altı büyük metropolde (Adana, Ankara, Diyarbakır, Gaziantep, İstanbul ve İzmir) gerçekleştirilmiş olan anket araştırması bulgularını yine bu çalışma kapsamında yapmış olduğumuz bir dizi niteliksel çalışma (fokus grup ve derinlemesine görüşmeler) sonuçları ve literatür taramasıyla birlikte mütalaa ettiğimizde, ortaya çıkan tablo, kentiçi çöküntü alanları ve gecekondularda yaşanmakta olan dışlanmaların ekonomik, toplumsal, kültürel, politik ve mekansal tezahürleri bulunduğu yolundadır. Dışlanmışlık hissini arttıran olası etmenler üzerine yapmış olduğumuz analiz neticesinde; genç, az eğitilmiş, Kürt kökenli, yeni göçmen, engelli, yedi aydan fazla süre işsiz olmanın, sosyal sigorta bulunmamasının ve maddi güvence olmamasının kişide dışlanmışlık duygusunu arttırmakta olduğu ortaya çıkmıştır. Bu özellikleri taşıyan kişilerin (örneğin yeni göçmenler) bir mahallede yoğunlaşması durumunda, o

¹ Bu bölümün bir önceki versiyonu JIM sürecine katkı sağlaması amacıyla kullanıcılara sunulmuştur.

mahallenin genelinde bir dışlanmışlık hissinin bulunmasını beklemekteyiz. Bu çok boyutlu tablonun çarpıcı noktalarını maddeler halinde özetleyecek olursak:

- Beklendiği üzere, yoksulluk birçok hanehalkının iç-içe bulunduğu ve hatta içselleştirdiği (ve belki de kanıksadığı) bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Anket çalışmamıza katılanların yarıya yakını yoksulluk nedeniyle kendilerini toplumdan dışlanmış hissetmektedirler. Yoksulluğun en yalın göstergesi olarak hanehalkı bazında aylık giderler rakamlarına bakıldığında bu durum çok yalın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Altı kent karşılaştırmasında ise, EUROSTAT’ın “eşdeğerlik ölçeği (adult equivalence)” ve kentler arası satın alma gücü paritesine göre düzenlemeler yapıldığında, Diyarbakır kenti verilerinin ayrıştığı ve diğer kent verilerinin yakınlığı izlenmektedir—dolayısıyla Diyarbakır kentindeki yoksulların çalışmamız içerisindeki en yoksul kesim olduğunu anlamaktayız.
- Yoksulluğun nedenlerine ilişkin olarak (kimi kendi aralarında ilintili) şu noktaları görmekteyiz:
 - o Formel kesimde iş olanaklarının düşüklüğü (ülke ekonomisinin formel ve enformel ikili yapısının bir neticesi olarak).
 - o İhtiyaç sahiplerine yapılan maddi ve ayni yardımların yetersizliği.
 - o Hedef grubumuzun büyük bir bölümünün istihdam edildiği (çoğu enformel kesimde olan) düşük kalifiye işlerdeki ücretlerin az olması—dolayısıyla yüksek oranda çalışan yoksulun bulunması.
 - o Enformel kesimde çalışanların iş garantilerinin ve sosyal güvencelerinin olmaması, yüksek ihtimalle zor ve tehlikeli iş ortamlarında çalışıyor olmaları.
 - o Sermayeye erişimde güçlükler yaşanması (birinci olarak, yakınlarının da yoksul olmasından dolayı yakın çevreden kredi bulamamak; ikinci olarak, eğer kişi enformel kesimde çalışıyorsa istenen kefil bulmada yaşayacağı zorluklar nedeniyle bankaları kullanamama; üçüncü olarak, kamunun verdiği kredilerdeki yetersizlikler ve sonuncu olarak, tefecilerin çok yüksek faiz istemeleri).
 - o Eğitim imkanlarından (istenilen seviyede) yararlanamama, eğitim kalitesinin (kalabalık sınıflar gibi) düşük olması ve kütüphane gibi kamusal imkanların yetersizlikleri (aşağıda bu konuya tekrar değinilecektir) neticesinde beşeri sermayenin düşük seviyede kalması.
 - o Mekansal sorunlar (örneğin, yaşanan yerin düşük kalitede olması, kalabalık nüfus, ısınma sorunları ve yetersiz hijyenik koşulları), sağlık hizmetlerine

ulaşımda yaşanan (hem miktar hem kalite anlamında) zorluklar ve gecekondu alanlarındaki kent servislerinin yetersizliği (eğlence-dinlenme imkanlarının azlığı, ulaşım sorunları gibi) nedeniyle emek verimliliğinin düşmesi.

- o Küçük ölçekli (genelde ev merkezli) üretimde/satışta danışmanlık hizmeti almada yaşanan güçlükler.
- o Beceri geliştirmeye yönelik kurs vb. hizmetler arzının istenilen nicelik ve nitelikte olmaması.
- o Evde bakıma muhtaç kişilerin (küçük çocuk/ileri yaş/engelli) mevcudiyeti nedeniyle emek piyasalarına (istenilen ölçüde) girememe; aynı başlıkta değerlendirilmesi gereken bir diğer nokta olarak, çoğu hanehalkında genel kent ortalamasının fevkinde çocuk sayısı ve dolayısıyla bakım zamanında artışların yaşanması—ki bu durum Güneydoğu’daki iller ile diğer iller arasında bariz farklar göstermektedir.
- o Engelinden ötürü emek piyasalarına ulaşamama ki, bunun iki açılımı bulunmaktadır: (i) engelliye uygun şekilde tasarlanmış eğitim olanaklarının yetersizliği; (ii) engelliye yönelik istihdam olanaklarının düşüklüğü—yasal zorunluluk olan engelli istihdamına büyük ölçüde riayet edilmemesi.
- o Emek piyasaları dışına düşmüş engelli kesime verilen bakım hizmetlerinin yetersizliği.
- o Kültürel/politik nedenlerden dolayı (etnik köken, dini tercihler, politik görüş, cinsel tercih, cinsiyet, yaş, mahpusluk hali vb.) ayrımcılık yapılması neticesinde işe girememe ve bunun sonucu olarak düşük gelirin düşük eğitime sebep olması ve bunun da düşük gelire yol açması şeklinde ortaya çıkan kısır döngü.

Sayılanların ötesinde ve üstünde, yapısal sorunlar—özellikle iktisadi hayatta—mevcuttur: Yüksek işsizlik oranları (şu anki yüksek büyüme oranına karşın); enformel ile formel yapının iç-içe bulunması; mevsimsel emek taleplerinde yaşanan dalgalanmalar; kadınların emek piyasasına katılım oranlarının düşüklüğü; çocuk emeğinin yüksek oranda kullanımı; sendikal haklarda yaşanan erozyon; gelir ve servet dağılımında yaşanan eşitsizlikler; bölgesel gelişim farkları.

- Yoksulluğun; sağlık, eğitim ve konut alanlarında en temel seviyelerdeki hizmetlere ulaşımda bile ciddi sorunları beraberinde getirmekte olduğu çok net gözler önüne

serilmektedir: Hanehalkının geneli dikkate alındığında, neredeyse üçte ikiye yakın bir kesiminin sağlık sigortası ve emeklilik imkanlarının bulunmadığı ve sigortasız bu kesimin ancak yaklaşık yarısının Yeşil Kart sahibi olabildiği anlaşılmaktadır—ki bu da katılımcıların kabaca üçte birinin hiçbir şekilde güvencesi olmadığı anlamına gelmektedir. Yeşil Kart’a ulaşmada, başta zorunlu göç edenlerin kullanamamaları bile mal/mülklerinden dolayı görece varlıklı göçükleri neticesinde kart verilmemeleri olmak üzere, sorunların varlığı dile getirilmiştir.

- Okulun masraf kapısı olarak görülmesi (bu masraflara okullardan istenen “başış”lar da dahildir), evdeki çalışma koşullarının olumsuz niteliği (küçük mekan-yüksek hanehalkı nüfusu), kitap/okul araç-gereçleri/bilgisayar/İnternet bağlantısının yetersizliği, çocukların—özellikle de kızların—ev işlerinde/çocuk-engelli-yaşlı bakımında kullanılması ve çocukların yarı-zamanlı ya da tüm gün çalıştırılması tezahürlerinden anlaşılacağı üzere, yoksulluk, eğitime ulaşmada ciddi engeller ortaya koymaktadır. Ankete cevap verenlerin dörtte birinden fazlasının okur yazar olmaması, ortaokul ve üstü diploma sahiplerinin oranının beşte birden az olması söz konusudur; dolayısıyla, ankete katılanların dörtte birinden fazlasının eğitim seviyeleri nedeniyle kendilerini toplumdan dışlanmış görmeleri şaşırtıcı olmamalıdır. Bu da, dönüşte, gelecek neslin düşük beşeri sermayeli olmasını ve bundan dolayı da emek piyasalarının dışına düşmelerini/düşük ücretli işlerle yetinmelerini beraberinde getirmektedir—yani bir yoksulluk-eğitimsizlik-yoksulluk kısır döngüsü hüküm sürmektedir.
- Yoksulluk, yaşanan mekanları da etkilemektedir; hem hanehalkının ikametgahında hem yaşanan mahallede ciddi sağlık sorunlarını da tetikleyebilecek kötü koşulların mevcudiyeti söz konusu olabilmektedir. Son olarak, engelli kesimin anılan hizmetlere ulaşımında ortaya çıkan ek maliyetlerin yoksulluk sebebiyle karşılanamaması ilave mağduriyetleri kaçınılmaz hale getirebilmektedir.
- Gerek emek piyasalarına erişimde yaşanan zorluklar ve gerek sağlık ve emeklilik sigortalarının kapsamı altında bulunmama durumları, eğitimsizlik ve kültürel bir dizi etmenle de birleşince, fazla sayıda çocuk yapma eğilimini beraberinde getirmekte, bu durum da yoksulluğun hem bir tezahürü hem (yukarıda vurgulanmış olduğu üzere) bir nedeni haline gelmektedir. Hane başına düşen çocuk sayısı bakımından bölgesel düzlemde ciddi farklar bulunmaktadır.

- Sağlık hizmetlerinde yoksulluk nedeniyle yaşanan ve yukarıda değinilen bir dizi sorunun yanında ilave sorunların mevcudiyeti vurgulanmıştır:
 - o Sağlık hizmetlerinin arzında kent ortalamasına göre bir düşme bulunmaktadır; bu da ya uzun bekleme sürelerini göze almayı, ya kötü kalitede hizmeti kabul etmeyi (bkz. bir sonraki madde), ya da zaman ve mali külfetleri göze alıp bu hizmetlerin daha iyi sunulduğu merkezlere gitmeyi beraberinde getirmektedir.
 - o Sağlık hizmetlerinde ciddi bir kalite probleminin yaşanmakta olduğu ifade edilmektedir. Sağlık ya da eğitim birimlerine ulaşabilir olmak, maalesef iyi bir servis alınacağı anlamına gelmemektedir. Sağlık birimleri yetersiz personel ve donanım nedeniyle kalite sorunları yaşamaktadır.
 - o Çoğu sağlık birimlerinde “bıçak parası” adı altında yasadışı bir ödeme yapılması istenmektedir. Bu, elbet, ülkenin genel bir sorunudur. Ancak, dikkatimizi çevirdiğimiz kesimin bu tür ödemelere (ülkenin ortalama gelir seviyeleri dikkate alındığında) çoğu zaman gücü yetmemekte ve sonuç olarak sağlık hizmetlerinden (kısmen ya da tamamen) dışlanmaktadır.
- Eğitim hizmetlerinde yoksulluk nedeniyle yaşanan ve yukarıda değinilen bir dizi sorunun yanında ilave sorunların mevcudiyeti vurgulanmıştır:
 - o Gecekondu ve kentiçi çöküntü bölgelerinde eğitim servislerinin yetersiz miktarda sunuluyor olması bu konudaki en büyük sorunlardan birini oluşturmaktadır. Kimi ailelerin, çocuklarını okuyabilmeleri için uzak yerdeki okullara gönderiyor olmaları söz konusudur, bu da doğal olarak aile bütçesine ulaşım kalemi olarak masraf getirmektedir. Çoğu mahallede kütüphane bulunmamaktadır.
 - o Genel olarak bakıldığında, eğitim kalitesinin düşük olduğu ifade edilebilir. Sınıf mevcutlarının yüksek olması, laboratuvar, bilgisayar ve benzeri eğitim araç-gereçlerindeki eksikler en sık ifade edilen sorunların başında gelmektedir. İlave bir nokta olarak, meslek liselerinin verdiği eğitimin de düşük seviyelerde olduğu ve bir gelecek sunmadığına dair eleştiriler yapılmaktadır.
 - o Okul öncesi eğitim ve çocuk/ileri yaş kesiminin bakım imkanlarının yetersiz olması söz konusudur. Bu durumun dolaylı sonuçları—yukarıda değinilmiş olduğu gibi—iki boyutta ele alınabilir: i) Emek piyasalarına katılımda engeller oluşmaktadır: potansiyel olarak emek piyasalarına katılabilecek kesimin bir kısmı bakımla ilgilenmek durumunda kalmaktadır; ii) bir kısım çocuk anılan

kesime bakmakla görevlendirilmekte ve dolayısıyla eğitim imkanlarından mahrum kalmaktadır.

- o Müfredat-dışı (“extra-curriculum”) faaliyetlerin çok düşük seviyede olduğuna dair şikayetler söz konusudur.
 - o “Kayıt parası” adı altında kayıt dışı ödemeler istenmektedir. Yukarda “bıçak parası” konusunda tartışıldığı gibi, bu sorun genel bir sorundur, ancak yoksul kesimi daha şiddetli etkilemektedir.
 - o Ana dilinin Türkçe dışında bir dil olması nedeniyle kimi çocukların okulda başarı sorunları yaşamaları söz konusudur.
 - o Kültürel nedenlerden dolayı kız çocuklarının kimi bölgelerde okula ya hiç gönderilmemesi ya da belli bir eğitim seviyesinin ötesine devam etmelerine izin verilmemesi gerçeği, son yıllardaki kampanyaların kat ettiği mesafelere rağmen, devam etmektedir.
 - o Her ne kadar anket sonuçlarında dini görüşlerinin yaşam biçimine yansıtılması nedeniyle çocuklarının okula alınmadığı yollu şikayet getiren olmadıysa da, bu alanda toplum düzeyinde bir mutabakata henüz ulaşılammış olmasından dolayı—İstanbul’daki çalıştayda ifade edilmiş olduğu üzere—sorunların/dışlanmaların yaşanma ihtimali bulunmaktadır.
 - o Engelli kesim için tasarlanmış eğitim olanaklarının sayıca az, sunduğu hizmet kalitesi olarak düşük seviyelerde olduğu dile getirilmiştir.
- Mekansal dışlanmaların mevcudiyeti vurgulanmıştır:
 - o Eğitim ve sağlık hizmetlerinin yanı sıra bir dizi kamusal hizmetin (yeşillik, ulaşım, çocuk oyun alanları, kanalizasyon, içme suyu vb.) kentiçi çöküntü ve gecekondu bölgelerindeki arzının (miktar ve kalite olarak) kent genelinin altında olduğu şeklinde rahatsızlıklar bulunmaktadır. Bu da bir dizi maliyet olarak (örneğin bağırsak enfeksiyonu yaygınlığındaki yüksek oranlar gibi) geri dönmektedir.
 - o Her ne kadar gecekondu ve kentiçi çöküntü alanlarının sınırları değişkense de, belli bölgelerde ikamet ediyor olmanın çeşitli yaşamsal alanlarda—ki buna emek piyasaları da dahildir—dışlanmaları beraberinde getirdiği yollu (belli bir mekandan olmanın bir genç için “tinerci” tanımını toplum genelinde çağrıştırması örneğinde olduğu gibi) kaygılar söz konusudur.
 - o Fiziksel engelli kesimin yaşadığı zorlukların yoksul bölgelerde arttığı yollu kaygılar dile getirilmektedir.

- Yoksul bölgelerdeki ekonomik zorluklar, sosyal doku ve kültürel yapının aile içi geçimsizlikleri ve şiddeti arttırdığı, özellikle gençlerde madde bağımlılığını teşvik ettiği ve adli olayları/suçta eğilimi arttırdığı hususlarının altı çizilmektedir.
 - Yaşanan mekandan kaynaklanan kısıtlar nedeniyle, genel anlamda kentsel haklara ulaşmada yaşanan zorluklardan bahsedilmektedir.
- Gelecek kuşak, yoksul bölgelerde ciddi sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Bir kısmı, yukarıda belirtilmiş olduğu üzere, geleceğe kötü koşullarda hazırlanmaktadır, eğitim olanaklarından bazen hiç bazen de kısıtlı oranlarda yararlanabilmektedir. Okul öncesi ve müfredat-dışı eğitim/etkinlikler son derece kısıtlıdır. Bir kısmı yarı-zamanlı bir kısmı da tam-zamanlı olmak üzere çalışmaya zorlanmakta, bir kısmı da eğitim almak yerine bakıma muhtaç biriyle ilgilenmek zorunda kalmaktadır (çok çocuklu yoksul ailelerdeki tipik görüntü, bazılarının evin geçimine katkıda bulunmak için çalışıyor olması, bazılarının evdeki bakıma muhtaçlarla ilgilenmesi ve ancak bazısının, o da genelde kötü koşullarda, eğitim alması şeklindedir). Eğitimsizliğe tatminsizlik/ilerin umut verici olmayışı ve diğer bir dizi etmen de eklendiğinde bir kısmı suçta eğilim göstermekte ya da madde bağımlısı olabilmektedir. “Madde bağımlısı olacağına, suç işleyeceğine, bir işe girsin” demek suretiyle okula devam ettirilmeyen önemli sayılabilecek bir grubun varlığına işaret edilmektedir. Kimi de sokakta yaşamı tercih eder hale gelebilmektedir. Özellikle sokak çocuklarının sayısındaki son yıllardaki artış, bahsedilen sorunların belli eşik seviyelerini çoktan aşmış olduğuna işaret etmektedir.
- Korunmasız grupların yoksul bölgelerde önemli sorunlarla karşı karşıya bulundukları yollu kaygılar vardır:
 - Engellilerin karşı karşıya bulunduğu sorunlar şu başlıklarla özetlenebilir: Üzerinde çalışılan mekanlarda yaşayan engellilerin, kısmen yukarıda da değinildiği gibi, sağlık, eğitim, mekan ve istihdam konularında ciddi sorunları bulunmaktadır. Rehabilitasyon merkezleri yetersiz durumdadır; belli engel gruplarının ihtiyaçlarını, bırakın karşılamayı, tespit edebilecek yetişmiş eleman sıkıntısı (örneğin otistik çocuklara eğitim verme alanında) bulunmaktadır; sosyal ve kültürel destek birimleri çok yetersizdir. Ancak, belki de daha önemlisi, kamusal alanda engellilerin hakkının savunulması hususunda ciddi aksaklıkların bulunmakta olduğunun altı çizilmektedir. Bu durum da, engellinin büyük ölçüde kendini toplum dışına çekmesi sonucunu

doğurmaktadır. Engelli ebeveynin çocukları da kendine has zorluklara maruz kalmaktadır.

- o Türkiye genelinde kadının ekonomik ve sosyal konumunun geliştirilmesi gerektiği malumdur. Bilindiği üzere, kadın nüfusun eğitime ve emek piyasalarına katılımı düşüktür, politik süreçlerin içinde yer alması nadiren karşılaşılan bir durumdur, kültürel nedenlerden dolayı kendini toplumda gerçekleştirmesinin önünde engeller bulunmaktadır ve gerek aile içinde gerek daha yaygın anlamda şiddete maruz kalmaktadır. Kadın olmak, eğitim seviyesinin düşük olduğu ve patriarkal yapının güçlü olduğu gecekondlu ve kentiçi çöküntü alanlarında bu sorunların daha derinden yaşanmasına neden olmaktadır: Kadınlar fazla çocuk yapmaya zorlanmaktadır ve çocuk/hasta/engelli/ileri yaş bakımı ile ilgilenmek durumundadırlar. Kimi kadınlar, uç noktada, psikolojik/jinekolojik hastalıklarını ifade bile edememektedirler. Dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta, evde kadınlara karşı şiddetin (dayak da dahil olmak üzere) yaygınlığıdır: ancak, kadınlar korktuklarından (ya da utandıklarından) böylesi durumları şikayet edemeyebilirler. Yeri gelmişken belirtmekte fayda vardır ki, kimi durumda evlenme yaşının kadınlarda 14'e indirilmesi nedeniyle erken evlendirilen genç kadınların şiddete ses çıkartamamaları söz konusudur. Ve son olarak, son zamanlarda verilen çabalara rağmen, "namus cinayetleri" devam etmektedir (zina, evlilik dışı ilişkiler, ailenin "onaylamadığı" birine aşık olmak, tüm bunlar, ailenin namusuna leke olarak görülebilir ve ailenin erkek üyeleri söz konusu kadının öldürülmesine karar verebilirler).
- o Zorunlu göç ile kentlere gelmiş olan kesimin görüşülenler içinde sorunları en ağır yaşayan alt gruplardan biri olduğu hususunda kuvvetli veriler mevcuttur. Bir hazırlık süreci yaşamadan, çok kısa bir sürede "üretici"den "tüketici"ye dönüşen bu kesimin, başta yoksulluk olmak üzere, hem bugünlerini hem de yarınlarını etkileyen bir dizi sorunu bulunmaktadır: Beşeri sermayeleri düşüktür, çocukların büyük kısmı ev bütçesine katkı sağlamak için çalışmak (ve dolayısıyla okuyamamak) durumundadır, hanehalkı başına düşen çocuk sayısı fazladır, mekanlar küçük ve kötü koşuldadır, akraba ve benzeri sosyal ağlardan yeterince yararlanamamaktadırlar, kullanamamakta olsalar da geldikleri yerde bulunan gayrimenkulları nedeniyle Yeşil Kart temininde zorluk yaşamaktadırlar vb.

- o Yerlerinden edilmiş kesim bugün için de zorluklar içindedir. “Köye Dönüş ve Rehabilitasyon” programından faydalananlar azımsanmayacak miktarlardaysa da, son zamanlarda yeniden başlayan çatışmalarla şiddetin tekrar bölgeye hakim olması ve neticede köye dönüş programının başarısının azalması tehlikeleri baş göstermiştir. Bölgede artan gerilimin yanı sıra, başta bölgenin geri kalmışlığının sürmekte olması olmak üzere, birçok etmen bölgeye geri dönüşlerin önünde sorun olmaya devam etmektedir.
- Yukarıda değinilen noktalar dışında, ilave dışlanma süreçlerinden de bahsetmek gerekmektedir:
 - o Sosyal, kültürel ve politik süreçlerde, Kürtler başta olmak üzere, etnik kökenli gruplara yönelik dışlanmaların yaşandığına dair hem veriler hem de bu yönde ifade edilmiş olan rahatsızlıklar mevcuttur. Çalışmamızda, ankete cevap verenlerin yaklaşık beşte birinin etnik kökeni nedeniyle dışlandığını ifade etmiş olmaları düşündürücüdür.
 - o Yukarıdaki noktayla bağlantılı olarak, Romanlar’ın kültürel dışlanmalara maruz kalmaları söz konusudur. Her ne kadar Romanların büyük bir bölümü asimile olmuşlarsa da, olmayanların büyük kentlerin belirli bölgelerinde yaşamaları söz konusudur. Romanlara karşı toplum genelindeki önyargılar sadece bu kesimin mekansal olarak dışlanmış olmasında değil aynı zamanda emek piyasasında yaşanan dışlanmalarda da karşımıza çıkar (netice olarak Romanların genelde sigortası olmayan enformel işlerde ve çoğunlukla da Romanlarla özleştirilen çiçek satmak, çöp toplamak gibi alanlarda çalışıyor olmaları söz konusudur).
 - o Azımsanamayacak oranda bir kesimin dini inançları/mezhepleri nedeniyle dışlandığını ifade etmiş olmalarından hareketle, bu boyutta da sorunların bulunduğunu varsaymak durumundayız. Spesifik olarak, Sünni mezhebi dışındaki (başta Aleviler olmak üzere) mezheplerin ifade etmekte oldukları sorunların bazılarının dışlanma başlığı altında değerlendirilmesi gerektiği hususu mevcuttur.
 - o Bu bapta ele alınması gereken bir diğer nokta da, gayri-Müslim ve dini inancı olmayan kesime yönelik, çoğu toplumsal ve kültürel, bazısı da politika düzeyinde dışlanmaların mevcudiyetidir.
 - o Her ne kadar çalışmamızda detaylarıyla ele alınmamış olsa da, toplum nezdinde, cinsel tercihi, hüküm giymiş olması gibi nedenlerle “marjinal”

olarak kabul edilmiş kesimin yaşadığı dışlanmaların çok boyutlu ele alınmasında fayda bulunduğuna işaret edilmiştir.

- Anket kapsamındaki kentlerin yoksul mahallelerinde yaşayanları temsilen görüşülen kişilerin hiç de azımsanmayacak oranları çeşitli boyutlarda dışlanmalara maruz kaldıklarını ifade etmişken, yine aynı kesim bir dizi nedenden dolayı belli kesimleri (sabıkalı olmak, alkoliklik, sinir hastası olmak, AIDS hastalığı taşımak, eşcinsel tercihi bulunmak gibi) ciddi boyutlarda dışlamaktadır. Dolayısıyla, görüşülen kesimin dikkate alınması gereken oranlardaki bir bölümü hem dışlanmakta hem de dışlanmaktadır. “Dışlanmışlık hissi” açısından altı maddelik bir modül sunulmuştur: (bir kısmı halihazırda belirtilmiş olan) yoksulluk, eğitim seviyesi, giyim kuşam, etnik köken, şive, dini inanç/mezhep. “Başkalarını dışlama” konusunda da dokuz maddelik bir modül hazırlanmıştır: Hüküm giymiş olma, etnik köken farkı, dini inanç/mezhep farkı, alkoliklik, sinir hastası olma, AIDS hastası olma, eşcinsellik, Roman olma ve seks işçisi olma. Daha sonra, ilk altı maddeyi ve sonraki dokuz maddeyi birer endekse dönüştürerek analiz gerçekleştirilmiştir. Bir dizi bağımsız değişkenin yanı sıra, eğitimin her iki durumda da belirleyici olduğu ortaya çıkmıştır: diğer her şey sabit alındığında, eğitim hem dışlanmışlık hissini hem de üçüncü kişileri dışlamayı azaltmaktadır.
- Son nokta, dışlanma sorunsalının gerek kamuoyunda, gerek politik arenada, gerek akademik çevrelerde ve gerekse medyada gereken ilgi ve dikkati almaktan uzak olduğu yollu kaygılar dile getirilmiştir.

Çözüm Önerileri: Genel Çerçeve

Yukarıda çizmeye çalıştığımız dışlanma süreçleri ele alındığında, söz konusu sorunların çözüm önerilerini, hem genel anlamda hem de gecekondulara vurgu yaparak, başlıklar halinde sıralayacak olursak:

- Daha önce de vurgulanmış olduğu gibi, anket çalışmamıza katılanların yarıya yakını yoksulluk nedeniyle kendilerini toplumdan dışlanmış hissetmektedirler. Yoksulluğun bu denli yaygın oluşu, kişilerin sosyal ağlarının daralması sonucunu beraberinde getirmektedir—dolayısıyla, bir kaç yıl öncesinde eş-dost-tanidik aracılığıyla halledilebilen işlerde artık kimseden yardım alınamaz duruma gelinmiştir. Bir başka boyut, yukarıda da bahsedildiği üzere, yoksulluğun eğitim, sağlık ve konut alanlarında en temel seviyelerdeki hizmetlere ulaşımında bile ciddi sorunlara yol açtığı gerçeğidir.

Baştan beri yapılması gereken—ancak şu anda, belirtilen sebeplerden dolayı, yoksulluk ve dışlanma ile mücadelede çok elzem olarak yapılması şart olan—politika, kamunun sosyal devlet sorumluluğuyla hareket etmesi ve önceliklerini buna göre belirlemesidir. Bu bağlamda, eğitim ve sağlık hizmetlerinin bir “hak” düzeyinde değerlendirilip bu konudaki temel ihtiyaçların insanları bürokratik cenderelere (ve dolayısıyla tanıdık bulma telaşına) sokmadan, kaliteli hizmet verilerek, adil ve eşitlikçi bir şekilde (bölgesel farklar dikkate alınarak) çözülmesi gerekmektedir. Bu konuda ileriye yönelik nitel ve nicel hedeflerin (örneğin doktor başına ne kadar hasta düşmesi, okullaşma oranlarının ne olması gerektiği gibi) konması söz konusu gerekliliklerin hayata geçirilmesinde yardımcı olacaktır. Ayrıca, sosyal yardımlaşma politikalarının daha adil, etkin ve verimli olmasında yarar olduğu muhakkaktır; parçalı halde olan mevcut yardımların yerini, temel gelir (“basic income”—tüm toplumda yaşayanları, çalışma durumuna bakmaksızın, yoksulluk sınırı üzerinde tutacak düzenli bir meblağ ödenmesi) gibi alternatiflerle değiştirmek projeleri üzerine de düşünülmesinde yarar bulunmaktadır.

- Makro bazlı bir planlama yapılarak, bahsedilen sorunlarda ülke genelinde gelişmelerin ne yönde olacağına karar verilmelidir. Örneğin, tarım/sanayi/hizmet sektörlerinin istihdam ve üretim açısından ne kadar pay almasının ve bölge/kent bazında bu göstergelerin ne olmasının beklendiğine/istendiğine dair çalışmalar yapılmalıdır. Özellikle tarım sektöründeki yapısal değişim sonucu ortaya çıkan vasıfsız ve yoksul insanların işsizlik riskinin azaltılması yönünde tedbirler alınmalıdır.
- Daha önce değinildiği üzere, fazla sayıda çocuk yapmak yoksulluğun hem bir tezahürü hem de bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Nüfus planlaması programları aracılığıyla insanların bilinçlendirilmesinde yol alınacaksa da, kalıcı çözüme ulaşılabilmesi için gerek sosyal güvenlik gerek sosyal destek sistemlerinin tüm kesime sunulması ve formel kesimde iş imkanlarının artırılması gerektiği ortadadır; aksi takdirde, çocuklar yaşlıların bakımında kullanılacaklar ya da evin bütçesine katkıda bulunmaları için çalıştırılacaklardır.
- Yoksulluğun yapısal nedenlerine yönelik çözümler getirilmelidir:
 - o Gelir ve servet dağılımındaki bireysel ve bölgesel farklar uzun bir perspektif kapsamında azaltılmalı ve bu sorunlarla mücadeleye ilişkin politikalar belirlenmelidir. Bu kapsamda, gecekondü ve kentiçi çöküntü mahallelerindeki sağlık ve eğitim servislerinin iyileştirilmesinde ve mekan standartlarının yükseltilmesinde fayda olduğu muhakkaktır. Ayrıca, çalışma sonuçlarımızın

gösterdiği gibi, zorla göç etmek durumunda bırakılanların en korunmasız grup olmasından dolayı, bu kesimin refahını arttırmaya yönelik politikalar oluşturmakta yarar bulunmaktadır. Kent-kır ve Batı-Doğu/Güneydoğu ayrımlarının giderek artması ve Güneydoğu'da tırmanma eğiliminde olan çatışmalar, göç olgusunun önemli nedenlerini oluşturmaktadır. Kırsal kesimin boşalmasını engellemeye yönelik politikaların geliştirilmesi elzemdir; aksi takdirde düşük beşeri sermayesi olanların kentlere gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Kırsal kesimde çiftçilik dışı istihdamın yaratılmasının ve gelir getirici etkinliklerin geliştirilmesinin kentlere göçü azaltacağı ortadadır.

- o İşsizlikle mücadeleyle yönelik politikalar geliştirilmelidir (diğer konulardaki politikalarla koordineli bir şekilde olmak üzere). Bu politikaların geliştirilmesinde işsizlik sorunuyla iç içe geçmiş, hem neden hem de sonuç haline gelmiş olan diğer yapısal sorunlar (enformel kesimin varlığı, mevsimsel emek taleplerinde yaşanan iniş-çıkışlar, kadınların emek piyasasına katılım oranlarının düşüklüğü ve sendikal haklarda yaşanan erozyon gibi) dikkate alınmalıdır. İş imkanı yaratmanın sosyal dışlanmaya neden olacak başka bir dizi sosyal sorunun çözümüne imkan sağlayabileceği akıldan uzak tutulmamalıdır. Bu çerçevede, üzerinde çalışılan mahallelerde sosyal hizmetlere (çocuk/ileri yaş/engelli bakımı) olan talebin yüksek, arzın ise düşük olduğu saptamasından hareketle, kamunun işsiz kesimi sosyal hizmet alanlarında istihdam etmesi somut bir politika önerisi olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca, çalışmayacak kesim için daha tatminkâr mekanizmaların (örneğin para transferi) geliştirilmesi gerektiği ortadadır.

- o İşsizlik sorunuyla ilintili olarak bahsedilmiş olan yapısal sorunlardan biri, enformel kesimin varlığıdır. Bu konu, kendi içinde de çocuk emeğinin yüksek oranda kullanımı, çalışma koşullarının sağlıksız ve güvensiz olması, ücretlerin düşük olması gibi sorunları barındırdığından itinayla ele alınmalıdır. Enformel kesimle mücadeleyle ilgili olarak şu an uygulanmakta olan (polisiye olmaktan öteye gidemeyen) yöntemler yerine, gerek hukuksal düzenlemeler gerek yukarıda bahsedilen makro düzeyde planlamalar ile sorunun kaynağına (işsizlik, eğitim olanaklarındaki engeller, mesleki kursların azlığı vb.) ilişkin çözümlerin üretilmesi gerekmektedir.

- Kültürel ve siyasi dışlanmanın en bariz örneği bu grupların anayasal haklarındaki eksikliklerdir. Bilindiği gibi, Romanlar, Kürt kökenli olanlar, Alevi mezhebini

seçenler Lozan Anlaşmasında azınlık olarak tanımlanmamışlardır (halihazırdaki Anayasa da bu pozisyonu devam ettirmektedir). Benzer şekilde, cinsel tercih Anayasa’da yer almamaktadır. Mevcut Anayasa’nın 10’uncu maddesi kanun önündeki eşitlik ilkesini “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin eşittir” şeklinde koymaktadır. Öncelikle burada “etnisite”ye, “toplumsal gruplar”a ve “cinsel tercih”e referans eksiktir; ikinci olarak ise, mevcut yaklaşım ayrımcılığı sadece hukuksal yapı (kanun) bağlamında dikkate almaktadır, halbuki ayrımcılığın çok daha geniş bir çerçevede (toplumsal, politik, ekonomik ve kültürel) mütalaa edilmesinde fayda bulunmaktadır.

- Politikada karar verme süreçlerinin gerçek anlamda saydam ve hesap-verilebilir kılınması gerekmektedir; ülke sathında yüzde on barajından dolayı parlamentoda temsil edilmeyen azınlık görüşlerinin sistem içerisinde sesini duyurabilmesi yönünde düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Politikaya katılım, hem merkezi hem de yerel anlamda, teşvik edilmelidir; doğrudan katılımı destekleyen uygulamaların önemi ortadadır.
- Cinsiyet temelli eşitliğin sağlanması yönünde politikalar geliştirilmeli, kadının konumu güçlendirilmelidir. Cinsiyet farkının olduğu eğitim, emek piyasaları ve politika karar mekanizmalarında bu farkın kaldırılması yolunda çaba harcanmalıdır.
- Şüphesiz ki tüm bu politikaların geliştirilmesi ve uygulanması kurumların etkinliğine bağlıdır. Bu nedenle kurumların etkinliğini arttırmaya yönelik bir takım yönetişimsel düzenlemelerle katılımcı ve şeffaf mekanizmaların oluşturulması, bürokrasinin azaltılması ve bu konularda çalışan birimler arası koordinasyonun sağlanması gerekmektedir. Ayrıca, sosyal hizmet ve yardım alanlarında çalışan kamu/sivil/özel kesim arası işbirliklerinin arttırılmasında büyük yarar bulunmaktadır.

Çözüm Önerileri: Spesifik Öneriler

- **Emek piyasalarına ulaşım**
 - o Kreş/bakım/rehabilitasyon merkezleri kurarak evde bakıma muhtaç kişilerin mevcudiyeti nedeniyle emek piyasalarına (istediği ölçüde) giremeyen kesimin özgürleştirilmesi.
 - o Eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimde ve bu hizmetlerin kalitesinde yaşanan sorunların giderilmesi ve dolayısıyla beşeri sermayenin ve verimin arttırılması.

- o Krediye ulaşma imkanlarının artırılması ve böylece iş kurmak isteyen kişilerin bu amaca makul maliyetlerle ulaşmasının sağlanması.
- o İş ve istihdam konusunda danışmanlık hizmeti verecek kamu/sivil kurumlarının tesis edilmesi; bu alanda çalışan hem kamu hem de sivil kurumların koordinasyonun gerçekleştirilmesi. İŞKUR'un bu bağlamda iş analizleri, işe başvurma koşulları, işe alım süreçleri ve iş dağılımı konularında yöntemlerini geliştirmesinde isabet bulunmaktadır.
- o Gençlere, ileri yaşa, kadın nüfusa ve engellilere yönelik beceri geliştirme ve meslek kazandırma (istihdamdaki arz dikkate alınarak) programları düzenlenmesi; tercihen özel sektörle işbirliği yaparak katılımcılara yönelik istihdam fırsatlarının artırılması.
- o Engelli nüfusun istihdamına yönelik olarak mevcut kanunların uygulanmasının sağlanması: birinci olarak, düzenleme ve denetleme konularında daha etkili mekanizmaların tasarlanması, ikinci olarak da engellilerin sunabileceği iş imkanları konusunda gerek kamunun gerek özel kesimin bilgilendirilmesinin sağlanması (İŞKUR bu konuda daha etkin bir görev üstlenebilir).

- **Sağlık/Eğitim/Mekansal sorunlar**

- o Gençlere/çocuklara yönelik okuma/çalışma odalarının açılması, sosyal ve kültürel etkinliklere ağırlık verilmesi.
- o Örgün eğitimin yanında yetişkin eğitiminin de (anne ve babaların çocukları ile iletişim konusunda, yetişkinlere okuma-yazma konusunda [kadınlara ayrı bir özen göstererek], kadınların kadın sağlığı ve annelerin anne-çocuk sağlığı konusunda gibi) sağlanması.
- o Okullarda devamı teşvik eden mekanizmaların (örneğin okullarda kahvaltı verilmesi) tesisi; ana dilinin Türkçe olmaması nedeni ile okulda sorun yaşayan çocuklara uygun müfredatların hazırlanması; kamu okullarının gerçekten ücretsiz olması için gereken önlemlerin alınması sayesinde eğitim için ailelerin harcadıkları kalemin ortadan kaldırılması.
- o Engellilere yönelik eğitim olanaklarının sayısının ve kalitesinin artırılması, bu konu ile ilgili uzman eleman yetiştirilmesi.
- o Altyapı sorunlarını ve çarpık kentleşmeyi önlemek adına, bu bölgelerdeki insanların ikame edebilecekleri toplu konutların inşa edilmesi.

- o Kanalizasyon ve içme suyu gibi kamusal hizmetlerin sağlanması (ev dışı tuvaletlerin içeri alınması, evin içinde akar su sisteminin kurulması vb.).
- o Sosyal hizmetlerin hem sayısının hem kalitesinin artırılması.
- o Kent planlamalarının engellilerin yaşayabilecekleri muhtemel sorunlar göz önünde bulundurularak düzenlenmesi.
- o Kent yönetiminde katılımcı mekanizmaların oluşturulması.

- **Çocuk**

- o Özellikle sokak çocukları için artan ihtiyacı dikkate alarak rehabilitasyon hizmetlerinin sağlanması ve toplum merkezlerinin kurulması.
- o Kreş/okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması (gerek çocukların pedagojik gelişimi gerek hanede bakımla uğraşmak durumunda kaldığı için çalışamayan kesimin özgürleştirilmesi adına).
- o Yukarıda da belirtildiği üzere, çocukların eğitiminde yararlı olacak müfredat dışı etkinliklerin artırılması.
- o Gençlerin, başta yaşadıkları kentle ilgili kararların alınması süreçleri olmak üzere, politik süreçlere katılımının teşvik edilmesi.
- o Velilerin ve çocukların başvurabileceği danışmanlık/rehberlik hizmeti sağlayacak kamu kurumlarının tesis edilmesi.
- o Çocuklarının (özellikle kızlarının) eğitimlerine devam etmesini engelleyen ailelerin çocukların eğitimi konusunda ikna edilmeleri (bu alanda Koşullu Nakit Transferi programı verimli çalışmaktadır).
- o Çocuk yoksulluğunun Türkiye’de çok önemli bir sorun olmasından hareketle, okulların aynı zamanda toplumsal refahı artırıcı bir işlevi olabileceğinden hareketle, yoksul çocukların karşı karşıya bulundukları, kötü beslenmeden, sağlıksız ve güvensiz yaşam mekanlarına varıncaya kadar bir dizi riskin saptanması ve önlenmesi.

- **Korunmasız Gruplar-Kadın**

- o Kadınların artık içselleştirdikleri ve kadın olmalarının doğal sonuçları olarak gördükleri kimi konular (şiddete ve cinsel tacize maruz kalma, eğitim olanaklarından yararlanamama, sosyal yaşamlarının kısıtlanması, fazla çocuk yapmaya zorlanma, çocuk/hasta/engelli/ileri yaş bakımını tamamen üstlenmek durumunda kalma) hakkında bilinçlendirilmelerinin sağlanması.

- o Kadın dayanışma merkezleri aracılığıyla kadına ihtiyacı olan rehberlik ve destek servislerinin sunulması; ev kaynaklı şiddetle mücadele için kadın sığınma birimlerinin tesisi; toplumsal ve aile ile ilgili konularda sorumluluklarının ve farkındalıklarının arttırılmasına yönelik olarak kocaların da eğitime tabii tutulması.
 - o Emek piyasalarında kadının katılımının arttırılmasına yönelik politikaların tesisi—sosyal bakım servislerinin geliştirilmesinin bu konuda dolaylı katkı sağlayacağı ortadadır.
 - o Küçük işletme başlatmak isteyen kadınlara kredi imkanlarının yaratılması.
 - o Kadınların, özellikle kendi bölgelerinde, politik hayata katılımlarının teşvik edilmesi—olası bir yol belediye düzeyinde “kadın konseyleri”nin ihdas edilmesidir.
- **Korunmasız Gruplar-Zorunlu Göç**
 - o Yerlerinden edilmiş kişilerin ihlal edilmiş haklarının geri verilmesinin temini.
 - o Köye dönmek isteyenlerin dönüşlerini kolaylaştırmaya, kentte kalmak isteyenlerin ise yaşamlarını geliştirmeye yönelik politikaların oluşturulması; daha spesifik olarak
 - a. Köye dönmek isteyenlere, en başta, altyapı, eğitim ve sağlık hizmetleri alanlarında destek olunması. Ayrıca, kırsal kesimde tarım ve hayvancılığın desteklenmesi yönünde adım atılması ve kırsal kesimdeki mayınların temizlenmesi.
 - b. Şehirde kalmayı tercih edenlere, özellikle eğitim (yetişkin eğitimi ve işe yönelik kurslar da dahil olmak üzere), sağlık ve emek piyasasına ulaşım başta olmak üzere, yaşamsal konularda destek sağlanması.
- **Korunmasız Gruplar-Engelliler**
 - o Engellilerin mevcut durumu, ihtiyaçları ve fırsatları konusunda toplumsal bilgi ve bilincin arttırılması.
 - o İş imkanları sağlanması ve engellilere dair mevcut istihdam yasasının uygulanmasının temin edilmesi.
 - o Mevcut eğitim birimlerinin nitelik ve nicelik açısından geliştirmek, müfredatta gelişmeler yapmak ve personel eğitmek suretiyle eğitim imkanlarının arttırılması.

- o Rehabilitasyon merkezleri kurulması ve engellilere ihtiyaç duyabilecekleri gerekli ekipmanın sağlanması.

- **Diğer Korunmasız Gruplar**

Daha az gözlenen kırılgan gruplar için kültürel, politik ve ekonomik seviyede tedbirler tasarlanmalı ve uygulanmalıdır.

- o Kaçak işçilerin ülkedeki sayılarının giderek arttığı gerçeği dikkate alınarak, bu kesimin (aşırı) sömürülmesini önlemeye yönelik tedbirlerin alınması— özellikle de çoğunlukla kendi rızaları olmadan seks sektöründe kendilerini bulan kadın çalışanların durumuna dikkat ederek.
- o Sayıları fazla olmasa da, göçebelerin yoksulluk ve dışlanmalara maruz kalma ihtimallerinin yüksek olduğu noktasından hareketle, bu kesime yönelik politikaların tasarlanması.
- o Hapis cezası yatmış kesimin rehabilitasyonu ve iş bulma konusunda eğitimden geçirilmesi için programların tasarlanması; genç mahkumlar için farklı programların düzenlenmesi.
- o Madde bağımlılarına yönelik rehabilitasyon programlarının genişletilmesi.
- o Askerlik yapmak istemeyenlere karşı (vicdani ret) anayasal hakların ihdas edilmesi.
- o Anayasal hakların cinsel tercih alanında da eşit olduğunun tesisi.

Son Söz

Türkiye'nin altı ilinin gecekondü ve kentiçi çöküntü alanlarında yaptığımız araştırma göstermektedir ki bu bölgelerde yaşayanların büyük bir kısmı iş imkanlarından, gelir ve eğitim olanaklarından uzaktadırlar; bu durumun da yoksulluk-dışlanma-yoksulluk süreçlerini başlatması kaçınılmazdır. Çalışmamız, ayrıca, ekonomik dışlanmanın yanı sıra, kimi kesimin politik ve mekansal dışlanmalara maruz kaldığını göstermiştir. İlave olarak, çalışmamız, kişilerin kendilerini gerçekleştirmede kültürel engellerle karşılaşmakta olduklarını ortaya koymuştur. Dolayısıyla, bu çok boyutlu dışlanma neticesinde kişilerin yetkiye ve karar alma mekanizmalarına erişimde önemli sorunlar yaşamaları ve sonuçta toplum dışına itilmeleri kaçınılmaz hale gelmektedir.

Paylaşım, tanınma ve katılım üçlemesine dayandığını kabul etmiş olduğumuz sosyal adaletin tesisiyle sosyal dışlanmaya karşı etkili bir mücadele verilebileceğine ve bu

perspektiften kurgulanmış uzun soluklu bir yaklaşımın (ilkeler, düzenlemeler, politikalar ve eylem planları çerçevesinde) hayata geçirilmesinin gerekliliğine dair yapmış olduğumuz saptamayı bir kez daha yineler, sosyal adaletin Türkiye özelinde nasıl bir tablo oluşturması gerektiği sorusunun cevabını hem toplumun hem de kurumlarının nasıl vereceklerinin taşıdığı önemin altını çizeriz. Bu süreçte, dışlanmanın yoğun olarak yaşanmakta olduğu kentlerin yoksul mahallelerine dikkatin verilmesi son derece doğal olacaktır.

REFERANSLAR

- Adaman, F. (2003). "Country Study: Turkey", *Report on Social Inclusion in the 10 New Member States*, http://europa.eu.int/comm/employment_social/emplweb/publications/index_en.cfm
- Aksu, M. (2003). *Türkiye'de Çingene Olmak*, Ozan Yayıncılık, İstanbul.
- Akşit, B. (1999). "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Köylerindeki Dönüşümler", içinde O. Baydar (ed.), *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı, İstanbul.
- Akşit, B., Karancı, N. ve Gündüz-Hoşgör, A. (2001). *Working Street Children in Three Metropolitan Cities: A rapid assessment*, ILO.
- Altıntaş, B. (2003). *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe...Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar*, İletişim, İstanbul.
- Altuğ, S. ve Filiztekin, A. (ed) (2006). *The Turkish Economy: The real economy, corporate governance and reform*, Routledge-Curzon, Londra.
- Atkinson, R. (2000). "Combating Social Exclusion in Europe: The new urban policy challenge", *Urban Studies*, Vol. 37.
- Ayata, B. ve Yüksek, D. (2005). "A Belated Awakening: National and international responses to the internal displacement of Kurds in Turkey", *New Perspectives on Turkey*, Vol. 32.
- Barnes, M. (2002). "Social Exclusion and the Life Course", içinde M. Barnes, C. Heady, S. Middleton, J. Millar, F. Papadopoulos, G. Room ve P. Tsakoglou (ed), *Poverty and Social Exclusion in Europe*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Barut, M. (2001). *Zorunlu Göçe Maruz Kalan Kürt Kökenli T.C. Vatandaşlarının Göç Öncesi ve Göç Sonrası Sosyo Ekonomik, Sosyo Kültürel Durumları, Askeri Çatışma ve Gerginlik Politikaları Sonucu Meydana Gelen Göçün Ortaya Çıkardığı Sorunlar ve Göç Mağduru Ailelerin Geriye Dönüş Eğilimlerinin Araştırılması ve Çözüm Önerileri*, Göç-Der, İstanbul.
- Başak Kültür ve Sanat Vakfı (2004). "SES ÇIK (Sorun Etme, Sahip Çık)", report, İstanbul.
- Bhalla, A.S. ve Lapeyre, F. (1999). *Poverty and Exclusion in a Global World*, Macmillan Press, Londra.
- Bryne, D. (1999). *Social Exclusion*, Open University Press, Maidenhead.
- Buğra, A. (1998). "Immoral Economy of Housing in Turkey", *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 22.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2003). *New Poverty and the Changing Welfare Regime in Turkey*, UNDP, Ankara.
- Castel, R. (1995). *Les Métamorphoses de la Question Sociale - Une Chronique du Salariat*, Fayard, Paris.
- Castles, S. ve Davidson, A. (2000). *Citizenship and Migration: Globalization and the politics of belonging*, Macmillan, Londra.
- CEDAW (2005). "Dördüncü ve Beşinci Dönem Birleştirilmiş Periyodik Ülke Raporu: Türkiye", http://www.bianet.org/2005/01/01_k/golgetur.doc.
- Chawla, M. (2005). "National Education Accounts in Turkey", World Bank, *Turkey: Education Sector Study* bağlamında hazırlanan ve Türkiye, İstanbul'daki Workshop on the Education Sector'da sunulan tebliğ
- Çakır, R. ve Bozan, I. (2005). *Sivil, Şeffaf ve Demokratik Bir Diyanet İlişleri Mümkün Mü?*, TESEV, İstanbul.
- Çarkoğlu, A. ve Eder, M. (2004). *Informel Sector Study*, Ford Foundation.

- Dağ, R., Göktürk, A. ve Türksoy, H.C. (ed) (1998). *Bölgeiçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması* (2. Genişletilmiş Basım), TMMOB, Ankara.
- DPT—Devlet Planlama Teşkilatı (2005). *Millenium Development Goals Report, Turkey*, Ankara.
- DİE (1999). *Çocuk İşçiliği Araştırması*, Ankara.
- DİE (2004). *Türkiye’de Engelliler Araştırması*, Ankara.
- Dinçer, İ. ve Enlil, Z.M. (2002). “Eski Kent Merkezinde Yeni Yoksullar: Tarlabası, İstanbul”, *Poverty, Urban Poverty and Planning Colloquium*, Chamber of Urban Planners, Nov. 6-8, İstanbul’da sunulmuş makale
- Doğan, İ. (22/06/2005). “Metropolün Hırsız Köleleri”, *Aksiyon*, N°550. [<http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=22001>]
- Du Toit, A. (2004). “‘Social Exclusion’ Discourse and Chronic Poverty: A South African case study”, *Development and Change*, Vol. 35.
- Duffy, K. (1995). *Social Exclusion and Human Dignity in Europe*, Council of Europe, Strasbourg.
- Eder, M. (2003). “Political Economy of Agricultural Liberalization in Turkey” içinde A. İnel (ed.), *La Turquie et le Développement*, l’Harmattan, Paris.
- Edmonton Social Plan (2005). “Social Exclusion/Social Inclusion”, mimeo, <http://www.edmonton.ca/socialplan/documents/Social%20Exclusion.pdf>.
- Erder, S. (1996). *İstanbul’a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İletişim, İstanbul.
- Erder, S. (1997). *Kentsel Gerilim*, Uğur Mumcu Vakfı Yayınları, Ankara.
- Erder, S. ve Kaşka, S. (2003). *Düzensiz Göç ve Kadın Ticareti: Türkiye örneği*, IOM.
- Erdoğan, N. (ed.) (2003). *Yoksulluk Halleri*, Deki, İstanbul.
- Erman, T. (2003). “Poverty in Turkey; The Social Dimension in Turkey: Poverty and Coping After Crises”, World Bank Report Publication.
- Erman, T. (2004). “Gecekondu Çalışmalarında ‘Öteki’ Olarak Gecekondu Kurguları”, *European Journal of Turkish Studies*, N°1 , Gecekondu.
- Göç-Der (2001). *Report on the Socio-Economic and Socio-Cultural Conditions of the Kurdish Citizens Living in the Turkish Republic*, İstanbul.
- Gülersoy, Ç. (2003). *Beyoğlu’nda Gezerken*, Çelik Gülersoy Vakfı, İstanbul.
- Gürsel, S., Levent, H., Selim R. ve Sarıca Ö. (2000). *Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk; Avrupa Birliği ile karşılaştırma*, TÜSİAD, İstanbul.
- Hayat, D. (2003). “Toplum Merkezleri ve Yoksulluk” içinde *Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı, 2002 Bildirileri*.
- ILO—International Labour Organization (1996). “Social Exclusion and Anti-Poverty Strategy”, <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/papers/synth/socex/>.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M.M. (2001). *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli örneği*, İletişim, İstanbul.
- İçduygu, A. (2003). “Irregular Migration in Turkey”, IOM Migration Research Series, no. 12.
- İçduygu, A., Sirkeci, İ. ve Aydingün, İ. (1998). *Türkiye’de İçgöç*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İncirlioğlu, E.O. (2005). “‘Şecaat Arz Ederken Merd’: Türkiye Çingenelerinin Örgütlenme Sorunları” içinde G. Pultar ve T. Erman (ed), *Türk(İye) Kültürleri*, Tetragon.
- İzmen, Ü., Filiztekin, A. ve Yılmaz, K. (2005). *Türkiye’de Büyüme Perspektifleri*, TÜSİAD, İstanbul.
- Joint Report on Social Inclusion* (2005). European Commission, Brussels. See http://www.europemsi.org/background_definitions.php

- Karatay, A. (2000). "İstanbul'un Sokakları ve Çalışan Çocuklar", içinde S.U. Sayita ve M.R. Şirin (ed), *1. İstanbul Çocuk Kurultayı Araştırmalar Kitabı*, İstanbul Çocuk Vakfı, İstanbul.
- Karatay, A. (2002). "İstanbul'da Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sorunu ve Devlet Tarafından Yürütülen Çalışmalar", *Poverty, Urban Poverty and Planning Colloquium*, Urban Planners Odası'nda sunulmuş tebliğ, Nov. 6-8, İstanbul
- Keyder, Ç. (1993). "The Genesis of Petty Commodity Production in Agriculture: The Case of Turkey", içinde P. Stirling (ed.), *Culture and Economy: Changes in Turkish villages*, Eothen Press, İstanbul.
- Keyder, Ç. (2005). "Globalization and Social Exclusion in İstanbul", *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 29.
- Keyman, E.F. (2005). "Turkey: Globalization, Democratic Governance, and Inequality", içinde J.S. Tulchin ve G. Bland (ed), *Getting Globalization Right: The dilemma of in equality*, Lynee Rienner, Boulder.
- Kimsesiz Çocukları Koruma Derneği ve Özürlüler İdaresi (1997). "Türk Halkının Kimsesiz ve Korunmaya Muhtaç Çocuklara ve Engellilere Bakışı", rapor, Ankara.
- Kirişçi, K. (2005). "Eski ve Yeni Göç Modelleri ile Türkiye'nin Ulusal Kimliği", içinde G. Pultar ve T. Erman (ed), *Türk(iye) Kültürleri*, Tetragon, İstanbul.
- Kirişçi, K. ve Winrow, G. (2000). *Kürt Sorunu*, Tarih Vakfı, İstanbul.
- Koçoğlu, Y. (2003). *Hatırlıyorum: Türkiye'de Gayrimüslim Hayatlar*, Metis, İstanbul.
- Kurban, D., Yüksek, D., Çelik, B., Ünal, T. and Aker, T. (2006). "'Zorunlu Göç' ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası", TESEV, İstanbul.
- Lordoğlu, K. (2005). "Türkiye'de Yabancıların Kaçak Çalışması", *Toplum ve Bilim*, Vol. 102.
- Luthar, S. ve Ansary, N.S. (2005). "Dimensions of Adolescent Rebellion: Risks for Academic Failure among High- and Low-Income Youth", *Development and Psychopathology*, Vol. 17.
- Marsh, A. ve Strand, E. (2005). "'Reaching the Romanlar': A Report on the Feasibility Studies 'Mapping' a Number of Roman (Gypsy) Communities in İstanbul", International Romani Studies Network.
- Morris, L. (1996). "Dangerous Classes: Neglected aspects of the underclass debate", içinde E. Mingione (ed.), *Urban Poverty and the Underclass: A reader*, Blackwell, Oxford.
- Oruç, Y. (2001). "Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler", *Toplum ve Bilim*, Vol. 89.
- Özar, Ş. (1996). "Kentsel Kayıtdışı Kesimde İstihdam Sorununa Yaklaşımlar", *METU Studies in Development*, Vol. 23.
- Paugam, S. (1996). "Pauvreté et Exclusion: La force des contrastes nationaux", içinde S. Paugam (ed.), *L'Exclusion. L'Etat des Savoirs*, La Découverte, Paris.
- Percy-Smith, J. (2000). *Policy Responses to Social Exclusion*, Open University Press, Buckingham.
- Pérouse, J.F. (baskıda). "Ayazma (İstanbul): Une zone sans nom, entre stigmatisations communes et divisions internes", içinde J.L. Arnaud (ed.), *Les Catégories de l'Urbain*, CNRS Editions, Paris.
- Room, G. (1999). "Social Exclusion, Solidarity and the Challenge of Globalisation", *International Journal of Social Welfare*, Vol. 8.
- Sapancalı, F. (2003). *Sosyal Dışlanma*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Scognamillo, G. (1990). *Bir Levantenin Beyoğlu Anıları*, Metis, İstanbul.
- SEU-Social Exclusion Unit (1997). *Social Exclusion Unit: Purpose, work priorities and working methods*, The Stationery Office, Londra.

- SIS/World Bank (2005). *Turkey: Joint poverty assessment rapor*, TÜİK ve Human Development Sector Unit: Europe and Central Asia Region of the World Bank.
- Şenses, F. (2001). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İletişim, İstanbul.
- Tunalı, I. (2003). *Background Study on Labour Market and Employment in Turkey*, rapor, The European Training Foundation için hazırlanmıştır.
- TÜBA—Türkiye Bilimler Akademisi (2003). “Yaşlılar ve Yaşlı Yakınları Açısından Yaşam Biçimi Tercihleri”, rapor, Ankara.
- UNDP (2005). *Human Development Report*, New York.
- Ünlü, A., Alkışer, Y. ve Edgü, E. (2000). *Fiziksel ve Sosyokültürel Değişim Bağlamında Beyoğlu’nda Suç Olgusunun Değerlendirilmesi*, İstanbul Technical University Faculty of Architecture, İstanbul.
- Wacquant, L.J.D. ve Wilson, W.J. (1993). “The Cost of Racial and Class Exclusion in the Inner City”, içinde W.J. Wilson (ed.), *The Ghetto Underclass - Social Science Perspectives*, Sage, California.
- Walker, A. ve Walker, C. (ed) (1997). *Britain Divided: The growth of social exclusion in the 1980s and 1990s*, Child Poverty Action Group, İstanbul.
- Wilson, W.J. (1991). “Research and *The Truly Disadvantaged*”, içinde C. Jencks ve P.E. Peterson (ed), *The Urban Underclass*, The Brookings Institution, Washington, D.C.
- World Bank (2001). *Turkey: Social risk mitigation project*, rapor, www.worldbank.org.
- World Bank (2003). *Turkey: Poverty and coping after crises*, rapor, www.worldbank.org.
- World Bank (2006). *Turkey: Country economic memorandum*, rapor, www.worldbank.org.
- Yalman, G., Sonat, S., Tayanç, F. ve Tayanç, T. (2004). *An Evaluation of Poverty Alleviation Programmes in Southeast Anatolia Region*, Social Science Association of Turkey ve UNDP, Ankara.
- Yıldırak, N. (2004). *Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli Tarım İşletmelerinde Çalışan Çocuk ve Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma Koşulları ve Sosyo-Ekonomik Yapıları*, ILO, Ankara.
- Yılmaz, B. (2001). “Street-vendor Children in İstanbul: The visible facet of urban poverty”, içinde S. Naumovic ve M. Jovanovic (ed), *Childhood in Southeast Europe*, Belgrade.
- Zenginobuz, Ü. (2005). *A Growth Oriented Tax Policy for Turkey*, Turkish Enlargement Business Council of the European Round Table of Industrialists.